

T.C
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

EBÜ'L-LEYS SEMERKANDÎ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

Kübra MICIK

Zonguldak 2023

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

EBÜ'L-LEYS SEMERKANDÎ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

**Hazırlayan
Kübra MICIK**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Nuran ÇETİN**

Zonguldak 2023

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan ve dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

Kübra MICIK

08/05/2023

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim dalında 196282132013 numaralı Kübra MICIK'ın hazırladığı “Ebü'l-Leys Semerkandî ve Tasavvuf Anlayışı” konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 10/04/2023 Pazartesi günü saat 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OYBİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Doç. Dr. Nuran ÇETİN (Danışman)
Başkan

Doç. Dr. Hamdi KIZILER
Üye

Doç. Dr. Murat AKIN
Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2023

Doç. Dr. Yücel NAMAL
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum : ZBEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri
Anabilim Dalı

Tez Başlığı : Ebü'l-Leys Semerkandî ve Tasavvuf Anlayışı

Tez Yazarı : Kübra MICIK

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nuran ÇETİN

Türü, Yılı : Yüksek Lisans, 2023

Sayfa Adedi : 106

Ebü'l-Leys Semerkandî (ö. 373/983), hicri 4. asırda yaşamış, “İmâmü'l-Hüdâ” lakabıyla şöhret bulmuş bir âlimdir. Hanefî mezhebinde otorite kabul edilen bu zât başta fakih olmak üzere müfessir, muhaddis, zâhid ve sûfî olarak da bilinir. Müellifin eserlerine bakıldığında sadece belli bir alanda değil fıkıh, tefsir, akâid, hadis, tasavvuf ve ahlâk konularında da eserler verdiği görülmektedir. Ebü'l-Leys Semerkandî özellikle vaaz ve nasihat türü telifleriyle İslâm dünyasında meşhur olmuş bir âlimdir. Bu çalışmada vaaz, nasihat ve ahlâk kitapları olan *Tenbîhü'l-gâfilîn* ve *Bustânü'l-ârifîn* eserleri ile işâri tefsir örneğinin ilklerinden olan *Tefsîru'l Kur'ân* adlı eseri ve diğer ahlâk eserlerinden hareketle Semerkandî'nin tasavvuf anlayışı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ebü'l-Leys Semerkandî, Tenbîhü'l-gâfilîn, Bustânü'l-ârifîn, Ahlâk.

ABSTRACT

Instituon : ZBEU, Institute of Social Sciences, Department of
Basic Islamic Sciences

Thesis Title : Ebü'l-Leys Semerkandi and Understanding of Sufism

Thesis Author : Kübra MICIK

Thesis Adviser : Assoc. Prof. Dr. Nuran ÇETİN

Type, Year : MSc Thesis, 2023

Number of Pages : 106

Ebü'l-Leys Semerkandî (d. 373/983) is a scholar who lived in the 4th century of the Hegira and found fame with the nickname "Îmâmü'l-Hüda". This person, who is accepted as an authority in the Hanafi sect, is also known as a faqih, mufassir, muhaddis, ascetic and sufi. When the works of the author are examined, it is seen that he wrote works not only in a certain field, but also in the subjects of fiqh, tafsir, creed, hadith, mysticism and morality. Ebü'l-Leys Samarkandî is a scholar who became famous in the Islamic world, especially with his sermons and advice. In this study, based on the works of "Tenbihü'l-gâfilîn" and "Bustanü'l-ârifîn", which are the books of sermons, advice and ethics, and his work called "Tefsîru'l Kur'an", which is one of the first of the ishari tafsir examples, and other moral works, Samarkandi's understanding of Sufism has been determined.

Keywords: Sufism, Ebü'l-Leys Semerkandi, Tenbihü'l-gafilin, Bustanü'l-ârifin, Morality.

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Ehl-i Sünnet âlimlerinin en büyüğü, Hanefî mezhebinin meşhur fakihî, “İmâmü'l-Hüda” lakabının sahibi, müfessir, muhaddis, zâhid ve sûfî olarak tanınan, İslâm dinine büyük hizmetleri olan Ebü'l-Leys Semerkandî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri ele alınacaktır.

Çalışmamız bir giriş ile iki bölümden ibarettir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve kapsamı, amacı ve önemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilecektir. Birinci bölümde Ebü'l-Leys Semerkandî'nin hayatı, ilmi ve tasavvufî kişiliği hocaları, talebeleri, yaşadığı dönemin toplumsal yapısı ve çeşitli alanlarda ele aldığı eserleri anlatılacaktır. İkinci bölümde ise bu çalışmanın asıl konusu olan Ebü'l-Leys Semerkandî'nin tasavvuf anlayışı üzerinde durulacaktır. Tasavvufî kavramlar lügat ve istilâh olarak açıklanarak Semerkandî'nin bu kavramlar hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Bu kavramların izâhında tasavvufî klasiklerden de yararlanılacaktır. Semerkandî tasavvufî yönünü yansıtan eserlerinde kendi düşüncelerine yer vermekle beraber âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflere, selef-i sâlihîn'in sözlerine, ârif ve sûfilerin görüşlerine de işaret etmektedir. Özellikle Ebü'l-Leys Semerkandî'nin tasavvufî düşüncesine yön veren *Tenbîhü'lgâfilîn* ve *Bustânü'l-ârifîn* eserlerden hareketle tasavvuf anlayışı ele alınacaktır.

Çalışmanın tamamlanmasında tecrübe ve tavsiyeleriyle yol gösteren, ilme ve araştırmaya teşvik eden, başta tez danışmanım Doç. Dr. Nuran ÇETİN ve Doç. Dr. Hamdi KIZILER hocalarıma, tez yazım teknikleri konusunda rehberlik eden Doç. Dr. Murat AKIN hocama ve tezin konusunu belirlemede yardımcı olan Arş. Gör. Ahmet SAĞLAM hocama şükranlarımı arz ederim. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin saygıdeğer hocalarına teşekkürlerimi sunarım. Tüm eğitim hayatım boyunca benden maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen sevgili anne ve babama, tezimin başından sonuna kadar yardımını esirgemeyen canım kardeşim Kerime'ye teşekkür ve minnetimi belirtmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
1. EBÜ'L-LEYS SEMERKANDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	4
1.1. Hayatı	4
1.1.1. İsmi, Doğumu ve Nisbesi	4
1.1.2. İlim Tahsili, Hocaları ve Talebeleri.....	5
1.1.3. Yaşadığı Döneme Genel Bakış.....	7
1.1.3.1. Siyasî, Sosyal ve Ekonomik Durum	7
1.1.3.2. İlmî, Tasavvufî ve Kültürel Durum	9
1.1.4. Tasavvufî Şahsiyeti	10
1.1.5. Vefatı	12
1.2. Eserleri	13
1.2.1. İslâm Hukukuna Dair Eserleri	14
1.2.2. Akâid ve Kelâma Dair Eserleri.....	19
1.2.3. Hadis, Siyer ve Menâkıb Gibi Konulara Dair Eserleri.....	20
1.2.4. Tefsire Dair Eserleri	21
1.2.5. Tasavvuf ve Ahlâka Dair Eserleri	23
2. EBÜ'L-LEYS SEMERKANDÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI	28
2.1. Tevbe.....	29
2.2. Tefekkür	35
2.3. Dünyaya Önem Vermemek.....	38
2.4. Fakr	44
2.5. İhlâs	48
2.6. Tevekkül.....	54
2.7. Şükür	56
2.8. Zikir.....	60
2.9. Vera'	63
2.10. Sabır	67
2.11. Rızâ	70
2.12. Hayâ ve Edeb	75

2.13. Niyet ve Amel	79
2.14. İlim	83
2.15. Sünnet-i Seniyye'ye İttibâ.....	91
SONUÇ	94
KAYNAKÇA.....	98
ÖZ GEÇMİŞ	106

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: Bin
b.y.	: Basım Yeri Yok
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
d.	: Doğumu
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
H	: Hicrî
H.	: Hazreti
No.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik eden
trc	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: ve diğerleri
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Araştırmamız, hicri 4. asırda yaşamış olan, Hanefî mezhebinin meşhur fakihleri arasında yer alan ve “İmâmü'l-Hüda” olarak bilinen Ebü'l-Leys Semerkandî'nin (ö. 373/983) hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı hakkındadır. Semerkandî müfessir, fakih ve sûfî olarak bilinen bir âlimdir. Hanefî fıkında otorite kabul edilen Semerkandî, Ebû Hanîfe ve talebeleri tarafından yazılan bazı kelâm metinlerinin aktarılmasında önemli role sahiptir. Onun kelâma dair görüşleri Matürîdî çizgide yer alır. İlk Hanefî muhtasarını oluşturup Hanefî fıkıh sistematiğinin gelişmesinde katkısı vardır. Nevâzil literatürünün ilk örneğini de o vermiştir. Ayrıca hilâf ilmindeki çalışmaları sayesinde Hanefî hilâf literatürünün temelini oluşturmuştur. Nâdirü'r-rivâye ile ilgili tedvin çalışmalarını da tahakkuk ettirdiği söylenmiştir. Ebü'l-Leys Semerkandî'nin fıkıh, tefsir, hadis, akâid, tasavvuf ve ahlâk alanında muhtelif eserleri bulunmaktadır. O, İslâm dünyasında özellikle ahlâk, vaaz ve ilmihal nevinden eserleri ile ön plana çıkmıştır. Zühd ve ahlâka dair telif ettiği eserlerinin yanı sıra hakkında kaleme alınan teliflere ulaşılarak tasavvufî anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı yaşadığı dönemde çeşitli alanlarda eserler kaleme alan Semerkandî'nin özellikle vaaz ve irşâda dair eserlerinden hareketle tasavvufî ve ahlâkî yönünü ele almaktır. Eserleri Endülüs'ten Endonezya'ya kadar birçok İslâm beldesine yayılmış, muhtelif Müslüman toplulukların dillerine tercüme edilmiş ve itibar görmüştür. Büyük bir velî olarak görülen Semerkandî için makam ve türbeler inşa edilmiştir. İslâm dünyasında mühim tesiri olan, yaşadığı dönemden beri etki alanı dalga dalga genişleyen bu zâtın tasavvuf ve ahlâkî cihetinin anlaşılması önem arz etmektedir. Semerkandî hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında tasavvuf anlayışına dair müstakil bir eserin olmadığı dolayısıyla bu alanda boşluk olduğu görülmektedir. Her ne kadar hayatı, tefsir metodu, fıkıh, hadis, ilmihal ve akâide dair birtakım çalışmalar olsa da onun zühd ve tasavvuf anlayışı üzerine kaleme alınan bir eser tespit edilememiştir. Dolayısıyla bu çalışma ilgili konuda yapılan çalışmalara temel teşkil edecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin hayatı, eserleri, yaşadığı dönemi, ilmi ve tasavvufi kişiliği, ahlâkî niteliğine dair kaleme alınan eserler, tezler, makaleler, ansiklopediler ve tabakât kitaplarından yararlanılarak bu çalışma oluşturulmuştur. Ebü'l-Leys Semerkandî'nin tasavvuf anlayışı ele alınırken öncelikle kendi eserlerinden istifade edilmiş ve bununla birlikte sûfî müelliflerin görüşlerine de yer verilmiştir. Tasavvuf kavramlarının açıklandığı bölümde Semerkandî'nin zühd ve ahlâka dair eserleri başta olmak üzere ilk dönem tasavvuf klasiklerinden de istifade edilmiştir. Tasavvufî kavramların lügat ve ıstılah anlamları verilip ayrıca Kur'ân ve sünnetten nakiller ve İslâm âlimlerinin sözlerinden rivayetlerle konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Müellif isimlerinin yazımı ve Arapça ibareler *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* imlâ yöntemiyle yazılmıştır. Metin altı dipnot ve kaynak gösterimi İSNAD Atıf Sistemi'ne göre hazırlanmıştır.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın ana kaynakları Ebü'l-Leys Semerkandî'nin günümüze ulaşan ve tasavvufî düşüncesine yön veren *Tenbîhü'l-gâfilîn* ve *Bustânu'l-ârifîn* adlı eserleridir. Bununla birlikte tefsir sahasında kaleme aldığı sûfî-fikhî yönetime sahip olduğu söylenen *Tefsîru'l-Kur'ân* da temel kaynaklar arasındadır. Müellifin *Hizânetü'l fikh ve uyûnü'l-mesâ'il* adlı eserlerini tahkik eden Selâhaddîn en-Nâhî'nin eserin başına eklediği mukaddimesi de istifade edilen eserlerindedir. Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) *Tacü't-terâcim fî tabakati'l-Hanefiyye*, Abdülkâdir el-Kureşî'nin (ö. 775/1373) *el-Cevâhirü'l mudiyye*, Abdulhay el-Leknevi'nin (ö. 1848/1886) *el-Fevâidü'l-behiyye*, Hayrüddîn ez-Ziriklî'nin (ö. 1893/1976) *el-A'lâm*, Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî'nin (ö. 945/1539[?]) *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (ö. 1839/1920) *Hediyyetü'l-ârifîn*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Tarîhü'l-İslâm* ve *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* isimli eserleri de istifade ettiğimiz tabakat kaynaklarındandır. Ayrıca İshak Yazıcı'nın *Ebü'l-Leys es-Semerkandî, hayatı, eserleri ve tefsirindeki metodu*, Ferit Dinler'in *Ebu'l-Leys es-Semerkandî ve Mukaddimetü's-Salat İsimli Eserinin Tahkiki*, Ayşe Yılmazgöz'ün *Ebu'l-Leys es-Semerkandî ve Muhtelifü'r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*, Halil Kaya'nın *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Bustânu'l-Arifîn Adlı Eserindeki Mevkuf Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, Habibe Çelik Yılmaz'ın *Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde İsrâiliyat*, Ayşe Sarıtaç'ın

Ebu'l-Leys es-Semerkindî Hayatı Eserleri ve Mâturîdiyyedeki Yeri, Mehmet Emin Yurt'un *Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin Tefsîr'u-l Kur'ân'ında Esbâb-ı Nüzûl* adlı tezleri de yararlandığımız kaynaklar arasındadır.

Ebü'l-Leys Semerkandî ve eserleri hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalara bakıldığında şu şekildedir: Cemile Yakut'un *Ebü'l-Leys es-Semerkindî Tefsiri Tercümesi Yasin Suresinin Dil Özellikleri*, Abdurrahman Özkan'ın *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi'Semerkindî*, Eyyüp Sait Kaya'nın *Hanefî Mezhebinde Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin Kitabı'n-Nevazil'i*, İsmail Güllük'ün *Sosyal Olgu Fetva-İlişkisi: Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin en-Nevâzil Örneği*, İbrahim Aktan'ın *Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin Hayatı ve Bustanü'l-Ârifin Adlı Eserindeki Merfu Hadislerin Tahrici*, Harun Kahveci'nin *Ebü'l-Leys es-Semerkindî ve Kelamî Görüşleri*, Hüseyin Topal'ın *Semerkindî'nin Bahru'l-ulûm'unda Kur'ân İlimleri*, Ali Çiçek'in *Ebü'l-Leys es-Semerkindî Tefsiri Tercümesi İlk Üç Surenin Dil Özellikleri*, Zafer al-Qudah'ın *Ebu'L-Leys Es-semerkandî'nin En-nevazil' Adlı Eserindeki Kitabı'l-hiyel Bölümünün Edisyon kritiği* adıyla yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri yapılan araştırmalardandır. Ayrıca *Ahmed-i Dâî Tercüme-i Tefsîr-i Ebül-Leysi Semerkandî* ismiyle de birçok tez çalışması mevcuttur.

Abdülbaki Çetin'in *Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine*, İsmail Taş'ın *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys es-Semerkindî Tefsiri'nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim*, Can Özgür'ün *Memlûk Kıpçakçasıyla Yazılmış Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin Söz Varlığı*, Kadir Taşpınar'ın *Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı*, Erol Topal'ın *Tefsîr-i Ebu'l-Leys Semerkandî Kastamonu Nüshası Tanıtım Yazısı*, Yalçın Kulaç'ın *Eski Oğuz Türkçesi Dönemine Ait Ebu'l-Leys es-Semerkindî Tefsiri'nin (Zonguldak Nüshası) Söz Varlığı Üzerine Notlar* diğer çalışmalar arasındadır.

1. EBÜ'L-LEYS SEMERKANDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

1.1.1. İsmi, Doğumu ve Nisbesi

Çalışmamıza konu olan müellifimizin tam adı Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim es-Semerkandî (ö. 373/983)' dir.¹ Zehebî (ö. 748/1348) *Târihu'l-İslâm* eserinde Ahmed adını zikretmeyip el-Hanefî adını zikretmiştir.² Bağdadî (ö. 1839/1920) ise *Hediyyetü'l-ârifin* eserinde ismini Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrâhim b. el-Hattâb olarak zikretmiştir.³ Müellifin künyesi Ebü'l-Leys'tir. Nisbesi es-Semerkandî'dir. Lakabı ise İmâmü'l-Hüdâ'dır.⁴ İlimdeki derinliğine nisbeten bu lakabı almış olması muhtemeldir. Kaynaklara bakıldığında hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Semerkandî'nin doğum tarihi tam olarak tespit edilememektedir. Doğum yerinden hareketle Semerkandî nisbesini aldığı tahmin edilmektedir. Selâhaddin en-Nâhî tahkikini yaptığı *Hizânetü'l fikh ve uyünü'l-mesâ'il* isimli eserin mukaddimesinde Ebü'l-Leys'in Semerkant'ta doğduğunu, orada yaşadığını, babasından ve diğerlerinden hadis işittiğini zikretmiştir. Ayrıca Nâhî, Semerkandî'nin Arap olmayıp Türk olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söylemiştir.⁵

Bazı kaynaklarda geçen Mu'tezilî bir âlim olan Ebü'l-Leys Nasr b. Seyyar b. el-Feth es-Semerkandî ed-Daverî el-Mu'tezilî (ö. 294/906) ismiyle bilinen zâtle

¹Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Hicr, 1413/1993), 3/544; Muhammed Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm-Kâmûsü terâcim* (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 2002), 8/27; Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye* (Bağdat: Mektebetü'l Müsennâ, 1962), 79; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Ahmed Za'bi (Beyrut: Dâru'l Erkam, 1418/1998), 362; Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433), 2/346.

²Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1409/1989), 26/583.

³Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç (İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1955), 2/490.

⁴Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 3/544; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 583; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 79; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/27; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bi, 362; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 2/346.

⁵Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Hizânetü'l fikh ve uyünü'l-mesâ'il*, thk. Selâhaddin en-Nâhî (Bağdat: Dirâsetü'l-İslâmiyye, 1385), 10.

karıştırıldığı olmuştur.⁶ Bunun sebebi müellifimizin hadis ilminde söz sahibi olması hasebiyle “hâfız” ünvanını almasından dolayıdır. Zîrâ Mu‘tezilî olan bu zâtın “el-hafız Ebü'l-Leys” şeklinde anılması bu karışıklığa mahal vermektedir. Fakat müellifimiz “el-fakih Ebü'l-Leys” olarak bilindiği için karıştırılmaması gerekir. Nitekim bununla birlikte “el-hafız” olarak anılan zâtın müellifimizden önce yaşadığı ve 294/906 tarihinde vefat ettiği bilinmektedir.⁷

1.1.2. İlim Tahsili, Hocaları ve Talebeleri

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Semerkandî'nin ilk hocasının babası olduğu anlaşılmaktadır. Tefsirinde babasından pek çok rivayette bulunmuştur.⁸ Daha sonra fıkıh alanındaki üstadı “Küçük Ebû Hanîfe” adıyla meşhur olan Ebû Cafer el-Hinduvânî (362/ 973) dir.⁹ Küçük Ebû Hanîfe diye anılmasının sebebi Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) tüm görüşleri unutulsa ve öğrencileri Ebû Yusuf (ö. 182/798) ile İmâm Muhammed'in (ö. 189/805) bazı kitapları yansa yine de Hinduvânî'nin tüm bunları hafızasından söyleyecek veya yazacak kadar Hanefî fikhına vâkıf olmasından ve müşkil konularda dahi bir çözüm bulmasından kaynaklandığı söylenmektedir.¹⁰ Bu anlamda Hinduvânî, Belh şehrinde büyük bir Hanefî fakihi, müctehid, zühd ve takvâ sahibi bir âlim olarak tanınmıştır.¹¹ Keskin zekasıyla zor ve müşkil meselelere fetvalar getirmiş, mezhep taassubuna düşmemiş, kimi zaman Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tenkit edip müstakil ictihadlarda bulunmuştur.¹² 362/973 yılında Buhara'da vefat etmiş ve cenazesi Belh'e götürülüp orada defnedilmiştir.¹³

⁶ İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2009), 36/473.

⁷ İshak Yazıcı, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1982), 42-43.

⁸ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 9.

⁹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 3/544; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bî, 362; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 79; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/346.

¹⁰ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 63; Mehmet Erdoğan, “Hinduvânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1998), 18/118.

¹¹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bî, 295; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 3/192; Semerkandî, *Hizânetü'l fikh ve uyünü'l-mesâ'il*, thk. Selâhaddin en-Nâhî, 19.

¹² Erdoğan, “Hinduvânî”, 18/118; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bî, 295.

¹³ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/47.

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin hocası Hinduvânî vasıtasıyla ilmi silsilesi Ebû Hanîfe'ye kadar ulaşmaktadır.¹⁴ Hanefî mezhebine mensup olan Semerkandî'nin bu mezhebi benimsemesinde üstâdı Hinduvânî'nin önemli tesiri vardır. Hocasının da dahil olduğu bu ilmî silsileden nasiplenmesi Hanefî mezhebinin görüşlerini özümsemesinde büyük önemi haizdir.¹⁵ Semerkandî'nin hocaları genelde Mâverâünnehir bölgesindeki şehirlerde yetişmiştir. Bu yüzden Semerkandî'nin Mâverâünnehir fıkıh ekolü içerisinde eğitim gördüğü söylenebilir.¹⁶ Nitekim Semerkandî Hanefî mezhebinde üçüncü tabaka fakihleri arasında yer almaktadır.¹⁷ O, meselede müctehid ve dini meselelerde fetva veren bir âlim olarak görülmektedir. Ayrıca onun Semerkant ve Belh şehirlerinde müderrislik yaptığı, Arapçaya hakim olmakla birlikte Farsça ve İbraniceyi de iyi bir şekilde bildiği bilinmektedir.¹⁸ Tefsir ve nesep âlimi olan Ma'mer b. Müsennâ'dan (ö. 209/824 [?]) etkilendiği ve ondan çokça istifade ettiği de söylenmektedir.¹⁹

Muhammed b. Fazl b. Eşref el-Buhârî (ö.361/971)²⁰ ve Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Sehl en-Nisâburî (ö.388/998)²¹ hadis rivayetinde bulunduğu hocalarıdır. Ebû Saîd Halil b. Ahmed es-Siczî (ö.378/988)²² hadis ve fıkıh hocasıdır. Diğer hocaları arasında Ahmed b. Hamdân en-Nîsâbûrî (ö.311/923),²³ Ebû İshak İbrahim b. Ahmed el-Müstemlî²⁴ yer alır.

Ebü Bekir Muhammed b. Abdurrahman et-Tirmizî²⁵ ve Lokman b. Hakîm b. Fadl²⁶ kendisinden rivâyette buldukları öğrencileridir. Ali b. Ahmed er-

¹⁴ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bi, 362; Erdoğan, "Hinduvânî", 18/118.

¹⁵ Semerkandî, *Hizânetü'l-Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâ'il*, thk. Selâhaddin en-Nâhî, 46.

¹⁶ Talat Sakallı-Hediye Gültekin, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tenbîhü'l-Gâfilîn Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/49 (Aralık 2022), 68.

¹⁷ Semerkandî, *Hizânetü'l-Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâ'il*, thk. Selâhaddin en-Nâhî, 46.

¹⁸ Sakallı-Gültekin, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tenbîhü'l-Gâfilîn Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi", 69.

¹⁹ Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", 36/473.

²⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 26/583.

²¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd-Medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr Ayyâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), 15/411.

²² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 9.

²³ Halil Kaya, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Bustânü'l-Arifîn adlı eserindeki Mevkuף Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 21.

²⁴ Ferit Dinler, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî ve Mukaddimetü's Salat İsimli Eserinin Tahkiki* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 5.

²⁵ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 16/323; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 26/583.

Rezzâz (ö.417/1026), Ebû Hafs Muhammed b. İbrahim el- Beledî el- Ahsikesi, Ebû Abdullah Tahir b. Muhammed b. Ahmed b. Nasr el-Haddadî,²⁷ Ebû Bekir Muhammed b. Abdurrahman ez-Zeydî,²⁸ Muhammed b. Abdurrahman ez-Zübeyrî,²⁹ Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed³⁰ ve Ebû Mâlik Naim el-Hatîb³¹ diğer talebeleridir.

1.1.3. Yaşadığı Döneme Genel Bakış

1.1.3.1. Siyasî, Sosyal ve Ekonomik Durum

Ebü'l-Leys Semerkandî, Mâverâünnehir ve Horasan'da hüküm süren Sâmânîler (819/1005) döneminde yaşamıştır.³² Sâmânîler Büyük Sahra'dan İran Körfezine ve Hint sınırından Irak'a kadar varan Mâverâünnehir ve Horasan'da hakimiyet süren bir İslâm hanedanıdır (819-1005). Bu topraklar içerisinde Sicistan, Kirman, Cürcan, Taberistan ve Rey şehirleri de bulunmaktadır.³³ Mâverâünnehir bölgesi de Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bir yerdir. Bölgenin doğu ve kuzey hududları İslâm'ın yayılmasıyla birlikte genişlemiş ve değişmiştir. Mâverâünnehir bölgesinin kapsadığı şehirler arasında Buhara, Semerkant, Soğd toprakları, Üşrûsene, Şâş, Fergana, Keş, Neseş, Sağâniyân, Huttal, Tirmiz Guvâziyân, Ahsîkes, Hârizm, Fârâb, İsbîcâb, Talas, İlah ve Hucend şehirleri güneyde Ceyhun nehriyle sınırlanan yerlerdendir. Mes'ûdî (ö. 345/956) Mâverâünnehir topraklarına 'kuşan' ismini vermiştir. Mâverâünnehir Horasanın bir parçası olarak görülmüş ancak daha sonra Sâmânîler döneminde bölgenin özel ve ayrı bir yer olduğu kabul edilmiştir. Abbâsî Halifesi Mu'temid-Alellah (ö. 279/892) kendi döneminde (870-892) yayımladığı bir menşurla Maveraünnehir bölgesini Sâmânî hükümdarı Nasr b. Ahmed b. Esed'in hakimiyeti altına vermiştir. Bu menşurla iki yüzyıla yakın İslâm hakimiyeti altında olan

²⁶ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 2/718; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 10.

²⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 10.

²⁸ Kaya, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Bustânü'l-Arifîn adlı eserindeki Mevkuf Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, 21.

²⁹ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Hizânetü'l fikh*, thk. Muhammed Abdüsselam Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 12.

³⁰ Semerkandî, *Hizânetü'l fikh*, thk. Muhammed Abdüsselam Şahin, 11.

³¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 10.

³² Aydın Usta, "Sâmânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/66.

³³ İshak Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 23.

Maveraünnehir ilk kez Horasan'da müstakil bir yer olarak görülmüştür.³⁴ Horasan bölgesinin ise Nişâbur, Merv, Herat ve Belh olmak üzere dört önemli merkezi vardır.³⁵

Sâmânîler Orta Asya'da kurulan ilk bağımsız Müslüman Türk devleti olarak bilinir. Sâmânîler döneminde beylikler arasında hakimiyet mücadeleleri sürerken bir yandan da sosyal ve ilmi açıdan huzur ve sükûnet sağlanmıştır. Zengin etnik yapısı itibariyle Sâmânî hükümdarlığında eskiden beri değişik görüş tarz ve dinî düşünceler yerini almıştır. Bunun sebebi İran, Hindistan ve Çin arasında kalması ve doğal olarak hem ekonomik hem de sosyal açıdan bu açık görüşlere elverişli olmasındandır.³⁶ O dönemde Sâmânî topraklarında Müslümanlarla birlikte Budist, Mecûsî, Manihesit, Yahudi ve Hristiyanlar da ikamet etmişlerdir. Müslüman nüfus içerisinde en çok Hanefî ve Şâfîilerle beraber Şîî gruplar da yer almaktadır. Kadı seçimi daha çok Hanefî ve Şâfîiler arasında meydana gelmiştir. Sünnî ve Şîîler arasında bazı mücadeleler de yaşanmıştır. Bununla birlikte bilhassa Nişâbur'da Hanefîler ile Şâfîiler arasında siyasî yönden tartışmalar da olmuştur.³⁷

Sâmânîlerde ticari faaliyet ipek yolu üzerinden sağlanmıştır. Türk ve Hint ülkelerinden yapılan köle ticareti ve bunlardan sağlanan vergiler gelir kaynağı olmuştur. Tebaadan olan Harizmlî tüccarlar da birçok yere ticaret kervanı göndererek ekonomiye katkıda bulunmuşlardır. Yine Türklerden gelen küçük ve büyük baş hayvan, deri ürünleri bu topraklar üzerinden diğer İslâm beldelerine intikal ettirilmiştir. Sulama kanalları sayesinde hayvancılık ve zirâî faaliyet gelişmiştir. Mâverâünnehir ve Horasan'da yapılan pirinç ve hububat tarımı da önemli ihraç ürünleri arasında yerini almıştır. Ayrıca Sâmânî toprakları gümüş ve nişadır madenleri yönünden çok zengin olup bunlar haricinde altın, demir, bakır, kurşun, civa ve taş kömürü madenleri de önemli gelir kaynaklarındandır.³⁸

³⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/177-178.

³⁵ Osman Çetin, "Horasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/234;

³⁶ Sakallı-Gültekin, "Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin Tenbihü'l-Gâfilin Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi", 67.

³⁷ Usta, "Sâmânîler", 36/66.

³⁸ Usta, "Sâmânîler", 36/67.

1.1.3.2. İlmî, Tasavvufî ve Kültürel Durum

Sâmânîler siyasi yönden merkezî otoriteyi güçlendirip, ekonomik yönden de halkı refah seviyesine ulaştırmasıyla birlikte bu durum ilim ve kültür hayatına yansiyarak pek çok âlimin yetişmesini sağlamıştır.³⁹ Bu durumu şöyle özetlemek mümkündür: Tefsirde; Ebü'l-Kâsım el-Hasen b. Muhammed b. Habîb en-Nîsâbûrî (ö. 406/1016), Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. İsmâîl el-Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976). Hadiste; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî (ö. 311/924), Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbûrî (ö. 378/988), Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066). Fıkıhta; Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî (ö. 294/906), Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945), Ebû Bekr Abdullâh b. Ahmed b. Abdillâh el-Kaffâl el-Mervezî el-Horasânî (ö. 417/1026), Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930 [?]). Kelâmda; Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî (ö. 319/931), Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö. 333/944), Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâîl el-Kâdî el-Hakîm es-Semerkindî (ö. 342/953), Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbûrî (ö. 406/1015), Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hinduvânî el-Belhî (ö. 362/973). Tasavvufta; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî (ö. 320/932), Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî (ö. 380/990), Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî (ö. 412/1021). Bunun gibi birçok müctehid fakih, âlim, ârif ve sûfî yetişmiştir.⁴⁰ Bunlardan biri de Ebü'l-Leys es-Semerkindî'dir. Ebü'l-Leys Semerkandî'nin yaşadığı dönemde mezhepler içerisinde Ehl-i sünnet ve'l-cemaât mezhebi hâkim konumdaydı. Doğduğu şehir olarak bilinen Semerkand ve Belh gibi şehirlerde, fihkî mezhepler içerisinde en fazla çoğunluğa sahip olan Hanefî

³⁹ Usta, "Sâmânîler", 36/67.

⁴⁰ Mehmet Emin Yurt, *Ebu'l-Leys Semerkandî'nin Tefsîru'l Kur'an'ında Esbâb-ı Nüzûl* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 5-6; Usta, "Sâmânîler", 36/67.

mezhebiydi. Semerkandî de bu mezhebin müctehid imâmları arasında yerini almıştı.⁴¹

Makdisî (ö. 390/1000 civarı) Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde yetişen âlimlerin kıymetini şu sözlerle ifade etmiştir.

“Bu bölge diğer bölgelerin en şerefli ve değerlisidir. Bu yerlerde pek çok şahsiyetler ve âlimler yetişmiştir. Buralar hayrın menbaı, ilmin beşiği, İslâm'ın en muhkem dayanağı ve en yüce kalasıdır. Bu bölgenin hükümdar ve orduları diğer hükümdar ve orduların en iyileridir. Buralarda yetişen fakihler hükümdarlar kadar üstün bir değere haizdiler.”⁴²

Sâmânî hükümdarları ilme ve âlimlere önem vermiş, onlara cömert davranmış ve güzel muamelelerde bulunmuşlardır. İlmî gelişmenin yaşandığı bu dönemde âlimler Buhara, Semerkant, Nişabur, Belh ve Merv gibi şehirlerde ilmi kültüre hizmet etmişlerdir. Buraların ilim ve medeniyet merkezi olmasına katkı sağlamışlardır.⁴³ Buhara'daki Sâmânî sarayı İslâm dünyasının en büyük kütüphaneleri arasına girerek kültürel hayata canlılık kazandırmıştır. O dönemin kadısı olan İbn Hibbân el-Büstî de kendi memleketinde özel bir kütüphane yapmıştır. Medreselerin şekillenmediği dönemde dersler cami, hankah veya âlim zâtların evlerinde yapılmaya başlanmıştır.⁴⁴ Aynı şekilde bu dönemde sûfîlerin tebşir ve irşâd faaliyetlerine başladıkları, Türkistan beldelerinde İslâm'a davet çalışmalarını sürdürdükleri ve Avrupalı seyyahların Orta Doğu'daki bu büyük diriliş hareketinden bahsettikleri de söylenmiştir.⁴⁵

1.1.4. Tasavvufî Şahsiyeti

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin tasavvufî yönü telif ettiği eserlerinden⁴⁶ anlaşılmaktadır. Semerkandî zâhid kişiliği ile insanları zühde davet etmiştir. İhlâs, tevbe, takvâ, vera', tevekkül, şükür, rızâ, tefekkür, sabır, zühd, fakr, hayâ ve edeb, niyet ve amel, ilim, zikir gibi birtakım tasavvufî kavramlara önem vermiş ve bunlara ulaşmanın yollarını göstermiştir. Niyet ve amellerinde rıza-i ilâhiyi öncelemiştir. Şerîatın hem zâhirî hem de bâtinî yönüne dikkat çekmiştir.⁴⁷

⁴¹ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 40.

⁴² Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 24.

⁴³ Habibe Çelik Yılmaz, *Ebü'Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde İsrâiliyat* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 10.

⁴⁴ Usta, “Sâmânîler”, 36/67.

⁴⁵ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 36.

⁴⁶ Tenbihü'l-gâfilin, Bustânü'l-ârifin, Tefsîru's-Semerkandî vd.

⁴⁷ Dinler, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî ve Mukaddimetü's Salat İsimli Eserinin Tahkiki*, 12.

Ebü'l-Leys Semerkandî sûfî, fakih, müfessir olarak bilinmekle birlikte onun iyi bir vâiz olduğu da anlaşılmaktadır. Vâazlarında Kur'ân ve sünnete bağlı, ahlâkî ve tasavvufî hayat üzerinde durmuştur. Vâazlarındaki hitâbetiyle insanları mânevî anlamda etkilemiştir. Hitâbeti her zaman yumuşak ve vâazları anlaşılır olmuştur.⁴⁸ Ayrıca o, böyle nasihat edici sohbetlerde bulunmayı güzel görmeyenlerin düşüncelerini kabul etmemiş ve bu sohbetlerde bulunmanın caiz olduğunu savunmuştur. Vâizin ve onu dinleyen kimselerin hangi niteliklere sahip olması gerektiğini de zikretmiştir.⁴⁹

Semerkandî dünya nimetlerine meyletmemeyi, zâhidâne bir yaşam sürmeyi telkin etmekle birlikte o, dünyadan tamamen vazgeçmeyi öğütlememiştir. Sadece dünya için çalışmamayı âhiret için de çaba sarf etmenin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca başkasına muhtaç olmadan çalışmayı da tavsiye etmiştir. Ancak bu konuda Semerkandî kanaat etmenin önemine ve aza rızâ göstermenin lüzumu üzerinde durmuştur.⁵⁰

Ebü'l-Leys Semerkandî Allah'a şükür ve hamdin bir ibadet olduğunu, insanın kendisine verilenlere rızâ göstermesini ve bu nimetlerin hakikî sahibini iyi bilmek gerektiğini zikretmiştir. Aynı zamanda Ebü'l-Leys tevbenin de önemini vurgulamıştır. Günahtan sonra tevbe edip nedâmet duymak ve Allah'ın bağışlayacağı hususunda endişe etmemek gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹ Bununla birlikte Semerkandî, fakrı övmüş ve fakirliğin faziletinden bahsetmiştir. Zikrin önemine üzerinde durmuş ve ibadetlerin en faziletlisini Allah'ı çokça zikretmek olduğunu söylemiştir.⁵²

Ebü'l-Leys Semerkandî takvâ üzere olmayı tavsiye etmiştir ve gerçek mânâda takvânın ancak gıybet etmemek, kibirli olmayıp kimseyi küçümsememek, kötü zanda bulunmamak, doğru ve dürüst olmak, harama bakmamak, malını Allah yolunda infak edip kötü yerlerde harcamamak, verilen nimetlerin Allah'tan geldiğini idrak etmek, beş vakit namazı vaktinde ve ta'dîli erkâna riayet ederek

⁴⁸ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 61.

⁴⁹ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Bustânü'l-ârifin*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1439/2018), 16-17; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 62.

⁵⁰ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 59-60.

⁵¹ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 61.

⁵² Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 60.

kılmak, Ehl-i sünnet yolu üzerinde olmak gibi hususlarla gerçekleşeceğini dile getirmiştir.⁵³

Semerkindî toplumda iyiliği emretme ve kötülükten sakınma görevinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Böyle kimselerin üstlenecekleri koşul ve şartları da zikretmiştir.⁵⁴ Ayrıca o, âlim zevâtın siyasetle uğraşan insanlarla muhabbet, bağ kurmaması gerektiğine dair nakillerde de bulunmuştur.⁵⁵

1.1.5. Vefatı

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin vefat yılı hakkında birtakım ihtilaflar bulunmakla birlikte ay ve güne dair herhangi bir belirsizlik yoktur. Semerkandî 11 Cemâziyelâhir Salı gecesi vefat etmiştir.⁵⁶ Belh şehrinde vefat ettiğine dair rivayetler mevcuttur.⁵⁷ Vefat tarihiyle ilgili ihtilaflar kaynaklarda 373/983,⁵⁸ 375/985,⁵⁹ 376/986, 382/992, 383/993,⁶⁰ 393/1003,⁶¹ şeklinde geçmektedir. Ama kabul edilen genel görüşe göre Semerkandî'nin 373/983 yıllarında vefat ettiği bilinir.⁶²

Zehebî *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* adlı eserinde Kadı Şihâbiddin Ahmed b. Ali b. Abdilhak'tan nakille Ebü'l-Leys Semerkandî'nin 375 tarihinde vefat ettiğini zikretmiştir. *Hediyyetü'l-ârifîn*, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, *el-A'lâm* gibi tabakat kitaplarında 373 senesinde, *Tâcü't-terâcim*, *el-Fevâidü'l-behiyye*, *Tabakâtü'l-müfessirîn* gibi diğer tabakat kitaplarında ise 375 tarihinde vefat ettiği söylenmiştir. Selâhaddin en-Nâhî de *Hizânetü'l-fikh* adlı eserin kenarında yer alan notta Semerkandî'nin Buhârâ da irtihal ettiğine dair bir yazının olduğundan söz

⁵³ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkindi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 61.

⁵⁴ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî (Kahire: Mektebetü'l İmân, 1415/1994), 69.

⁵⁵ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1421/2000), 524-525.

⁵⁶ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 79; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bi, 362; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 3/545.

⁵⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 26/583.

⁵⁸ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 3/545; Zirikli, *el-A'lâm*, 8/27; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490.

⁵⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, 167/323; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 26/583.

⁶⁰ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkindi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 46.

⁶¹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bi, 362; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/346; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 79.

⁶² Aysel Yılmazgöz, *Ebu'l-Leys es-Semerkindi ve Muhtelifü'r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 6.

etmiştir.⁶³ Aynı eserde Ebü'l-Leys'in Semerkant'ta doğduğunu, orada yaşadığını, Belh şehrinde öğretmenlik yaptığını ve orada vefat ettiğinden bahsetmiştir.⁶⁴ Ayrıca Semerkandî'nin hocası Hinduvânî'nin yanına defnedildiğini söyleyen Nâhî, Hinduvânî'nin Buhara da defnedilmesine rağmen oradan alınarak Belh'e götürüldüğünü ve oraya defnedildiğini zikretmiştir.⁶⁵

Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn* eserinde Ebü'l-Leys Semerkandî'nin eserlerine yer verirken hepsinde vefatıyla ilgili farklı tarihlere yer vermiştir. *Şerhu câmiu'l-kebîr*⁶⁶ isimli eseri zikrederken 373 senesini; *Bustânü'l-ârifîn*⁶⁷, *Tenbihü'l-gâfilîn*⁶⁸, *Tefsîrü'l-Kur'ân*⁶⁹, *Muhtelifü'r-rivâye*⁷⁰, *Te'sîsü'n-nezâir*⁷¹ adlı eserleri ele alırken 375 tarihini; *Uyûnu'l-mesâil*⁷² eserine yer verirken 376 yılını; *Hizânetü'l-fikh*⁷³ ve *el-Fetâvâ'yi*⁷⁴ zikrederken 383 tarihini ve *Hasru'l-mesâil*⁷⁵ eserinde ise 382 senesini Semerkandî'nin vefat tarihleri olarak kaydetmiştir. Kâtip Çelebi *Şerhu câmiu's-sağîr*⁷⁶ isimli eseri zikrederken Semerkandî'nin vefat tarihini vermeyip sadece ismini zikretmiştir.

1.2. Eserleri

Ebü'l-Leys Semerkandî pek çok alanda eser telif etmiştir. İslâm hukuku, hadis, tefsir, akaid, ahlâk ve tasavvuf alanındaki bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eserler birçok kişi tarafından okunmuş, ilgi görmüş ve Semerkandî'nin tanınmasında etkili olmuştur. O, eserlerinin çoğunda sade dil ve akıcı bir üslûp kullanmıştır. Halkın düzeyine inip zor olan konuları onların anlayabileceği şekilde izah etmiştir. Eserlerindeki zor ve karışık konuları derli toplu hale getirmiştir. Bu bakımdan tasnifteki muvaffakiyeti de göze çarpmaktadır. Onun tüm eserlerinde zühd anlayışını görmek mümkündür. Ahlâk ve tasavvuf eserleriyle birlikte diğer eserlerinde de sûfî yönü görülmektedir.

⁶³ Semerkandî, *Hizânetü'l Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâ'il*, thk. Selâhaddin en-Nâhî, 10.

⁶⁴ Semerkandî, *Hizânetü'l Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâ'il*, thk. Selâhaddin en-Nâhî, 49.

⁶⁵ Semerkandî, *Hizânetü'l Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâ'il*, thk. Selâhaddin en-Nâhî, 14.

⁶⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî (Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, ts.), 1/568.

⁶⁷ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 1/243.

⁶⁸ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 1/487.

⁶⁹ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 1/441.

⁷⁰ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 2/1636.

⁷¹ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 1/334.

⁷² Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 2/1187.

⁷³ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 1/703.

⁷⁴ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 2/1220.

⁷⁵ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 1/668.

⁷⁶ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 1/535.

Ancak onun tasavvuf anlayışını ortaya koyarken başvurduğumuz eserlerin başında *Tenbîhü'l-gâfilîn*,⁷⁷ *Bustânü'l-ârifîn*⁷⁸ ve *Tefsîru'l-Kur'ân*⁷⁹ gelmektedir. Bunlar içerisinde tasavvufî muhtevası diğerlerine nisbeten daha geniş olan *Tenbîhü'l-gâfilîn* onun tasavvuf anlayışının yoğun olarak işlendiği eseridir. Bu bölümde Semerkandî'nin İslâm hukuku, akâid-keîâm, hadis-siyer-menâkıb, tefsir ve tasavvuf-ahlâk başlığı adı altında eserleri zikredilip onlar hakkında bilgi verilecektir.

1.2.1. İslâm Hukukuna Dair Eserleri

1. Kitabü'n-nevâzil⁸⁰

Mezhep imamlarından sonra gelen fakihlerin görüşlerini derleyen nevâzil türü eserler, Hanefî mezhebinde ilk örneği olarak kabul edilen Semerkandî'nin bu eseri “en-nevâzil fî'l füru”,⁸¹ “en-Nevâzil fî'l-fikh”,⁸² “fetâvâ”,⁸³ “en-nevâzil mine'l-fetâvâ”⁸⁴ isimleriyle de anılmaktadır. Kitap ve bab başlıklarına göre ayrılan eser, birçok fikhî konulara dair fakihlerin görüş ve fetvalarına yer vermektedir. Ayrıca Semerkandî'nin fetvalara dair kendi görüş ve düşüncelerini de barındırmaktadır. Kitap yazma nüsha şeklinde mevcut olup, Eyyüp Sait Kaya'nın *Hanefî Mezhebinde Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitabü'n-Nevazil*'i, İsmail Güllük'ün *Sosyal Olgu Fetva-İlişkisi: Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin en-Nevâzil Örneği* ve Zafer al-Qudah'ın *Ebu'l-Leys Es-Semerkandî'nin En-nevazil' Adlı Eserindeki Kitabü'l-hiyel Bölümünün Edisyon kritiği* adıyla Yüksek Lisans çalışmalarına konu olmuştur.⁸⁵

⁷⁷ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Tenbîhü'l-gâfilîn*, thk. Seyyid Arabî (Kahire: Mektebetü'l İmân, 1415/1994); Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Tenbîhü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1421/2000).

⁷⁸ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1439/2018).

⁷⁹ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993).

⁸⁰ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 3/545; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 79; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bî, 362.

⁸¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490.

⁸² Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/346.

⁸³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, 167/322; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 26/583; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bî, 362.

⁸⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/27.

⁸⁵ Yılmaz, *Ebü'Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde İsrâiliyat*, 16; Yılmazgöz, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî ve Muhtelifü'r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*, 12; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 80.

2. Hizânetü'l-fikh⁸⁶

İlk Hanefî muhtasarlarından biri olup, çeşitli fikhî konuları içinde bulundurmaktadır. Genel olarak konular kitap ve bab başlıkları altında ele alınmaktadır. Fakihlerin görüşlerine yer verilmeden konular sade ve sistematik olarak işlenmiştir. Bu eser ile Hanefî fıkıh literatürünün kadim dönemi bitip, klasik dönemi başlamıştır. Semerkandî bu eserle fıkıh ilmini toplumun istifadesine sunmak istemiştir. Eser, Selâhaddin en-Nâhî'nin tahkikini yaptığı *Uyûnu'l-mesâil* ile birlikte yayımlanmıştır.⁸⁷

3. Hizânetü'l-ekmel⁸⁸

Bu eserin Ebü'l-Leys Semerkandî'ye ait olduğu konusunda ihtilaf vardır. İbn Kutluboğa eserin Semerkandî'ye nisbet edilmesinin yanlışlığına değinerek, eserin Ebü Abdullah Yûsuf b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî'ye (ö. 522/1128'den sonra) ait olduğunu zikretmiştir.⁸⁹

4. Uyûnu'l-mesâil⁹⁰

Eserde İmam Ebû Hanife ve öğrencilerinin zâhirü'r-rivâye de olmayan görüşlerinin toplandığı ve Hanefî fıkının ilk dönemdeki yeri için önemli bir eser olduğu görülür. Semerkandî bazı konularda kendi görüşlerine yer vermiş, konuları esaslı bir şekilde tartışıp hüccet getirmiştir. Eserin tahkik ve neşirleri mevcuttur.⁹¹

5. Te'vîlât

Semerkandî'nin *Fetâvâ* eserinde geçen Te'vîlât bölümünün müstakil olarak yazılmış şeklidir.⁹²

⁸⁶ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 3/545; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/27; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 2/346; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bi, 362.

⁸⁷ Semerkandî, *Hizânetü'l Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâ'il*, thk. Selâhaddin en-Nâhî, 7; Yılmazgöz, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi ve Muhtelifu'r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*, 13; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 83; Dinler, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi ve Mukaddimetü's Salat İsimli Eserinin Tahkiki*, 15.

⁸⁸ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 79.

⁸⁹ Yılmazgöz, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi ve Muhtelifu'r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*, 13.

⁹⁰ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 79; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/27; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bi, 362.

⁹¹ Yılmaz, *Ebü'Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde İsrâiliyat*, 14; Yılmazgöz, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi ve Muhtelifu'r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*, 16.

⁹² Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 96.

6. Te'sîsü'n-nezâir⁹³

Hilâf türü bir eserdir. Müctehidler arasındaki görüş farklılıkları ele alınır. Hanefî imamlarının kendi içindeki ve diğer mezhep imamları arasındaki ihtilaflar belli kaideler içerisinde açıklanmaya çalışılır. Eserin adı ve müellifi konusunda tartışma vardır. İbn Kuluboğa eseri Ebü'l-Leys Semerkandî'ye ait olduğunu zikrederken, Takıyüddin et-Temîmî (ö. 1010/1601) eseri Ebû Zeyd ed-Debûsî'ye (ö. 430/1039) atfeder.⁹⁴

7. Te'sîsü'l-fıkh

Semerkandî'ye atfedilen *Te'sîsü'n-nezâir* adlı eserin *Te'sîsü'l-fıkh* adını taşıyan başka bir nüshasından meydana gelmiştir.⁹⁵

8. Şerhu câmiu'l-kebîr⁹⁶

Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencisi İmam Muhammed'in (ö. 189/805) "Zâhirü'r-rivâye" adı altında yer alan eserlerinden biri olup, Semerkandî'nin de bu esere şerh yazdığı bilinir.⁹⁷

9. Şerhu câmiu's-sağîr⁹⁸

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr* isimli eserine şerh yazanlar arasında Ebü'l-Leys Semerkandî'nin de olduğu söylenir.⁹⁹

10. en-Nevâdir¹⁰⁰(Nevâdiru'l-fıkh)

Hanefî mezhebi imamlarının usulde olmayan konularının öğrenciler tarafından kaleme alınmasıyla oluşan bir eserlerdir.¹⁰¹ Ebü'l-Leys Semerkandî'ye

⁹³ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 79.

⁹⁴ Şükrü Özen, "Te'sîsü'n-nezâir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2011), 40/545.

⁹⁵ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 94.

⁹⁶ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî 1/568.

⁹⁷ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 93.

⁹⁸ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bî, 362; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490; Zirikli, *el-A'lâm*, 8/27; Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî 1/535.

⁹⁹ Yunus Vehbi Yavuz, "el-Câmiu's-sağîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1993), 7/112.

¹⁰⁰ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490.

¹⁰¹ Orhan Ençakar, "Bir Mezhebin Yitik Kültürü: Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü", *İslam Araştırmaları Dergisi* 44 (2020), 5.

atfedilen bu eser Mutahhar b. Hüseyin b. Sâd b. Ali el-Bezzaz el-Yezdî el-Hanefî tarafından “el-Hulâsa” adıyla kısaltılarak özet haline getirilmiştir.¹⁰²

11. Mukaddimetü’s-salat¹⁰³

Bu eser “*Mukaddimetü Ebi’l-Leys*”,¹⁰⁴ “*Mukaddimetü fi’s-salât*”,¹⁰⁵ “*Mukaddimetü fi’l-fikh*”¹⁰⁶ isimleriyle de zikredilmektedir. Eserde namaz, abdest, taharet gibi ilmihâl bilgileri yer almaktadır. Eserin sonlarına doğru fıkıh, îmân ve ahlâka dair on bir mesele ele alınmaktadır. Konular sistematik bir şekilde işlenmiş ve sade, anlaşılır bir üslup kullanılmıştır.¹⁰⁷ Eserin şerhleri yapılmış olup Hasan el-Tûlûnî’nin *Şerhu Mukaddimeti Ebi’l-Leys fi’l-fikh* ve Muslihuddun b. Mustafa b. Aydoğmuş’un *et-Tavzîh ‘ala Mukaddimeti’s-salât li-Ebi’l-Leys es-Semerkandî* isimli şerhleri bunlar arasındadır.¹⁰⁸ Ferit Dinler’in *Ebu’l-Leys es-Semerkandî ve Mukaddimetü’s-Salat İsimli Eserinin Tahkiki* adıyla da Yüksek Lisans çalışması yapılmıştır.

12. Muhtelifü’r-rivâye¹⁰⁹

Müctehid imamlar arasındaki fikhî meselelere dair ihtilafları ele alan, hilâfiyat türü eserdir. Ebü’l-Leys Semerkandî’ye nisbet edilen eser, isminden ötürü Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd b. Hüseyin el-Üsmendî es-Semerkandî’ye (ö. 552/1157 [?]) de atfedilmektedir. Abdurrahman b. Mübârek el-Ferec, eserin aslının Ebü’l-Leys Semerkandî tarafından ele alındığını, Alâüddîn Muhammed el-Üsmendî’nin yeni notlar ilave edip yeniden yazdığını söylemiştir. Bundan dolayı esere *Muhtelifü’r-rivâye li-Ebi’l-Leys es-Semerkandî bi-rivâyeti ve tertibi’l-‘Alâ’ el-‘âlim es-Semerkandî* ismini vermiştir.¹¹⁰ Ayşe Yılmazgöz tarafından *Ebu’l-Leys es-Semerkandî ve Muhtelifu’r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi* adlı bir Yüksek Lisans tezi çalışması yapılmıştır.

¹⁰² Yazıcı, *Ebu’l-Leys es-Semerkandi Hayati Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 93.

¹⁰³ İbn Kutluboga, *Tâcü’t-terâcim*, 79.

¹⁰⁴ Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 2/1795.

¹⁰⁵ Fuat Sezgin, *Târihu’t-türâsi’l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî (by., Mektebetü Süleyman Racihî’l-Hayriyye, 1411/1991), 3/109.

¹⁰⁶ Ziriklî, *el-A’lâm*, 8/27; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490.

¹⁰⁷ Dinler, *Ebu’l-Leys es-Semerkandi ve Mukaddimetü’s Salat İsimli Eserinin Tahkiki*, 48-49.

¹⁰⁸ Yazıcı, “Semerkandî, Ebü’l-Leys”, 36/474.

¹⁰⁹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490; Ziriklî, *el-A’lâm*, 8/27.

¹¹⁰ Yazıcı, “Semerkandî, Ebü’l-Leys”, 36/474; Yılmazgöz, *Ebu’l-Leys es-Semerkandi ve Muhtelifu’r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*, 21.

13. el-Fetâvâ min ekâvili'l-meşâyih¹¹¹

Sezgin tarafından müstakil bir eser olarak ele alınmıştır. Fakat eserin nüshaları incelendiğinde istinsah darklılığı dışında *Kitabü'n-nevâzil*'den ayrı olmadığı anlaşılır.¹¹²

14. Hasru'l-mesâ'il¹¹³

Eser Semerkandî'ye nisbet edilip fûrû fikh hakkındadır. Ancak eser *Şerhu manzûmeti'n-nesefiyye*'nin bir diğer ismi olan *Hasrû'l-mesâ'il ve kasrû'd-delâ'il*'in olmasının da muhtemel olduğu söylenir.¹¹⁴

15. el-Mebsût¹¹⁵

Kâtip Çelebi ve Bağdatlı İsmail Paşa tarafından Semerkandî'ye atfedilen eser, fıkıh literatüründe aynı isimde birçok telifi olması hasebiyle nisbesi konusunda belirsizlik vardır.¹¹⁶

16. Şerhu müşkilâti'l-Kudûrî

Kâtip Çelebi eseri Ebü'l-Leys Semerkandî'ye nisbet ettikten sonra bu şerhin Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî'ye de ait olabileceğini söyleyip, müelliflerin vefat tarihlerinden dolayı eserin Ebû Bekr Alâüddîn es-Semerkandî'nin olmasının muhtemel olduğunu dile getirmiştir.¹¹⁷

17. Kûtu'n-nefs fi mârifeti'l-erkâni'l-hams¹¹⁸

Eser sadece Sezgin tarafından zikredilmiş olup Semerkandî'ye âidiyeti konusunda şüphe vardır.¹¹⁹

18. Risâle fi'l-fikh¹²⁰

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin eserleri içerisinde en son zikrettiği bu eseri Fuat Sezgin sadece kendisi yer vermiştir.¹²¹

¹¹¹ Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/107.

¹¹² Yılmazgöz, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi ve Muhtelifu'r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*, 12.

¹¹³ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490; Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefi 1/668.

¹¹⁴ Dinler, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi ve Mukaddimetü's Salat İsimli Eserinin Tahkiki*, 19.

¹¹⁵ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefi, 2/1480; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490.

¹¹⁶ Yılmazgöz, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi ve Muhtelifu'r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*, 14.

¹¹⁷ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefi, 2/1634; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 93.

¹¹⁸ Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/114.

¹¹⁹ Yılmazgöz, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi ve Muhtelifu'r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*, 14.

¹²⁰ Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/114.

1.2.2. Akâid ve Kelâma Dair Eserleri

1. Beyânü ‘akîdeti’l-usûl¹²²

Temel inanç esaslarını ele alan eser, *Risâle fî usûl’id-dîn*,¹²³ ‘*Akîdetü’l-usûl* ve ‘*Akîde*¹²⁴ adlarıyla da bilinmektedir. Soru-cevap şeklinde işlenen on altı mesele, iman, Allah’ın sıfatları, melekler, peygamberler, âhiret ve kader gibi konuları ihtiva etmektedir. Bu eser Endonezya, Malezya ve Güney Afrika’da yaygınlık göstermiş ve orada yaşayanların yerel dillerine çevrilmiştir.¹²⁵ Risâle A. W. Juynboll tarafından neşredilmiştir. Eser 2000 yılında Harun Kahveci’nin *Ebü’l-Leys Semerkandî ve Kelami Görüşleri* adıyla yüksek lisans çalışmasına konu olmuştur.¹²⁶

2. Şerhü’l-fikhî’l-ekber¹²⁷

İmâm Ebû Hanîfe’nin *el-Fikhü’l-ekber*’inin şerhidir. Eser Ebü’l-Leys Semerkandî, Fahrülislâm Ebü’l-Usr el-Pezdevî, Atâ b. Ali el-Cûzcânî ve Ebû İbrâhim İsmâil el-Hâtürî tarafından şerh edilmiştir. Haydarâbâd’da 1321 ve 1365 yıllarında yayımlanan nüsha İmâm-ı Mâtürîdî’ye atfedilse de bu nüshayı Ebü’l-Leys Semerkandî’nin ele aldığı söylenmiştir.¹²⁸ Eserin üslûbu ve metinde yer alan bilgilerden dolayı Mâtürîdî’ye âidiyeti mümkün değildir.¹²⁹ Mâtürîdî’ye nisbet

¹²¹ Yılmazgöz, *Ebu’l-Leys es-Semerkandi ve Muhtelifu’r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*, 15.

¹²² Sezgin, *Târihu’t-türâsi’l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/111; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Zekerriyye Abdülmecîd Nûtî, 11.

¹²³ Ziriklî, *el-A’lâm*, 8/27. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 12.

¹²⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Beyânü ‘akîdeti’l-usûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1992), 6/32.

¹²⁵ Murat Akın, “Mâtürîdî Ekolünde Akâid Metni Yazma Geleneği ve Önemli Bazı Akâid Metinleri”, *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 11/22 (Temmuz-Aralık 2018), 123-124.

¹²⁶ Dinler, *Ebu’l-Leys es-Semerkandi ve Mukaddimetü’s Salat İsimli Eserinin Tahkiki*, 22; Yılmaz, *Ebü’Leys es-Semerkandî’nin Tefsirinde İsrâiliyat*, 15; Yazıcı, *Ebu’l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 74.

¹²⁷ Sezgin, *Târihu’t-türâsi’l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/113.

¹²⁸ Şerafettin Gölcük-Adil Bebek, “el-Fikhü’l-ekber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1995), 12/546.

¹²⁹ Sara Arıkan, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin el-Fıkhü’l-ekber Risâlesine Yapılan Şerhler ve Mehmet Emin el-Üsküdarî’nin Şerhu’l-Fıkhî’l-Ekber’i* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 16; Ayşe Sarıtaş, *Ebu’l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Mâtürîdiyyedeki Yeri* (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 24.

edilerek yapılan şerhin Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî tarafından bir başka neşri daha bulunmuştur.¹³⁰

3. Beyânü'l-imân ve menâkibü'l-hulefâi'l-erbaa

Bu risâle Ebü'l-Leys Semerkandî'nin ahlâk kitabı olan *Bustânü'l-ârifin*'in içinde yer alan iman bahsinin müstakil olarak kaleme alınmış şeklinden oluşmuştur.¹³¹

4. Risâletü'l-mârife ve'l-imân¹³²

İslam İnanç esaslarını ele alan kitap soru ve cevap şeklinde yazılmıştır.¹³³

5. el-Meârif fi şerhi's-sahâif¹³⁴

6. Şir'atü'l-İslâm¹³⁵

Şer'u'l-İslâm adıyla da bilinen eserin içeriğine dair bir bilgi verilmeyip konusunun İslâm ve imâna dâir olduğu söylenilmektedir.¹³⁶

7. Umdetü'l-akâid¹³⁷

1.2.3. Hadis, Siyer ve Menâkıb Gibi Konulara Dair Eserleri

1. el-Letâifü'l-müstahraca min Sahîhi'l-Buhârî¹³⁸

Sahîhi'l-Buhârî'de yer alan değişik konulara dair muhtelif hadisler alınarak oluşturulmuştur.¹³⁹

2. Esrâru'l-vech (Esrâru'l-vahy)¹⁴⁰

Hız. Peygamberin Miraç gecesinde Allah ile olan konuşmasını konu alır.¹⁴¹

¹³⁰ Şerafettin Gölcük-Adil Bebek, "el-Fikhü'l-ekber", 12/546.

¹³¹ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayati Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 74.

¹³² Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/114.

¹³³ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayati Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 76.

¹³⁴ Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/114; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayati Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 75.

¹³⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/27; Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/114.

¹³⁶ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayati Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 77.

¹³⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/27.

¹³⁸ Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/114.

¹³⁹ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayati Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 110.

¹⁴⁰ Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/113.

¹⁴¹ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayati Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 111.

3. Duâu'l-feth

Risâlede فتح kökünden türeyen kelimelerin olduğu âyetler toplanıp bir araya getirilerek kaleme alınmıştır. Müstensih tarafından ele alınan eserin başında mukaddime olup Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. İçerisinde yer alan âyetlerin Allah'a dua niyetiyle okunmasıyla kişinin duasının kabul olunacağına işaret edilmiştir.¹⁴²

4. Tuhfetü'l-enâm fi menâkıbı'l-eimmeti'l-erbaa el-alâm¹⁴³

Dört mezhep imamının menkıbeleri anlatılır.¹⁴⁴

5. Hikâyet-i pirlar ve menâkıbı evliyâ

Pek çok ahlâkî hikayeleri içinde bulunduran eser Ebü'l-Leys Semerkandî tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. Eser Osmanlı Türkçesine de tercüme edilmiştir.¹⁴⁵

1.2.4. Tefsire Dair Eserleri

1. Tefsîru'l-Kur'ân¹⁴⁶

Eserin kaynaklarda adı *Tefsîru's-Semerkandî-Bahr'ul-ulûm*,¹⁴⁷ *Tefsîrü'l-Kur'ân'il Kerîm*¹⁴⁸ ve *Tefsîrü'l-Kur'ân'il-azîm*¹⁴⁹ şeklinde ifade edilir. Rivâyet ağırlıklı olan tefsirinde Semerkandî kendi yorumlarını “kâle'l-fakîh” olarak belirtmiştir. Âyet-i kerîmeleri öncelikli olarak âyetlerle tefsir etmiş daha sonra hadis, sahabe sözleri ile yorumlamıştır. Tabiûn ve sonraki dönemdeki müfessirlerin görüş ve düşüncelerinden de istifade etmiştir. İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Katâde (ö. 117/735), Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Dahhâk (ö. 105/723), Kelbî (ö. 146/763), İmâm-ı Süddî (ö. 127/745) gibi âlimlerden pek çok rivayette bulunmuştur.¹⁵⁰ Eser rivayet ağırlıklı olmasının yanı sıra dirayet türünün özelliklerini de içerisinde taşımaktadır. Bu nedenle tefsiri hem rivayet hem de

¹⁴² Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 111.

¹⁴³ Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/114.

¹⁴⁴ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 117.

¹⁴⁵ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 112.

¹⁴⁶ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/27; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 79; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 3/545; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bî, 362; Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/114.

¹⁴⁷ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavvi vd., 11.

¹⁴⁸ Yazıcı, “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, 36/475.

¹⁴⁹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/346.

¹⁵⁰ Yurt, *Ebu'l-Leys Semerkandî'nin Tefsîru'l Kur'ân'ında Esbâb-ı Nüzûl*, 7-8.

dirayet türü olarak görülmüştür. Ayrıca eserde isrâiliyat türünden rivayetler de rastlanmıştır.¹⁵¹ Tefsirinde nüzul sebepleri, kıraat farklılıkları ve nesih konularına da önem verdiği bilinmektedir.¹⁵²

Tefsirde zâhidâne yaşamı telkin eden hadisler, zâhid ve sûfilerden nakiller de yer almıştır. Tefsirinin içerisindeki bazı tasavvufî yorumlar onun tefsirini işârî tefsir olarak görülmesini sağlasa da Semerkandî'nin zâhirî mânâ dışında bir anlam aramadığını söylemek mümkündür.¹⁵³ O, sadece tefsirinde zühd yaşamını öne çıkaran bir anlayış ortaya koymuştur. Onun tefsiri şatahât türünden anlaşılması zor olan izahlarla örüntülü değildir. Semerkandî tefsirinde daha çok Kur'ân ve sünnetten, selef-i salihinden neşet eden bir zühd anlayışını ortaya çıkarmıştır. İşârî tefsir örneğine tefsirinde rastlanmamıştır.¹⁵⁴

Ebü'l-Leys'in tefsiri üç farklı kişi tarafından Osmanlıcaya çevrilmiştir. Şehâbeddin İbn Arabşah (ö. 854/1450), Mûsâ İznîkî (ö. 838/1434-35 [?]) ve Ahmed-i Dâî (ö. 824/1421'den sonra) eseri tercüme edenlerdir.¹⁵⁵ Eser Beyrut'ta 1413/1993 yılında Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Zekeriyeye Abdülmecîd Nûtî'nin tahkikleriyle basılmıştır. İshak Yazıcı'nın *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Habibe Çelik Yılmaz'ın *Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde İsrâiliyat*, Mehmet Emin Yurt'un *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsir'u-l Kur'ân'ında Esbâb-ı Nüzûl'u* gibi Semerkandî'nin tefsirine dair yapılan pek çok yüksek lisans çalışmaları mevcuttur.

2. Tefsiru cüz'i âmme¹⁵⁶

Risâle *Nebe' Tefsiri Tercümesi-Ebülleys Semerkandî* ismiyle basılmış olup amme cüzünün özet halinde kaleme alınmasından meydana gelmiştir. Semerkandî'ye aidiyeti konusunda şüphe vardır.¹⁵⁷

¹⁵¹ Yılmaz, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde İsrâiliyat*, 20-21.

¹⁵² Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", 36/473.

¹⁵³ Yılmaz, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde İsrâiliyat*, 25.

¹⁵⁴ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 312.

¹⁵⁵ Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", 36/475.

¹⁵⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/27.

¹⁵⁷ Bekir Topaloğlu, "Nebe' Süresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2006), 32/470.

1.2.5. Tasavvuf ve Ahlâka Dair Eserleri

1. Tenbîhü'l-gâfilîn¹⁵⁸

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin nasihat ve vaaz usulüyle anlattığı hikmetli sözlerle bezenmiş tasavvuf ve ahlâk kitabıdır. Eserde Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden nakiller, sahabe ve tabiûndan rivayetler, hikmet ehli zâtlardan sözler yer almaktadır. Eserin içerisinde bazı tasavvufî kavramlar bulunmaktadır. Tevbe, tefekkür, vera', şükür, rızâ, tevekkül, ihlâs, ilim, zikir, fakr, sabır, şükür, hayâ ve edeb, niyet ve amel, sünnete ittibâ gibi.

Diğer konulara bakıldığında ise şu şekildedir: Ölüm, kabir, kıyamet, cennet-cehennem, ana-baba hakkı, akraba ve komşu hakkı, içkinin zararı, yalan, gıybet, kovuculuk yapmak, haset, kibir, ucb, ihtikâr, çok gülmenin zararı, öfkeye hakim olmak, dili muhafaza etmek, hırs ve uzun emel, abdest, namaz, ezan ve kamet, taharet, Cuma gününün fazileti, mescidlere hürmet, sadaka ve ramazan ayının fazileti, zilhiccenin ilk on günü, aşure günü ve nafilâ orucun fazileti, ailenin geçimini sağlama, emir altındakilerle ilişkiler, yetimleri gözetmek, yoksulları doyurmak, zinâ, faiz, günahlardan kaçınmak, zulümden sakınmak, merhamet ve şefkat, Allah korkusu, dua ve tesbih, salâtüselâm, kelime-i tevhid, Kur'ân-ı Kerîm okumanın fazileti, ticarete haramlardan kaçınmak, haccın fazileti, gazâ ve cihâdın fazileti, nöbet tutmak, atıcılık ve binicilik, Hz. Peygamberin ümmetinin fazileti, kadın ve kocanın birbiri üzerindeki hakları, iki kişinin arasını düzeltmek, insanlara nazik olmak, hastalık ve hasta ziyaretinin önemi, ahiret ahvali, kıyamet, şeytanın hileleri.¹⁵⁹

Zehebî *Târîhu'l-İslâm*'da eserin Ebû Bekir Muhammed b. Abdurrahman et-Tirmîzî ve Lokman b. Hâkim el-Fergani tarafından rivayet edildiğini zikretmiştir.¹⁶⁰ İslâm âleminde çokça okunmuş bir kitap olan *Tenbîhü'l-gâfilîn*, yerli İspanyol Müslümanlarının konuştuğu Aljamia (Aljamiado) lehçesine çevrilmiştir. *Tenbîhü'l-gâfilîn* hem müstakil olarak hem de *Bustânü'l-ârifin* ile

¹⁵⁸ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 3/545; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 79; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490; Zirikli, *el-A'lâm*, 8/27; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 26/583; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, thk. Ahmed Za'bi, 362; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/346; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, 167/322; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabi*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/112; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 108-109.

¹⁵⁹ Semerkandî, *Tenbîhü'l-gâfilîn*, thk. Seyyid Arabî, 494-496.

¹⁶⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 26/583.

birlikte basılmış olup Türkçe çevirileri de mevcuttur.¹⁶¹ Eserin bir bölümünün İtalya’da bulunan Nepal Kütüphanesi’nde ve eser üzerine yapılmış olan Farsça çalışmayla birlikte İspanyolca çevrisinin de Paris Kütüphanesi’nde olduğu söylenmektedir.¹⁶² Eser Kahire’de 1415/1994 yılında Seyyid Arabî ve Beyrut’ta 1421/2000 yılında Yusuf Ali Bedîvî’nin tahkikleriyle basılmıştır.

2. Bustânü’l-ârifîn¹⁶³

Ebü’l-Leys Semerkandî’nin ahlâk, zühd ve ibadete dair eseri olup Arapça olarak kaleme alınmıştır.¹⁶⁴ Kâtip Çelebi’nin 150 bab olarak zikrettiği eserin¹⁶⁵ tahkikine bakıldığında 159 bölüm olarak görülmüştür.¹⁶⁶ *Bustânü’l-ârifîn*’in konularına bakıldığında ilim ve ilim öğrenimi, fetva verme, vaaz, kadılık, Kur’ân öğrenimi, Peygamberler, Hz. Peygamber ve gazveleri, dört halife ve sahabe, şiir ve şiir okuma, haklara riâyet, giyinme, yeme ve içme âdabı, tıbb, rüya tâbiri ve bazı fikhî konular yer almaktadır.¹⁶⁷

Eserin yazma nüshaları 1868 Kalküta’da, 1286-1289-1296 İstanbul’da, 1289 Bulak’ta ve 1985 Dımaşk’ta ki kütüphanelerde mevcuttur. Şeyhülislâm İshak Efendi (ö. 1147/1734) tarafından eser Osmanlı dönemi Türkçesine çevrilmiştir. Ayrıca eser *Tenbihü’l-gâfilîn* ile birlikte Abdülkadir Çiçek tarafından günümüze Türkçe tercümesi yapılmıştır.¹⁶⁸ Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali tarafından yapılan tahkiki de elimizde mevcuttur. Eser Halil Kaya’nın *Ebu’l-Leys es-Semerkandi’nin Bustânü’l-Arifîn Adlı Eserindeki Mevkuf Rivayetlerin Değerlendirilmesi* ve İbrahim Aktan tarafından yapılan *Ebu’l-Leys es-Semerkandi’nin Hayatı ve Bustânü’l-Ârifîn Adlı Eserindeki Merfu Hadislerin Tahrici* isimli Yüksek Lisans çalışmasına konu olmuştur.

¹⁶¹ Yazıcı, “Semerkandî, Ebü’l-Leys”, 36/475.

¹⁶² Yazıcı, *Ebu’l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 109.

¹⁶³ Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 3/545; İbn Kutluboğa, *Tâcü’t-terâcim*, 79; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490; Ziriklî, *el-A’lâm*, 8/27; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, thk. Ahmed Za’bî, 362; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 2/346; Sezgin, *Târihu’t-türâsi’l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/111; Yazıcı, *Ebu’l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 99.

¹⁶⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, “Bustânü’l-ârifîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1992), 6/475.

¹⁶⁵ Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefi, 1/243.

¹⁶⁶ Semerkandî, *Bustânü’l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 168.

¹⁶⁷ Semerkandî, *Bustânü’l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 163-168.

¹⁶⁸ Yazıcı, *Ebu’l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 90-100.

3. Kurretü'l-uyûn ve müferrehi'l- kalbi'l-mahzûn¹⁶⁹

Göz aydınlatıcısı ve hüzünlü kalplerin ferahlatıcı anlamına gelen eser namaz, zekat, haram, zina, içki, faiz, livâta, ölenin arkadından yakılan ağıt, insan öldürme, ana-babaya kötü davranma, sıla-i rahimi kesme, çalgı çalma-eğlence ve cennet hayatı gibi konulara dair bilgiler içermektedir. Âyetler ve hadisler ışığında bilgiler verilen eserde tevbe etme tavsiye edilmekte, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker teşvik edilmektedir.¹⁷⁰ Bu kitap Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısırî'nin (ö. 973/1565) *Muhtasaru Tezkiretü'l-Kurtubî* isimli eserinin kenarında ve Ebû Medyen Şuayb el-Mısırî'nin (ö. 801/1398) *er-Ravdu'l-fâik* adındaki eserinin hamisinde tab edilmiştir.¹⁷¹

4. Dakâikü'l-ahbâr fi zikri'l-Cenneti ve'n-nâr¹⁷²

Eser Kadı Abdurrahîm İbn Ahmed'e atfedilse de kitabın Ebü'l-Leys Semerkandî'ye nisbet edilmesinin daha doğru olacağı söylenmiştir.¹⁷³ Kâtip Çelebi eserin tercümesini yapan kişinin Abdurrahim İbn Ahmed olduğunu zikretmiştir.¹⁷⁴ Sezgin de Semerkandî'nin eserlerini ele alırken *Dakâikü'l-ahbâr fi zikri'l-Cenneti ve'n-nâr* eserine yer vermiştir.¹⁷⁵

Eserde Hz. Peygamberin nurunun yaratılması, Hz. Âdemin nurunun yaratılması, meleklerin yaratılışı ve görevleri, ölümün yaratılışı ve ölüm meleği, şeytanın ölüm döşegindeki insanın imanını nasıl aldığı, kabirde ruhun çağırışı, münker-nekirin kabre gelişi, kirâmen kâtibin, sûr, haşır, amel defterinin verilmesi, mizan, sırat, cennet ve cehennem gibi meseleler ele alınmıştır.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/113; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 106.

¹⁷⁰ Ebul Leys Semerkandî, *Kurret-il uyun Tercümesi*, trc. Mü'min Kamil Kılıç (İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2008), 5.

¹⁷¹ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 107.

¹⁷² Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç, 2/490; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/27; Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/113; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 101.

¹⁷³ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 101.

¹⁷⁴ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şihâbüddin en-Necefî, 1/757.

¹⁷⁵ Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/113.

¹⁷⁶ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 102.

5. Dürretü'l-fâhira fî ulûmi'l-âhira fî ukûbeti ashâbi'l-kebâir¹⁷⁷

Eserde büyük günah işleyenlerin durumu, onlara verilecek cezalar ve ahiret ahvali âyet ve hadislerle birlikte anlatılmaktadır.¹⁷⁸ Eserin içeriği *Kurretu'l-uyûn ve müferrehi'l-kalbi'l-mahzûn* eseriyle benzerlik göstermektedir. Bu nedenle sözü edilen eserin farklı isimle yazılmış nüshasından ibaret olacağı söylenmiştir.¹⁷⁹

6. Fedâilü Ramazan¹⁸⁰

Eserde Ramazan ayının fazileti hadis-i şerîflerle birlikte anlatılmıştır. Bu risâlenin *Tenbihü'l-gâfîlîn* eserinin içerisinde yer alan ramazan ayının fazileti bölümünün müstakil olarak alınıp yazılmış şeklinden ibaret olduğu söylenmiştir.¹⁸¹

7. el-İhtiyârât ve'l-intihâbât min kitâbi tâci'l-müzekkirîn¹⁸²

Ebû Mâlik Nasr İbn Nasîr'in Mev'izaya dair kaleme aldığı *Tâcu'l-müzekkirîn* eserinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Eserde beş vakit namaz, tekbir ve secdenin hikmetleri, namazın Arapça kıraat edilmesinin kıymeti, öğlen ve ikindi namazlarının cehren kılınmayışı, sünnet namazların fazileti, istiâzenin kalp ve dille yapılması, fatiha suresine dair meşhur yedi kıraat, cemaatle namazın fazileti gibi pek çok mesele ele alınmıştır.¹⁸³

8. Mukaddime fi's-sağâir ve'l-kebâir¹⁸⁴

Büyük ve küçük günahları konu alan iki sayfalık bir risâle olup Bağdat'taki el-Mathafu'l-İrâkî kütüphanesinde bir mecmua içerisinde bulunduğu söylenmiştir.¹⁸⁵

¹⁷⁷ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 103.

¹⁷⁸ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 103.

¹⁷⁹ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 107.

¹⁸⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, 8/27; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 104.

¹⁸¹ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 104.

¹⁸² Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 105.

¹⁸³ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 105.

¹⁸⁴ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 107.

¹⁸⁵ Semerkandî, *Hizânetü'l-Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâ'il*, thk. Selâhaddin en-Nâhî, 35; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 107.

9. Risâle fi'l-hikem¹⁸⁶

*Câmiu'l-hikem*¹⁸⁷ ismiyle de anılan eserin içeriğinde Peygamberlerin hissi mucizeleri ve onlara verilmesindeki hikmet, yeryüzünde hayvan ve yiyeceklerin garip halleri, gök cisimlerinin kendine özel nitelikleri, insanoğlunun yaratılışındaki olan sırlar gibi muhtelif konulara değinilmektedir. Her meselenin başında 'hikmet nedir denilirse' sorusu yöneltilip 'denilir ki' şeklinde cevap verilmektedir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabi*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/114; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 108.

¹⁸⁷ Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabi*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 3/114.

¹⁸⁸ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 108.

2. EBÜ'L-LEYS SEMERKANDÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin tasavvuf anlayışının en temel iki dayanağı Kur'ân ve sünnet olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun kavramları ele alış tarzına bakıldığında âyet ve hadislerden delil getirmesi bunu göstermektedir. Tasavvuf kavramlarına dair önceliği naslara başvurma olmakla birlikte selef âlimleri ve meşhur sûfilerin düşüncelerine de değinip ele almaktadır. Semerkandî tasavvufî görüşlerini bazen açıkça zikrederken bazen de hikmet ehli zâtların düşüncelerine ve menkıbelerine yer vermekle yetinmektedir. Bu nedenle onun eserlerinde ilk dönem sûfilerinden birçok referans aldığı söylemek mümkündür. Semerkandî teliflerinde vaaz u nasihat kabilinden bir anlatımla halkın seviyesine inerek konuları izah etmektedir. Ahlâkî ve tasavvufî esasları Kur'ân-ı Kerîmin üslûbuyla ele almaktadır. Semerkandî'nin zühd ve takvâya dayalı yaşamı, tasavvuf konularını şeriatla temellendiren uzlaşmacı hâli, Ehl-i sünnet çerçevesinde istikamet üzere oluşu, selef âlimlerinin ve ilk dönem sûfilerinin yolunu benimsemesi onun tasavvuf anlayışındaki mümtaz yerini ortaya koymaktadır. Fıkıh ilmine önem vermekle birlikte sadece bununla yetinmeyip tasavvuf ilmini de gerekli görmesi zâhir ve bâtını önceleyen bir tasavvuf anlayışını öncelediğini göstermektedir.

Bu bölümde takip edilen yöntemi genel mânâda şöyle açıklamak mümkündür. Ebü'l-Leys Semerkandî'nin tasavvuf anlayışını belirleyebilmek için kendisinin ahlâk ve tasavvuf sahasında kaleme aldığı eserler bu bölümün esas kaynaklarını teşkil etmektedir. O, tasavvufun temel konularına değinirken öncelikle âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflere yer verdikten sonra mütekaddimûn âlimlerin sözleri ve zâhid-sûfilerin görüşlerini ele alıp kendi düşüncelerini de aktarmıştır. Eserlerindeki rivâyetlerini aktardığı sûfiler Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Şakîk-i Belhî (ö. 194/810), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Ebû Bekir Vâsitî (ö. 320/932'den sonra), Malîk b. Dînâr (ö. 131/748'den önce), Yahyâ b. Muâz (ö. 258/872)'dir. Ayrıca eserlerinde 'hikmet ehli zâtlar' ile 'zâhid kişiler' olarak nitelendirdiği kimselerden de hikmetli sözler nakletmiştir. Tasavvufî kavramları okuyucunun daha kolay anlayabilmesi için ilk olarak lûgat ve ıstılah mânâları verilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde tasavvufî sözlüklerinden ve klasik tasavvufî metinlerinden kavramların anlamlarını açıklamaya gayret edilmiştir. Semerkandî'nin eserlerinden hareketle ele alınan kavramlar bütüncül bakış

açısıyla izah edilmiştir. Ebü'l-Leys Semerkandî'nin tasavvuf düşüncesi ilk dönem sûfilerinin görüşleriyle mukayese edilip, tasavvuf anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Semerkandî'nin eserlerinde değindiği tevbe, tefekkür, dünyaya önem vermemek, fakr, ihlâs, tevekkül, şükür, zikir, vera', sabır, rızâ, hayâ-edeb, niyet-amel, ilim, sünnet-i seniyye'ye ittibâ kavramlarına yüklediği mânâlar tespit edildi.

2.1. Tevbe

Tevbe lügatta gûnahtan rücû etmek demektir. İstilah anlamıyla gûnahta ısrar etmeyip Allah'a yönelmektir. Kötü hâllerden iyiliklere dönmektir.¹⁸⁹ Âyet-i kerîmede “*Ey Mü'minler, hepiniz Allah'a tevbe edin*”¹⁹⁰ buyurulmaktadır. Tevbe, Allah'ın çirkin bulduğu şeyleri bırakıp güzel kabul ettiklerine yönelmektir.¹⁹¹ Tevbenin ibtidası insanın içinde bulunduğu kötü durumu fark etmesidir. Buna da ancak Allah'ın inayetiyle ulaşılır. İçinde bulunduğu kötü durumu fark ettiğinde kulun kalbinde tevbe isteği ortaya çıkar. Bu istekte samimi ise Allah o kişiye tevbe kapıları açar. Tevbe kapısından girmek isteyen kişinin ilk olarak kötü dost ve arkadaşlardan uzak durması gerekir. Zîrâ kötü dost kişinin tevbesinden geri dönmesine neden olur. Daha sonra kişinin tevbesinde bâki kalabilmesi için havf ve recâ arasında durabilmesi ve bu yönde çabalaması gerekir. Böylece kişi nefesine uyup harama düşmekten kendisini korur. Bu hâl devam ederse Allah'ın rahmetine nail olur.¹⁹²

Seyr-i Sülûk yolunda ilk makâm tevbedir. Nasıl ki ibadet ve amelde ilk aşama abdest ise tasavvufta da ilk aşama tevbedir. Tevbenin ilk şartı Allah'ın hükümlerine aykırı davranıldıktan sonra duyulan üzüntüdür. İkincisi yapılan günahı terk etmektir. Üçüncüsü günaha tekrar geri dönmemeye çalışmaktır.

¹⁸⁹ Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l Fâdile, 2004), 63; Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Ta'rifât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 67-68; Ebü'l-Hasan el-Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, nşr. İsmâ'îl Abdülhâdî Kındîl (Kahire: Meclis-i Ala Sekafeti, 2007), 2/536.

¹⁹⁰ *Kur'ân Yolu Meâlî*, hz. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), Nûr, 24/31.

¹⁹¹ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 41/279; İmam Ebu'l Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 127-128; Abdülkerîm Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016), 240-242.

¹⁹² Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 127-128; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 240-242.

Bunlar da ancak kişideki nedâmet duygusuyla gerçekleşir.¹⁹³ Zîrâ Hz. Peygamber “*Tevbe pişmanlıktan ibarettir*”¹⁹⁴ buyurmuştur. Tevbe hâl ve makâmın başlangıcı olarak görülmekle birlikte imândan sonra hâl ve makâmın gerçekleşmesi ise şu üç şekilde olur: Birincisi nasûh bir tevbe ile gerçekleşir. Diğer hâl ve makâmlara geçebilmek tevbe ile mümkündür. Zîrâ kişinin tevbesi tam olmazsa onun hâli de makâmı da tam olmaz. İkincisi zühd sahibi olmakla mümkündür. Üçüncüsü ibâdetleri aksatmadan Allah için amel etmekle olur. Bu dört şeyi yerine getirebilmek ise az konuşmak, az uyumak, az yemek ve halvet hâlini yaşamakla gerçekleşir.¹⁹⁵

Ebü'l-Leys Semerkandî demiştir ki, insan tevbe ettiğinde Allah Teâlâ onun tevbesini kabul eder ve onu affeder. Ona göre bir kişi Allah'ın o geniş rahmetinden ümidini kesmemelidir. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyrulur: “*Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü kafirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez.*”¹⁹⁶ Bundan dolayı Semerkandî kişinin dilinden tevbeyi düşürmemesini, her daim günahlarından tevbe etmesini ve günahlarda ısrarcı olmaması gerektiğini zikretmiştir.¹⁹⁷ Bu konuda Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) Semerkandî ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. Ona göre tevbeye dair korku yerine recâ aşılmalı ve insan günahından dolayı korkup pişman olduğu sürece kendinden ümit kesmemelidir.¹⁹⁸

Semerkandî evvâbinlerin tevbesi hakkında “*Kalplerdekini en iyi Allah bilir. Eğer iyi olursanız Allah kendisine yönelenleri bağışlar.*”¹⁹⁹ âyet-i kerîmesinde geçen evvâbin ifadesini Saîd b. Müseyyeb'den rivayetle günah işleyen sonra tevbe eden yine günah işleyen sonra tevbe eden ve yine günaha giren tevbe eden kimseler olarak yorumlamıştır. Bu durumun daha ne kadar

¹⁹³ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, nşr. İ's'ad Abdülhâdî Kındil, 2/535-536; Hücvirî, *Hakikat Bilgisi Keşfü'l-mahcûb*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018), 356-357.

¹⁹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnavud vd. (Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009), “Zühd”, 30 (No. 4252).

¹⁹⁵ Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tefîk Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1427-2006), 2/530; Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-maârif)*, trc. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018), 598.

¹⁹⁶ Yusuf 12/87.

¹⁹⁷ Semerkandî, *Tenbîhü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 74.

¹⁹⁸ Sami Bayrakçı, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 348-349.

¹⁹⁹ İsrâ 17/25.

devam ettiğinin bilinmediğini fakat tevbe etmenin Müslümanın ahlâkı olduğunu söylemiştir.²⁰⁰

Ebü'l-Leys Semerkandî'ye göre altı şey vardır ki bunlar âriflerin ve sâfililerin niteliklerindedir. Onlar Allah'ın ismini yücelterek zikrederler, kendilerinden bahsederken fakir olarak nitelerler, dünyada yaşadıklarından ibret alırlar, bir arzuyla yandıklarında ve onu elde etmek istediklerinde hemen o işten dönerler, Allah'ın mağfiretini duyduklarında hoşnut olurlar ve günahlarına tevbe ederler.²⁰¹ Bundan dolayı tevbe her daim yapılmalı, unutulmamalı ve Allah'tan mağfiret talep edilip ümit kesilmemelidir.

Semerkandî günahların ikiye ayrıldığını söylemiştir. Birincisi Allah ile senin aranda olanlar. İkincisi insanlar ile senin aranda olanlar. Birincisinin tevbesi kalbin nedâmetle kaplı olması, dil ile bağışlanma dilemek ve bir daha o günahı tekrarlamamaktır. Eğer bu şekilde olursa Allah sen daha orada bulunurken (eda edilmeyen farzların kazası hariç) günahlarını affeder. Kazalar eda edildiği takdirde de tevbe etmek lazımdır. İkincisinin tevbesi ise hata yaptığın kişiden helallik almadıkça gerçekleşmez.²⁰²

Semerkandî'ye göre tevbe sahibi kişinin ve tevbesinin kabulüne dair deliller şunları zikretmiştir. Mâlâyânî işlerden, yalan söylemekten ve gıybet ve dedikodu etmekten beridir. Kalbinde kötülüğe yer yoktur. Kötü, çirkin kimselerden uzak durur ve sâlihlerle birlikte bulunur. Dünya sevgisini kalbinden çıkarıp ölüme hazırlık yapmış, âhîret azığını edinir. Günahlarından tevbe edip Rabbine yönelir, ibadetlerinde azim ve sebat gösterir. Rızkının da Allah'tan geldiğini bilir ve bunun için endişeye mahal vermez. Sadece Allah'ın rızasını ister ve kendisine emredilene yerine getirir.²⁰³

Ebü'l-Leys Semerkandî tevbede sebat etmenin tevbe etmekten daha zor olduğunu söylemiştir. O, tevbe eden kimsenin tevbesinde devamlılık gösterebilmesi için ecelini iki kaşının arasına almasını, işlediği günahlar

²⁰⁰ Semerkandî, *Tenbîhü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 75. Bir adam Hz. Ali'nin yanına gelip ona "Ben bir günah işledim." dedi. Hz. Ali "Tevbe et ve bir daha günah işleme." diye cevap verdi. Adam "Ben bunu yaptım. Fakat döndüm ve tekrar aynı günahı işledim." dedi. Hz. Ali tevbe et ve bir daha günah işleme." buyurdu. Adam "Bu böyle ne zamana kadar devam edecek?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Ali "Şeytan hüsrana uğrayana dek." şeklinde cevap verdi. Semerkandî, *Tenbîhü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 82.

²⁰¹ Semerkandî, *Tenbîhü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 75.

²⁰² Semerkandî, *Tenbîhü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 77.

²⁰³ Semerkandî, *Tenbîhü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 78.

dolayısıyla affedilmek için bolca istiğfar etmesini, tevbe etme imkanı bulduğu için Allah'a şükretmesini ve hayatını Allah'ın râzı olacağı şekilde sürdürmesi için Allah'a dua etmesi gerektiğini zikretmiştir. Ona göre bu kişi yapacağı ibadetlerde elde edeceği sevabı düşünmelidir. Çünkü âhirette alacağı mükafatı düşünmek kişinin hayırlı ve iyi işler yapmasında teşvik edici olmaktadır. Cehennemdeki azabı düşünmek de kişinin günaha dalmasını engellemekte ve onu kötü işlerden uzak tutmaktadır.²⁰⁴

Ebü'l-Leys Semerkandî tevbe eden kimseye karşı diğer kişilerin bir takım ödevleri olduğunu dile getirmiştir. Tevbe eden kişiyi Allah sever, o halde onlar da sevmelidir. Bu kimsenin tevbesinde sebat gösterebilmesi için dua etmelidirler. Önceki günahlarından dolayı onu rencide etmemeliler.²⁰⁵ Hz. Peygamber buyurmuştur ki:

“Bir mü’mini yaptığı herhangi bir kötülüğünden dolayı ayıplayan, aynen o kötülüğü işleyen gibidir. Onu da aynı hataya düşürmek Allah'ın kendi üzerine aldığı bir haktır. Her kim bir mü’mini, işlediği bir günahtan ötürü ayıplarsa, o günahı işlemedikçe ve insanlar tarafından kınanmadıkça dünyadan ayrılamaz (ölmez).”²⁰⁶

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) bu konuda insanın günah işlemesinden dolayı ayıplanamayacağını söylemiştir. Ona göre insan sadece tabiatında var olan şeye göre hareket ettiği, bunda ısrarcı olduğu ve dolayısıyla tevbe etmediğinden dolayı ayıplanmayı hak etmektedir.²⁰⁷ Semerkandî'ye göre tevbe eden kimseye karşı bir diğer görev, bu kimseyi sohbetlerine almak ve bilmediği şeyler konusunda ona yardımcı olmaktır. Aynı zamanda Semerkandî tevbe eden kişiye Allah'ın şu dört şeyle lütufta bulunduğunu söylemiştir: Birincisi onu ilk günkü gibi günah işlememiş kabul eder. İkincisi onu sevdiği, hoşnut olduğu kimselerden görür. Üçüncüsü şeytan ve avanelerinden onu korur. Dördüncüsü kişi dünyadan çıkarılmadan (ölmeden önce) yaptıklarından ve korktuklarından emin bir şekilde olur.²⁰⁸

Ebü'l-Leys Semerkandî bir Müslümanın bilerek ve isteyerek günaha dalmayacağını söylemiştir. *“Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize*

²⁰⁴ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 87.

²⁰⁵ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 78.

²⁰⁶ Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezid) et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), “Sıfatü'l-Kiyâme ve'r-Rekâik ve'l-Vera” 35 (No. 2505).

²⁰⁷ Bayrakçı, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 346.

²⁰⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 78-79.

*sindirmiştir. Küfrü, fıskı ve isyanı da size çirkin göstermiştir”*²⁰⁹ âyet-i kerîmesinde Allah mü'minin günah işlemesini kınamıştır. Bundan dolayı Müslüman bilerek günah işlemez. İşlese dahî gafletten dolayı olur. Böyle bir kimse ise tevbe ettiği takdirde günahlarından dolayı ayıplanmaması gerekir.²¹⁰

İnsan hayatı boyunca iyilik ile kötülük arasında bir seçim yapma iradesine sahiptir. Bu iradeyi iyilikte mi yoksa kötülükte mi kullanacağı onun tercihine bırakılmaktadır. Bu tercihinden mesul olan insan, işlediği fiiller neticesinde ya bir mükâfat elde edecek ya da bir ceza görecektir.²¹¹ Günaha dalmış olan insanı, bu günahından dolayı nedâmet duyup temizleyecek olan eylem tevbedir. Günah ve tevbe ilk insan ve peygamber olan Hz. Âdem'in yaratılışından itibaren var olan kavramlardır.²¹² Hz. Âdem işlediği zelle dolayısıyla Allah'a tevbe edip O'nun mağfiretine nâil olmuştur. Bundan dolayı insan günah işlese de bu günahından ötürü tevbe etmeli ve günahında ısrarcı olmamalıdır. Tevbe insana has bir niteliktir. Çünkü rûhânî varlıklar olan melekler günah işlemezler. Nitekim insanı meleklerden ayıran en temel özellik günah işlemesidir. Yapılan bir günahdan dolayı kalpte bir nedâmet belirip o günahdan rücu etmek tevbe olarak tanımlanır. Bunun için de dil ile istiğfar edip o günaha dönmemeye çalışmak ve çaba sarf etmek gereklidir.²¹³

Netice olarak Ebü'l-Leys Semerkandî tevbeye dâir Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîfler, İslâm âlimlerinin sözlerinden nakiller ve sûfilerin tevbe hakkındaki görüşlerinden rivâyetle tevbe kavramına bir açıklama getirmiştir. Bu anlamda Semerkandî'nin tevbe kavramına önem verdiği görülmektedir. Zîrâ o, tevbe eden bir kimsenin Allah'ın affına mazhar olacağını ve Allah'tan ümit kesmemek gerektiğini dile getirmiştir.²¹⁴ Allah'ın tevbe eden kimselere ihsan ve

²⁰⁹ Hucurat 49/7.

²¹⁰ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 79.

²¹¹ İbrahim Çelik, “İmam Gazalînin İhya-u Ulûmî'd-Din Adlı Eserinde Tevbe Kavramına Yaklaşımı”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 25/1 (2014), 446.

²¹² Abdullah Araz, “Gazzalî'nin Tövbe Kavramına Yorumu”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (Nisan 2021), 860.

²¹³ Hasan Kamil Yılmaz, “Tevbe: Günahın Hakk'a Dönüşü”, *Altınoluk Dergisi* 260 (Ekim 2007), 22.

²¹⁴ “De ki: Ey Kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Zümer 39/53. Ebü'l-Leys Semerkandî naklettiği bir haberde şöyle anlatılır: Bir gün Hz. Ömer Hz. Peygamberin huzuruna ağlayarak girdi. Hz. Peygamber “Ey Ömer! Neden ağlıyorsun?” diye sordu. Hz. Ömer: “Ey Allah'ın Rasûlü! Kapıda bir genç var, öyle ağlıyor ki, onun ağlaması yüreğimi yaktı.” dedi. Hz. Peygamber Hz. Ömer'e “Onu yanıma getir.” buyurdu. Genç ağlayarak içeri girdi. Hz. Peygamber “Ey genç, niye ağlıyorsun?” diye sordu. “Ey Allah'ın Rasûlü! Beni

lütuflar bahsettiğini de zikretmiştir. Ona göre tevbenin kabulüne dair bir takım deliller de vardır. Bu deliller sayesinde kişi tevbesini kabul edildiğini görür. Ayrıca Ebü'l-Leys Semerkandî tevbe etmenin zâhid ve sûflerin özelliklerinden biri olduğundan bahsetmiştir. Ona göre tevbe eden kimseye karşı başka kimselerin de görevleri bulunmaktadır. Bu vazifeyi yerine getirmek önemlidir. Çünkü tevbe eden kişinin tevbesinde devamlı olabilmesi ve günahından dolayı ayıplanmaması gerekir. Semerkandî'ye göre tevbesinde sürekli olmak isteyen kimsenin kötü dost ve arkadaşlardan uzak durması elzemdir. Bu kimse kendini hayırlı işlerle meşgul edip durumunu düzeltmelidir. Ona göre insanın günahlarından dolayı nedâmet duyup tevbe etmesi ve o günahında ısrarcı olmayıp sebât göstermesi önemlidir.

ağlatan günahımın çokluğudur. Cebbâr olan Allah'ın bana gazab etmesinden korkuyorum.” diye cevap verdi. Hz. Peygamber “Ey genç! Allah'a herhangi bir şekilde şirk koştun mu?” diye sordu. Genç “Hayır” dedi. Hz. Peygamber: “Haksız yere birini öldürdün mü?” diye sordu. Genç “Hayır” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber gence “Şayet günahların yedi kat gök, yedi kat yer ve kökleri yerin derinliklerinde olan dağlar kadar bile olsa, Allah onları affeder.” buyurdu. Genç “Yâ Rasûlallah! Benim günahlarım bunlardan daha büyüktür.” dedi. Hz. Peygamber “Senin günahların Kürsiden daha mı büyük?” diye sordu, genç: “Günahım çok büyük.” diye cevap verdi. Hz. Peygamber “ Arştan da mı büyük?” diye sordu. Genç “Günahım daha da büyük.” dedi. Hz. Peygamber “Senin günahların mı büyük, yoksa Allah'ın rahmeti mi?” diye sordu. Genç “Hiç şüphesiz Allah daha büyük ve daha yücedir.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Büyük günahları yüce olan Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? O büyük günahları dahi bağışlar, dedi. Söyle bakalım; işlediğin günah nedir? diye sordu. Genç “Ey Allah'ın Rasûlü! Bunu size anlatmaktan hayâ ediyorum.” dedi. Hz. Peygamber “Bana işlediğin günahı anlat.” buyurdu. Genç şunları anlattı: “Ey Allah'ın Rasûlü! Ben kefen soyguncusu bir hırsızdım. Yedi yıldan beri kabirleri kazarak kefen soyardım. Günün birinde ensar kızlarından biri vefat etti. Gömüldükten bir müddet sonra giderek kabrini kazdım, kefenini soydum. Üzerindeki kefeni alıp birkaç adım uzaklaşmıştım ki şeytan nefsimi kandırdı. Geri döndüm ve kıza zina ettim. Tam kalkmış gidiyordum ki, o kız ayağa kalktı ve dedi ki: “Ey genç, Sana yazıklar olsun! Hesaplaşma gününün sahibinden hiç mi utanmadın? O Allah ki, yarın kıyamet günü hesap kürsüsünü kurup insanlar arasında hüküm verecek ve mazlumun hakkını zalimden alacaktır. Beni şu ölümler topluluğu arasında çıplak bıraktın. Allah'ın huzuruna cünüp olarak çıkmama neden oldun.” Bu itirafı duyan Hz. Peygamber birden yerinden sıçradı ve ayağa kalktı. “Ey fâsık! Cehenneme girmeye ne kadar da layıkmışsın, yanımdan çık git.” dedi. Hz. Peygamberin huzurundan kovulan genç, tam kırk gece Allah'a devamlı tövbe etti. Kırkinci gece dolunca başını göğe kaldırarak şöyle seslendi: “Ey Muhammed'in, Âdem'in ve Havva'nın Rabb'i! Eğer beni affettiysen, bunu Hz. Muhammed'e ve O'nun ashabına bildir. Yok, bağışlamadıysan gökten ateş indir ve beni içinde yak, böylece beni ahiret azabından kurtar.” Bu sırada Cebrâil Hz. Peygamberin yanına geldi ve O'na şöyle dedi: “Sana selam olsun ey Muhammed! Rabb'in sana selam gönderiyor. Hz. Peygamber “Selam O'dur. Selam Allah'ındır ve selam O'na döner, buyurdu. Cebrâil “Rabbin soruyor: Mahlûkatı sen mi yarattın? dedi. Hz. Peygamber “Hayır, bilakis beni ve tüm mahlûkatı yaratan O'dur, buyurdu. Cebrâil “Rabbin soruyor: Onların rızkını sen mi veriyorsun? dedi. Hz. Peygamber “Hayır, benim ve onların rızkını veren Allah'tır, buyurdu. Cebrâil “Rabbin soruyor: Onların tevbesini sen mi kabul ediyorsun yoksa Allah mı? dedi. Hz. Peygamber “Aksine benim ve onların tevbesini Allah kabul buyurur, dedi. Cebrâil “Allah Teâlâ buyuruyor ki: Kulum bana tevbe etti, ben de onun tevbesini kabul ettim.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber o genci yanına çağırdı ve Allah'ın, tevbesini kabul ettiğini kendisine müjdeledi. Ebü'l-Leys Semerkandî bu hadisten bir ibret alınması gerektiğini zikretmiştir. Ona göre yaşayan biri ile yapılan zinanın ölüye yapılan zinadan daha büyük bir günah olduğunu söylemiştir. Samimi ve gerçek bir halde Allah'ı tevbe edilmelidir. Nitekim Allah gencin samimi olarak yaptığı tevbeyle görmüş ve onun günahını bağışlamıştır. Semerkandî'ye göre günahın büyüklüğü kadar tevbenin de büyüklüğü önemlidir. Tevbenin günahın büyüklüğü kadar olması gerekir. Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 75-76.

2.2. Tefekkür

Tefekkürün mânâsı düşünmektir. “İstenilene erişmek için eşyanın mânâları hakkında kalbin tasarrufudur.” Hayır ve şerri, yarar ve zararı kalp onunla bilir. Tefekkür içinde olmayan bir kalp karanlıklar içindedir.²¹⁵ İbn Acîbe (ö. 1224/1809) tefekkür için “Kalbin Rabbin tecellileri arasında gezinmesidir.”²¹⁶ demiştir. O, tefekkürün büyük bir zenginlik olduğunu ve yolculuğun onunla başlayıp kavuşmanın onunla biteceğini söylemiştir. İbn Acîbe, şeyhi Bûzîdî'nin (ö. 1229/1814) şu sözlerini zikrederek tefekkürün daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır: “Tefekkürü olmayan fakir, iğnesiz terzi gibidir.” O, bununla tefekkürü olmayan kimsenin yolculuğunun başlamayacağını ve yolculuğa başlamayan kimsenin de vuslata eremeyeceğini dile getirmiştir.²¹⁷

Âmir b. Kays (ö. 146/763) insanların dünyadaki durumlarına göre âhiret durumlarını karşılaştırmıştır. Dünyada en çok tefekkür edenlerin âhirette ihlâs sahibi kimselerden olacağını, daha çok üzülenlerin mutlu olanlardan olacağını ve ağlayanların âhirette fazla gülenlerden olacağını söylemiştir.²¹⁸ Dünyadayken kâinata bakıp onların mükemmelliği, yaratılmışların güzelliği ve Allah'ın kudreti hakkında tefekkür etmek kişiyi sevaba götürür. Bunun mükâfatı ahirette ziyadesiyle olacaktır. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurur:

“İnsanlardan bazıları vardır ki onlar hayra anahtar, şerre kilittirler. Bu sebeple onlar için ecir vardır. İnsanlardan bazıları da vardır ki, şerre anahtar; hayra kilittirler. Bu sebeple onlara da büyük bir günah vardır. Hayrın anahtarı ve şerrin kilidi olan kimselere müjdeler olsun. Benim için bir saatlik tefekkür, bir gecelik nafîle ibadetten daha hayırlıdır”²¹⁹

Hz. Peygamber tefekkür eden bir zümre görünce onlara “*Mahlûkat hakkında tefekkür ediniz, ancak hâlık (yaratıcı) hakkında tefekkür etmeyiniz. (O'nun keyfiyetini düşünmeyiniz)*” buyurmuştur.²²⁰ Bu hadisler tefekkürün Müslümanın hayatındaki önemini vurgulamaktadır.

²¹⁵ Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, 57.

²¹⁶ İbn Acîbe, *Sûfîlerin El Kitabı*, trc. Ahmet Murat Özel (İstanbul: Hayykitap, 2015), 100.

²¹⁷ İbn Acîbe, *Sûfîlerin El Kitabı*, 101.

²¹⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 570.

²¹⁹ "تفكر ساعة خير من قيام ليلة" İbn Mâce, “Sünen”, 19 (No. 237). Mutasavvıflar burada geçen tefekkür kelimesini genelde sâlikin Allah ile olan kalp bağının kuvvetli olması için kullanmışlardır.

²²⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1394/1974), 6/67. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. “Şeytan sizden birine gelir ve ‘Gökyüzünü kim yarattı?’ diye sorar. O kimse ‘Allah Teâlâ’ der. Bu sefer şeytan ‘Yeryüzünü kim yarattı?’ diye sorar. O kişi ‘Allah’ diye cevap verir. Bu defa şeytan ‘O halde

Ebü'l-Leys Semerkandî bir kimsenin beş şekilde tefekkürün lütfuna mazhar olacağını söylemiştir. Birincisi bir kimse Allah'ın yüce ve tek olduğuna ve bunların işaretlerine bakarak tefekkür etmelidir. Kâinatın yaratılışındaki mükemmellik ve uyumu düşünmelidir. Kur'ân'da tefekkürle ilgili pek çok âyet-i kerîme bulunmaktadır. Nitekim “*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akl-ı selim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerinde yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler): 'Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!'*”²²¹ âyetinde olduğu üzere insanoğlu tefekkür etmeye çağırılmıştır. Semerkandî tefsirinde bu âyetle ilgili tefekkürü artanın imanının da artacağını ve Allah'a olan teslimiyetinin çoğalacağını zikretmiştir.²²² Başka bir âyette “*Kesin olarak inananlar için yeryüzünde nice ayetler vardır. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?*”²²³ Semerkandî Allah'ın yarattığı âyet ve işaretlere bakıldığı takdirde kişinin imanın kemâline ereceğini, ilim ve marifetinin ziyadeleşeceğini söylemiştir.²²⁴

Semerkandî'ye göre tefekkürün lütfuna mazhar olmanın ikincisi, kul Allah'ın bahşettiği rızık ve nimetler hakkında tefekkür etmelidir. Bazı sûfiler nimetleri zâhirî ve bâtinî olarak ikiye ayırırken bazıları da bir olarak kabul etmiştir. Zâhirî nimetler gözle görünen nimetlerdir; bâtinî nimetler gözle görünmeyen nimetlerdir. Eller zâhirî nimet, ellerden ortaya çıkan kuvvet ise bâtinî nimettir veya ağız zâhirî nimet, yiyeceklerden tat alabilme bâtinî nimettir. Daha bunun gibi pek çok şey söylenebilir.²²⁵ Âyet-i kerîme de “*O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok*

Allah'ı kim yarattı' diye sorar. Bu durumda siz kalbinize böyle şeylerin geldiğini hissettiğiniz zaman 'Allah'a ve Rasûlüne iman ettim' deyin” buyurmuştur. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Kitabü bed' il-halk”, 59 (No. 3276).

²²¹ Âl-i İmrân 3/190.

²²² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 323.

²²³ Zâriyat 51/20-21.

²²⁴ Semerkandî, *Tenbîhü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 570-571.

²²⁵ Semerkandî, *Tenbîhü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 571.

zalim, çok nankördür!"²²⁶ buyurulmuştur. Bu âyeti delil getiren Semerkandî, kimin tefekkürü artarsa muhabbeti de artar demiştir.²²⁷

Tefekkürün en önemli aşamalarından üçüncüsü de Allah'ın lütufları hakkında düşünmektir. Kişi dünyada iken işlediği günahları Allah'ın gizlediğini ve bu günahları dolayısıyla dünyada ceza görmediğini zanneder. Allah'ın yasaklarını çiğneyerek günahlara dalan kişinin yaptığı tefekkür ise Allah'a olan edeb ve hayâyı artırır.²²⁸ Dördüncüsü Allah'ın insanlara vereceği ecir üzerine tefekkür etmelidir. Bu ise Allah'ın sevdiği kullarına cennetinde vereceği ikramları düşünmekle olur. Böyle düşünen kimse bu yolda çaba sarf eder ve istitaat elde edebilmek için Allah'a dua eder. Beşincisi kul Allah'ın gazabı hakkında tefekkür etmelidir. Bu da Allah'ın inanmayanlara cehennemde vereceği azabı düşünmesiyle olur. O zaman kişinin kalbinde bir korku oluşur ve kendisini günaha sevk edecek şeylerden kaçınması için Allah'a dua eder.²²⁹

Bazı hususlarda tefekkür edilmeyeceği bilinmektedir. Bunlar arasında yoksulluk, gaddar kimselerin zalimliği ve dünyada bâki kalacak zannına kapılma olarak zikredilebilir. Bu tür durumlarda tefekkür etme hâli kabul edilmez. Zîrâ yoksulluk üzerine düşünmek üzüntüye sebep olur ve onun menfaati sadece dünya olur. Kişinin dünyaya karşı olan rağbetini artırır. Gazap edenin gazabı üzerine düşünmek kalbi sertleştirir. Şeytan ve nefis o kimseye karşı kişinin öfkesini, hıncını artırır. Dünyada bâki kalacağını düşünmek ise kişiyi malını artırma çabasına sevk eder. Çok mal biriktirmek ise hırslı olmasına sebep olur.²³⁰ Dolayısıyla kişi bu hususlar üzerine tefekkür etmemelidir.

Semerkandî, tefekkürün devamlı olması için insanın her gün kendini hesaba çekmesi gerektiğini nakleder. Gece uyumadan önce kişi o gün neler yaptığını düşünmeli, güzel işlerle hemhâl olduysa sevinmeli ve Allah'a şükretmelidir. Kötü işlerle gününü geçirdiyse üzülmeli ve Allah'a tevbe etmelidir. Bunu yapmayan kimsenin durumu hesap yapmadan malını harcayan ve iflas eden

²²⁶ İbrahim 14/34.

²²⁷ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilin bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 571.

²²⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilin bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 571-572.

²²⁹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilin bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 571.

²³⁰ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilin bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 572.

tâcir gibidir.²³¹ Dolayısıyla onda hikmet zuhur etmez. Semerkandî hikmetin vukuunda şu dört unsurun gerekli olduğunu zikreder. Birincisi dünyadan soyutlanmış bir kalp. İkincisi dünya nimetleriyle doymamış bir karın. Üçüncüsü dünyanın süsüne aldanmayan bir el. Dördüncüsü sonunun nasıl olacağını tefekkür etmektir.²³² Bu anlamda Semerkandî, tefekkürü mü'min için gerekli görmüş ve bunun öneminden bahsetmiştir. Aynı zamanda velîlerin ahlâkının ona ayrıldığını söyleyen Semerkandî bunları şu şekilde zikretmiştir: Ölüm üzerine tefekkür etmek, selim bir kalp üzere olmak, tek başına olduğunda ağlamak, sözünde güvenilir olmak, zorluklara karşı sabretmek, Allah'ın yarattıklarına ibret nazarıyla bakmak, insanlara karşı affedici olmak, mü'minlere nasihat etmek, alçakgönüllü olmak ve eli açık olmaktır.²³³

Sonuç olarak Ebü'l-Leys Semerkandî'ye göre niyet sahih ise ibâdetler tam olur. Ameller sâlih ise tevazu meydana gelir. Kişi dünyaya karşı zühd sahibi olursa ibadet ve amelleri tam olur. Bütün bunlar ise âhireti düşünmek, ölümü ve günahların çokluğunu tefekkür etmekle gerçekleşir.²³⁴ Ebü'l-Leys Semerkandî tefekkürün hakikatine erişmek isteyenlere bazı deliller zikretmektedir. Âyet-i kerîmelerle duruma açıklık getirerek tefekkürün hakikatine ulaşmayı ve Allah'ın lütfuna mazhar olmayı amaçlamaktadır. Tefekkürü artanın Allah'a olan muhabbetinin de artacağını söylemektedir.

2.3. Dünyaya Önem Vermemek

Dünya kelimesi “yakın olmak” anlamına gelen dünüv (دُنُو) kökünden müştak olup ednâ (الدنى) kelimesinin müennesidir.²³⁵ İçinde yaşadığımız yer

²³¹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 572.

²³² Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 572-573.

²³³ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 572.

²³⁴ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 572.

²³⁵ Râğîb el-İsfahânî, *Müfradâtü el-fâzı'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Daru'l Kalem, 1430/2009), 318; Süleyman Uludağ, “Dünya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1994), 10/22. Bundar b. Hüseyin “Zemmedilen dünyanın hakikati, kalbi dünya hırsına yaklaştırıp ve onu Rabbi zikirden alıkoyan her şeydir. Dünya kelimesinin aslı Arapça dünüv kökünden gelmekte ve bu da yaklaşma anlamındadır. Bu mânâda kalbi Allah'tan uzaklaştıracak şeylere yaklaştıran her şey, zemmedilen dünyadır.” demiştir. Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbü'rî, *el-İbâne 'an turuku'l-kâsîdîn ve'l-keşf 'an menâhici's-sâlikîn ve't-teveffür ilâ 'ibâdeti rabbi'l-'âlemîn (Tasavvuf İstilahları)*, çev. Ahmet Yıldırım-Abdülgaffâr Aslan (İstanbul: Biltur Yayınları, 2014), 84.

küresinin adıdır. Tasavvufta dünya muhtelif mânâlarda kullanılmıştır. İnsanı Allah'tan alıkoyan ve aradaki bağın kuvvetini kaybetmeye sebep olan şey, imtihan yurdu, âhiretin tarlası, mal ve menfaat, şöhret, mevki, hırs gibi anlamlarda kullanılmıştır.²³⁶

Hâris el-Muhâsibî'ye (ö. 243/857) dünyanın ne olduğu sorulunca o, şöyle cevap vermiştir: “Dünyanın zâhirî, bâtinî, arazî, cismanî yönleri vardır. Yine dünyanın ilk, son, görünen ve görünmeyen tarafları vardır.” Dünyanın bâtinî yönü sorulduğunda o, “Nefsin bâtinindeki hevâya uymadır ki, böylece kalpler kibir, kin, hased, gösteriş, sû-i zan, ve aldatmayla ona tabi olur. Böyle yapmaktan maksat, müdâhene (yağcılık), övülme sevgisi, mal toplama, çokluk, şeref ve böbürlenmeyi (bu gibi hasletleri) elde etmektir. Dünyanın zâhirî yönü ise; altın, gümüş, giyim-kuşam, ev, hizmetçi, araba/ binek ve benzeri şeylerdir. Dünyanın zâhirî şeyleri, (onu elde eden) sahibini sevindirir ve âhiretten irtibatını keser.”²³⁷ Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872) “Dünya gelin gibidir. Dünyayı isteyen onun berberi olur, onu süsler durur. Dünyaya karşı zâhid davranan ise onun yüzünü karartır, saçını yolar, elbisesini yırtıp parçalar. Ârif Allah ile meşguldür. Bu yüzden dünyaya hiç iltifat etmez.”²³⁸ demiştir.

Hz. Peygamber mü'min ve kafirin dünya ve âhiretteki yerine dair şöyle buyurmuştur: “*Dünya mü'min için hapishane, kabri korunağı, cennet ise varacağı yerdir. Dünya kafir için cennet, kabir onun hapishanesi, cehennem ise varacağı yerdir.*”²³⁹ Başka bir hadiste Hz. Peygamber dünya hakkında “*Allah katında dünyanın bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, kafire ondan bir yudum su içirmezdi.*”²⁴⁰ buyurmuştur. Hadiste zikredilen durum dünyanın âhirete nisbetle ne

²³⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 112.

²³⁷ İbn Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbûrî, *el-İbâne 'an turukî'l-kâsîdîn Tasavvuf Istılahları*, 82.

²³⁸ Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Abdübâki Surûr (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadîse, 1380/1960), 73.

²³⁹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kureşî, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdübâki (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî Şurekâuhû, 1374/1955), “Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik” 1; İbn Mâce, “Zühd”, 3 (No. 4113); Tirmizî, “Zühd”, 34 (No. 2324).

²⁴⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 3 (No. 4110). Bir gece Hz. Peygamber ashabıyla birlikte yolculuğa çıkmış. Sabah vakti olduğunda namazı bir kabilenin mezbeleliğinin (çöplük) olduğu yerin civarında kıldırılmış. Namaz bittikten sonra o mezbeleden ölmüş bir kuzu görmüş. Bu kuzunun derisinin içinde bir kurt hareket ediyormuş. Hz. Peygamber devesinden tutup kalkmış ve sahabeler de onunla birlikte kalkmışlar. Hz. Peygamber sahabelerine şöyle söylemiş: “*Şu ölü oğlağın sahipleri tarafından değerini kaybettiğinden dolayı atıldığını düşünüyorsunuz öyle değil mi?* Sahabe: “Evet, Ey Allah'ın Rasûlü! Onun değersiz oluşundan dolayı atmışlardır.” demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Dünya Allah katında şu ölü oğlağın değersiz olduğundan daha değersizdir.*” buyurmuştur Tirmizî, “Zühd”, 34 (No. 2321).

kadar değersiz olduğudur. Ebedî âhiret yurdunda verilecek olan nimetler fâni olan dünyaya kıyasla elbette daha kıymetli olacaktır.

Semerkandî akıllı kimsenin âhiret için çalışmasını ve dünyaya aldanmaması gerektiğini ifade eder. Ona göre sırf dünya için çalışıp mal mülk peşinde koşmamak gerekir. Sadece ihtiyacı kadar meyletmeli onun haricinde kalbini ona bağlamamalıdır. Dünyada ne kadar bolluk içinde olursa olsun kişinin cennette kavuşacağı nimetler yanında bu hiçbir şeydir. Semerkandî'ye göre dünya hayatı insan için bir zindandır. Ahiret ise onun için bir kurtuluştur. Çünkü ölüme hazırlıklı olan insana cennet gösterildiğinde o kendisini zindanda görür. Allah'ın onun için hazırladıklarını burada görünce hayrete düşer. Fakat cehennemdeki azap kendisine gösterildiğinde o zaman yaşadığı hayatı kendisine cennet bilir. Bu yüzden akıllı kişi rahatını dünyada aramamalı ve burayı kendisine zindan görmelidir. Dünyaya karşı ibret nazarıyla bakmalıdır.²⁴¹

Allah Teâlâ dünyayı tasvir ederek şöyle buyurmuştur:

“Dünya hayatını durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takınp, (rengarenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (afetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden kopararak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.”²⁴²

Semerkandî bu âyetle ilgili tefsirinde Allah Teâlâ'nın dünya hayatını yağmur suyuna benzettiğini zikretmiştir. O, insanların ve hayvanların yediklerinin bu yağmur suyu ile bol bol gelişip büyüdüğünü, bu nebatatın sahiplerinin de yeryüzündeki bütün mahsullere malik olduklarını düşünüp mutlu olduklarını ve tam o anda mahsûllerinin çokluğu ile böbürlenlenlere geceleyin veya gündüzün

²⁴¹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 182. Hz. Peygamber'in bulunduğu meclise bir gün nur yüzlü, güzel saçlı ve ten rengi hoş bir adam gelmiş. Üzerinde de beyaz bir elbise varmış. Hz. Peygambere selam verip ona bazı sorular sormuş, Hz. Peygamber de bunları cevaplamıştır. “Ey Allah'ın Rasûlü! Dünya nedir? *Uykudaki birinin gördüğü bir rüyadır. Onun ehli, ahirette ya mükâfat ya da ceza görecektir.* Ahiret nedir? *Ebedîliktir. İnsanların bazıları ebedî cennette, bazıları da ebedî cehennemde olacaktır.* Cennet nedir? *Dünyadan feragat etmektir. O kimseler için ebedî nimetler vardır. Cehennem nedir? Dünyaya hırsla bağlanmanın bedelidir. O kimseler için ebedî azap vardır.* Bu ümmetin hayırlıları kimlerdir? *Bu dünyada Rabbine ibadet ederek çalışandır.* Bir kimse dünya da nasıl olmalıdır? *Eteklerini paçalarını sıvamış, uzaklaşan kafilesini arayan biri gibi.* Dünyada ne kadar kalınacaktır? *Kafilesinden geri kalan kimsenin ona yetişinceye kadarki zaman kadar.* Dünya ile ahiret arasında ne kadar zaman vardır? *Göz açıp kapayıncaya kadar.* Bu konuşmadan sonra adam gitmiş ve kimse onun nereye gittiğini görmemiştir. Sonra Hz. Peygamber “*Bu gelen Cebrâil'di. Sizi dünyaya karşı zühd sahibi, ahiret karşı da şevkli olmanızı öğretmek için geldi.*” buyurmuştur. Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 182-183.

²⁴² Yunus, 10/24.

Allah'ın azabının uğradığını söylemiştir. Böylece Allah'ın o nebatâtı yok edip orayı hiçbir şey bitmemiş şekline döndürdüğünü ve oraya bakanların orda bir şeyin yetişmediğini sandıklarını zikretmiştir. Allah Teâlâ'nın düşünenlere âyetlerini apaçık bir şekilde beyan ettiğini söyleyen Semerkandî, dünya hayatının da insanlar için böyle olduğunu, yetişen mahsullerin bir anda yok olup gittiği gibi insanın da dünyadan bir anda fâni olacağını söylemiştir.²⁴³

Ebü'l-Leys Semerkandî dünya hayatında kibirlenenler için ibret alıp, küfürden dönmelerini ve îmân edip Allah'ın nimetlerine karşı şükretmelerini istemiştir. Böyle yapanların kurtuluşa ereceğini, yüz çevirenlerin ise azaba duçar olacaklarını zikreden Semerkandî, akl-ı selîm sahibi kimselerin bu durumdan ibret alarak, dünyanın fâni ve âhiretin bâki olduğunu bilip unutmamalarını tavsiye etmiştir.²⁴⁴ Yahyâ b. Muâz er-Râzî dünyanın misâlini şöyle özetlemiştir. “Dünya âlemlerin Rabbi'nin tarlası, insanlar da bu tarlanın ekinleridir. Ölüm bu ekinlerin tırpanı, ölüm meleği ise hasadı kaldırandır. Kabir bu hasadın toplandığı yer, cennet ve cehennem de toplanan hasadın konulacağı yerdir. Bunların bir kısmı cennete, bir kısmı da cehenneme konulacaktır.”²⁴⁵

Lokman Hekim oğluna dünyanın hâlini anlatırken onu derin bir denize benzetmiş ve insanların çoğunun o denizde boğulduğunu söylemiştir. Denizdeki geminin takvâ üzere olmasını tavsiye etmiştir.²⁴⁶ Bu bağlamda Ebü'l-Leys Semerkandî âhiret evladı olmanın önemine dikkat çekmiştir.²⁴⁷ Hz. Ali'den (ö. 40/661) rivayetle şöyle söylemiştir. “Hakkınızda benim en çok korktuğum iki şey vardır: Ardı arkası kesilmeyen emeller peşinde olmanız ve nefsinizin hevâsına tabi olmanız. Ancak böyle bir emel peşinde olmak ahireti unutturur. Hevâ peşinde olmak da kişiyi doğru yoldan saptırır. Dünya arkasını dönmüş gitmekte, ahiret ise

²⁴³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 94.

²⁴⁴ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 94.

²⁴⁵ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 185.

²⁴⁶ Ebü'l-Leys Semerkandî, *Zühd ve Amelde Hûşu*, trc. Fuad Köprülü (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2018), 15.

²⁴⁷ Hz. Peygamber her cuma okuduğu hutbesinde şöyle buyurmuştur: “*Ey İnsanlar! Sizin bilmeniz ve uyanmanız gereken bazı işaretler (sınırlar) vardır. Bunların sınırlarına riayet edin. Yine sizin sakınmanız gereken bazı şeyler vardır ki, bunların sınırlarına da yaklaşmayın. Mü'min daima iki korku arasında yaşar: Allah'ın nasıl hükmedeceğini bilmediği geçmişi ve takdirinin nasıl olacağını bilmediği geleceği. Öyleyse kul kendinden, kendisi için ve dünyasından ahireti için bir şeyler ayırmalı saklamalıdır. Ölümü için hayatından, ihtiyarlığı için önce gençliğinden ve ahireti için dünyasından nasiplenmelidir. Çünkü dünya sizin için yaratılmış, siz ise ahiret için yaratılmışsınızdır. Nefsîmi kudret alinde bulunduran Allah'a andolsun ki, ölümden sonra artık meşakkatlere katlanarak amel işleme yoktur. Dünyadan sonraki yurt ya cennettir ya cehennemdir. Ben bunları söylüyorum. Benim için ve sizin için Allah'a istiğfar ediyorum*” Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 181-182.

yüzünü dönmüş yaklaşmaktadır. Her birinin evlatları vardır. Sizler ahiret evlatları olunuz, dünya evlatları olmayınız. Zîrâ bugün amel etme imkânı vardır ve hesap da yoktur. Ancak yarın hesap vardır ve amel edebilme imkânı olmayacaktır. Şu yaşadığınız günlerde amellerinizi çoğaltın, çünkü yarın amel etmeye gücünüz olmayacaktır.”²⁴⁸ Aynı şekilde Hz. Ali cenneti isteyen ve cehennemden sakınan kimsenin şu altı özelliği kendisinde barındırmasını ve gayret göstermesini tavsiye etmiştir. Allah’ı bilip O’na kulluk etmek, şeytanı tanıyıp tuzaklarından uzak durmak, Hakk’ı tanıyıp O’nun izinden gitmek, bâtı görüp ondan kaçınmak, dünyayı bilip ona aldanmamak ve âhireti tanıyıp ona yönelmektir.²⁴⁹

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) bütün servetini Allah yolunda harcamıştır. Âilesinden annesi ve kız kardeşi bu durumdan memnun olmayarak Abdullah b. Mübârek’e (ö. 181/797) mevzuyu anlatıp yakınmışlardır. Abdullah b. Mübârek de Sehl b. Tüsterî’nin yanına gitmiş ancak Tüsterî, Abdullah b. Mübârek’ten önce davranarak ona şöyle demiştir: “Şehirden köye göç etmek için köyden bir parça arazi satın alan adam ne yapar? Şehirde hiç malı mülkünü bırakır mı?” Abdullah b. Mübârek de Sehl b. Tüsterî’nin ne kastettiğini anlamış ve onun ailesine giderek şöyle söylemiştir: “Sehl bununla size şunu demek ister. Şehirden köye göç eden biri şehirde hiçbir şeyini bırakmazken, dünyadan âhirete göç eden biri nasıl olur da dünyada bir şeyler bırakabilir?” Ebü’l-Leys Semerkandî bu misalden yola çıkarak akıllı kişinin dünyada iken ihtiyaç kadarı ile yetinmesini tavsiye etmiştir. Böyle bir kişinin servet toplayıp mal ve mülk edinmekle meşgul olmamasını, âhiret azığıyla meşgul olup amelini çoğaltmasını istemiştir. Zîrâ ona göre âhiret ebedî ikamet yurdu iken dünya ise fâni olup zalim ve kirli bir yerdir.²⁵⁰

Semerkandî hikmet ehli bir zâtın şöyle söylediğini dile getirmiştir. Kalbin hayat bulması sırasıyla ilim, rızâ, kanaat ve zühd ile olur. İlim sahibi kimse

²⁴⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 181.

²⁴⁹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 183. Bu minvalde Hz. Peygamber Hz. Ali’ye şöyle söylemiştir: “*Ey Ali! Dört tabiat vardır ki, bunlar bedbahtlığın ve kötülüğün alametidir: (Allah için) gözlerden yaş gelmemesi, kalbin katılaşması, dünya sevgisi ve ardi arkası kesilmeyen emeller peşinde koşmaktır.*” Ebü’l-Hasen Nûreddîn (Sa’düddîn) Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî ed-Dımaşkî İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf - Abdullah Muhammed es-Sıddîk (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399), 2/301.

²⁵⁰ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 182. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: “*Şaşılacak ve hayret edilecek şey doğrusu! Ebedî hayatı tasdik eden bir kimse nasıl olur da aldatıcı dünya için çalışıp çabalar?!*” Ebü Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (b.y.: Müessetü'l-Kütübi'l-Sekâfiyye, 1414/1993), 19 (No. 14).

Rabbinin rızâsına ermiştir. Rızâyâ eren kimse de kanaat üzere olmuştur. Kanaat makâmında olan kişi de zühd sahibi olma yolundadır. Zühd sahibi kimse de dünyaya meyletmemektedir. Nitekim zühd üç şeyden oluşur: Dünyayı tanıyıp sonra onu bırakmak, Allah’a kul olmak ve bu kullukta edeb üzere bulunmak, âhireti talep etmek ve ona büyük bir özlem duymakla olur. Dünyaya meyletmeyen, yarının ne getireceğini düşünüp bunun üzüntüsü içinde olmayan, Müslüman kardeşine karşı haset beslemeyen ve mevki, makam ile meşgul olmayan kimsenin kalbinde ancak hikmet ortaya çıkar. Bu kimseler dünya onları terk etmeden önce onu bırakır. Âhirete irtihalden önce hazırlığını yapar ve Allah’ı kendisinden hoşnut ederek yaşarlar.²⁵¹

Ebü'l-Leys Semerkandî kıyamet günü dünyanın hangi surette olacağı hakkında şöyle bir rivâyet zikretmiştir. İbn Abbas demiştir ki: “Kıyamet günü dünya saçları ağarmış, gök gözlü, dudaklarının büzülmesinden dolayı dişleri ortaya çıkmış, çehresi çirkin, yaşlı bir insan kılığında getirilir. Onu gören herkes ondan tiksindir. Sonra dünya bütün mahlûkata gösterilir. Onlara, ‘Bunun kim olduğunu biliyor musunuz?’ diye sorulur. Onlar, ‘Onu tanımaktan Allah’a sığınırız.’ derler. Bunun üzerine ‘İşte bu, kendisiyle övündüğünüz ve onun için kavga edip birbirinizi öldürdüğünüz dünyadır.’ denilir.” Başka bir rivâyette kıyamet günü dünya ateşe atılmak için götürülürken şöyle denilir. “Ey Rabbim! Hani bana uyanlar, bana dostluk edenler nerede?” der. Bu söz üzerine ona uyanlar onunla birlikte götürülür. Ebü'l-Leys Semerkandî dünya için herhangi bir azabın olmayacağını söylemiştir. Çünkü onun bir suçu yoktur. Ama onun ateşe atılmasının sebebi dünyaya aldananların aslında onun değersiz olduğunu göstermek içindir. Âyet-i kerîme de zikredilen putların cehenneme atılmaları da bu türdür. Allah “*Siz ve Allah’ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtıdır. Siz oraya gireceksiniz.*” buyurmuştur.²⁵² Bilindiği üzere bu putlara bir ceza verildiğinden değil, ona tapanların nasıl ve ne kadar ceza çekeceklerini anlamaları içindir. Dünyanın ateşe atılması da böyledir. Dünyaya meyledenlerin nasıl bir azap göreceklerini bilmeleri için bu misal verilmiştir.²⁵³

Semerkandî dünyanın değersiz ve geçici olduğuna dair “*Allah dilediğine rızkını bollastırır da daraltır da. Onlar dünya hayatıyla şımardılar. Oysa âhiretin*

²⁵¹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 183.

²⁵² Enbiyâ 21/98.

²⁵³ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 186.

yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir.”²⁵⁴ âyetini tefsirinde şu şekilde yorumlamıştır. “Dünya hayatı, ömrünün çok kısa devam etmesi yönünden insanların bir müddet kullanarak istifade ettikleri fakat bir zaman sonra da yok olacak tabak ve bardak gibi kapkacak hükmündedir. O eşyalar nasıl bir gün yok olup gidecekse bu dünyada aynı onlar gibi yok olacaktır.”²⁵⁵ Başka bir âyet-i kerîme de dünya hakkında “*Ey insanlar! Allah'ın vâdi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o aldatıcı (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırmasın!*”²⁵⁶ buyurulmuştur. Semerkandî ilgili âyet için tefsirinde Basralı zâhid Alâ b. Ziyâd'dan (ö. 94/712-13) rivayetle şu açıklamayı yapmıştır. Alâ b. Ziyâ “Ben rüyamda üzerinde her cins süs eşyası bulunan ve gözleri de çok az görebilen çirkin bir kadın gördüm. Ona ‘Senin şerrinden Allah’a sığınırım sen kimsin?’ diye sordum. O da ‘Ben dünyayım. Eğer Allah’ın seni benden korumasını istiyorsan, o halde parayı asla sevme. Hak yolda infakta bulunmayarak onları elinde bekletme.’”²⁵⁷ demiştir. Netice de Ebü'l-Leys Semerkandî dünya gerçeğini anlatan misâller üzerinde tefekkür etmeyi ve âhiret için gayret göstermeyi, dünyaya sadece yeteri kadar vakit ayırmayı tavsiye etmektedir.

2.4. Fakr

Arapça fakirlik, yoksulluk, dervişlik gibi anlamlara gelir.²⁵⁸ Tasavvufî terim olarak insanın aslî ihtiyaçlarını gidermekten mahrum olması ve Allah’a kendini muhtaç görmesi anlamında kullanılır.²⁵⁹ İhtiyaç duyulan şeyi yitirmekten meydana gelir. İhtiyaç duyulmayan şeyi yitirmek ise fakr olarak nitelendirilmez.²⁶⁰ Fakrın hakîkati insanın Allah’tan başka şeylere ihtiyaç duymaması, Hakk’ta fâni olmasıdır.²⁶¹

²⁵⁴ Ra’d 13/26.

²⁵⁵ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 192; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 311.

²⁵⁶ Fatır 35/5.

²⁵⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 81; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 310.

²⁵⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 131; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 79.

²⁵⁹ Süleyman Uludağ, “Fakr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1995), 12/132.

²⁶⁰ Cürcânî, *Mu‘cemü’t-ta‘rifât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, 142.

²⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 79.

Fakr ve tevekkül konusundaki düşünceleriyle tanınan sûfi İbnü'l-Cellâ (ö. 306/918) fakrı, bir şeye malik olmamak, sahip olduğunda da onu yanında bulundurmayıp başkalarına bağışlamak şeklinde tanımlar.²⁶² Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (ö. 295/908) fakirin vasfını “elinde bir şey bulunmadığı zaman sükûn, bulunduğu zaman da başkasını kendine tercih ederek onu cömertçe dağıtmaktır.”²⁶³ diye tarif eder. Yahyâ b. Muâz (ö. 258/872) ise fakirliğin hakikatini insanın sadece Allah ile zengin olması ve kendisinde maddi hiçbir malın bulunmaması olarak görür.²⁶⁴ Böylece sûfiler fakirliği Allah’tan müstağni olmama sadece Allah’a muhtaç olma şeklinde bakarlar.

Hiz. Peygamber fakirlikle ilgili şöyle buyurmuştur: “*Malı çok olanlar en alt derecededirler. Ancak malı şöyle, şöyle, şöyle ve şöyle yapanlar hariç. Böyleleri ise pek azdır.*”²⁶⁵ Hiz. Peygamber ‘şöyle’ kelimesini dört kez tekrarlarken sağına, soluna, arkasına ve önüne işaret etmiştir. Onun böyle yapmasının sebebi ihtiyaç sahiplerini kastettiğini göstermek içindir. Ebü'l-Leys Semerkandî ilgili hadisin açıklamasını şu şekilde yapmıştır. ‘Malı çok olanlar en alt derecededirler’den maksut zengin biri cennete giderse onun derecesi fakirin derecesinden daha aşağıda olup fakir daha yukarıda olacaktır. Zengin biri cehenneme giderse yeri cehennemın en alt derecesi olacaktır. ‘Ancak malı şöyle, şöyle, şöyle ve şöyle yapanlar hariç’ten kastedilen malından fakirlere sadaka veren zenginler bundan müstesnadır. ‘Böyleleri ise pek azdır’ sözü zenginlerin içerisinde bu şekilde olanların çok az olduğunu işaret etmek içindir. Çünkü şeytan dünya malını onlara güzel gösterir ve onlar malını sadaka vermekten imtinâ ederler, zekâtlarını vermezler.²⁶⁶

Hiz. Peygamber bir başka hadîs-i şerîfnde “*Fakirlik dünyada sıkıntı ise de âhirette sevinç ve mutluluktur. Zenginlik dünyada mutluluk ise âhirette sıkıntıdır.*”²⁶⁷ buyurmaktadır. Semerkandî Müslümanın zengin de olsa fakirleri ve fakirliği sevmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁶⁸ Nitekim Hiz. Peygamber

²⁶² Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tevfik Ali Vehbe, 2/550.

²⁶³ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddîn, 112.

²⁶⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 303-304.

²⁶⁵ İbn Mâce, “Zühd”, 8 (No. 4129).

²⁶⁶ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 174. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: “İlk para basıldığı zaman iblis onu eline aldı iki kaşımın arasına koydu ve şöyle dedi: ‘Kim seni severse o benim kulumdur.’” Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 179.

²⁶⁷ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 175.

²⁶⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 105.

hadisinde “Herkesin bir âdeti alışkanlığı vardır. Benimse iki âdetim vardır: Cihad ve fakirlik. Her kim bu ikisini severse beni sevmiş olur. Kim de bunlara buğzederse bana buğzetmiş olur.”²⁶⁹ Müslüman için fakirleri sevmek Hz. Peygamberi sevmektir. Bundan dolayı Allah Hz. Peygambere fakirleri sevmeyi, onlarla yakınlık kurmayı ve onlarla birlikte olmayı emretmiştir. Semerkandî bu emrin din gününe kadar gelecek olan tüm fakir mü’minler için bâki olduğunu zikretmiştir. Bu sebeple o, fakirleri sevmeyi, onlara yardım etmeyi ve onlarla iyi geçinmeyi tavsiye etmiştir. Zirâ onlar kıyamet zamanı geldiğinde en ön safta duracak ve şefaet etme yetkisini elinde bulunduran kimselerden olacaklardır.²⁷⁰

Allah Teâlâ âyet-i kerîmesinde şöyle buyurur: “Rablerine, surf O’nun rızasını ve cemaline kavuşmayı umdukları için sabah akşam yalvaranlarla beraber olmakta sebat et. Dünya hayatının süslerini arzularak sakın gözlerini onlardan başkasına çevirme. Kalbini bizi zikretmekten gafil bıraktığımız, heva ve hevesine uyan, işi hep aşırılık olan kimselere itaat etme.”²⁷¹ Semerkandî tefsirinde bu âyet için akl-ı selîm sahiplerine çıkarılması gereken büyük bir ders olduğunu zikretmiştir. Fakirlerle oturup kalkmanın, onlara ikram ve yardımda bulunmanın, gönüllerini okşamanın ve ihtiyaçlarını gidermenin kişinin kalbini canlandırdığını, Allah’ın sevgi ve muhabbetine, rızasına ulaştırdığını söylemiştir. Gururlu ve kibirli olan zenginlerle oturmanın, zenginliklerinden ötürü onlara karşı ikramda bulunmanın ise kişinin kalbini köreltip Allah’ın merhametinden uzaklaştıracağını ve hatta bir fayda temini için yapılan hürmet ve ikramın daha da tehlikeli olduğunu belirtmiştir.²⁷²

Semerkandî, ilim ehli tarafından fakirlerin zenginlere kıyasla üstün olup olmadıklarının tartışıldığını ve farklı düşüncelerin ortaya çıktığını söylemiştir. Bazı âlimlerin fakirleri daha faziletli saydıklarını, bazı âlimlerin de zenginleri daha üstün gördüklerini dile getirmiştir. Ona göre aslında bu tartışmanın merkezi sâlih, dürüst ve Allah yolunda olan fakirin mi ya da bu niteliklere sahip zengin mi daha üstün olduğu yönündedir. Kimisine göre sâlih olan fakir daha üstün, kimisine göre de sâlih olan zengin daha faziletlidir. Bu iki durumdan birini savunanların delillerini zikreden Semerkandî’nin benimsediği görüş ise sâlih olan

²⁶⁹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 175.

²⁷⁰ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 176.

²⁷¹ Kehf 18/28.

²⁷² Kaynaklarıyla İslâm Dini Sitesi, “Tefsir/Meâl” (Erişim 29 Mart 2023).

fakirin daha üstün olduğudur. Zîrâ o, fakirlerin zenginlerden daha önce cennete gireceğini bildiren hadise kıyasen zengin bir kimsenin ölüm anında fakir olmayı isteyeceğini, fakat fakirin ise zengin olmayı istemek gibi bir niyazının olmayacağını söylemiştir. Fakirliğin hiçbir üstünlüğünün olmasa dahi o kimselerin kıyamet günü hesaplarının daha hafif ve az olacağı gerçeği bile bu hususa yeterlidir demiştir.²⁷³

Ebü'l-Leys Semerkandî zengin olmakta bir kusurun olmadığını ve aranmayacağını zikretmiştir. Zîrâ Hz. Peygamberin ashabının içinde zenginler bulunmaktaydı. Rasûlullah o kimselere zenginliği terk edin gibi bir emir telakkî etmemiştir. Nitekim zenginlik kötü ve istenilmeyen bir durum olsaydı Hz. Peygamber onlara mal ve mülklerini bırakmalarını söyleyip onları engellerdi. Semerkandî bu sebeple böyle bir emrin gelmediğini ve böylece zenginliğin bir kusur olmadığı gerçeğinin de meydana çıktığını zikretmiştir. Ona göre asıl kusur zenginlikte değil zenginin kendisindedir. Eğer zengin kimse Allah'ın ona ihsan ve ikram ettiklerini kıymetini bilmez, Allah'ın emirlerini yerine getirmez ve yasaklarından sakınmazsa gerçek eksiklik ve kusur bu şekilde olan zengindedir. Yoksa zengin olmakta herhangi bir sakınca yoktur.²⁷⁴

Semerkandî fakr konusunda ortaya çıkan asıl ihtilafın ilk döneme ait olduğunu belirtir. Onlar zengin kimsenin fakirden daha faziletli olduğunu düşünüyorlardı. Çünkü onların kazançları genel anlamda helâl olarak bilinirdi. Helal kazanç elde ettikleri ve bu kazançlarının hakkını da ödedikleri için zenginlerin fakirlikten daha faziletli olduğu söylenilmekteydi. Semerkandî günümüzde genel olarak kazançların haram yoldan elde edildiğini ve şüpheli olduğunu söylemiştir. Ona göre bunu tartışmanın mânâsı yoktur. Zîrâ ittifakla fakirlik, zenginlikten daha üstün ve faziletlidir.²⁷⁵

Ebü'l-Leys Semerkandî fakirliğin getirdiği faziletleri beş şekilde ele almıştır. Bunlardan birincisi bazı ibadetlerde (namaz, sadaka gibi) fakirin kazanacağı sevap, zenginın kazanacağından daha fazladır. İkinci olarak fakirin bir isteği olur fakat bunu yapamazsa bundan dolayı ona sevap verilir. Diğer bir fazilet ise cennete en önce fakirler girecektir. Aynı zamanda onların âhiretteki

²⁷³ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 75.

²⁷⁴ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 77.

²⁷⁵ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 77.

sorguları diğerlerinden daha kısa ve nedâmet duygusu daha az olacaktır. Bundan dolayı zenginler âhiretteyken dünyada buldukları vakit içerisinde fakir olmayı dileyceklerdir. Fakirler ise âhirette karşılaştıkları nimetlerden dolayı dünyada iken zengin olma isteğinde bulunmayacaklardır.²⁷⁶ Nitekim Allah Teâlâ “*Namazı kılın, zekâtı verin, peygambere itaat edin ki merhamet göresiniz.*”²⁷⁷ buyurmaktadır. Burada Allah “Benim için namaz kılınız, fakirlere zekâtı veriniz.” buyurarak kendisi için kılınan namazı ve fakirlere verilen zekâtı birlikte zikretmiştir. Semerkandî bu âyeti fakirliğin ve fakirlerin fazileti olduğuna delil olarak göstermektedir.²⁷⁸

Netice itibariyle Ebü'l-Leys Semerkandî fakirin içinde bulunduğu hâl için Allah'ın ona ikrâmda bulunduğunu bilmesi ve bunu O'nun ihsanı olarak görmesi gerektiğini zikretmiştir. Allah böyle kimseleri dünyadan uzaklaştırıp peygamberlerine ve velî kullarına yaptığı gibi onlara nimet ve ikramlar bahşedecektir. Bu kimseler Allah'a hamd etmeli ve bu durumlarından dolayı hoşnutsuzluklarını dile getirip yakınmamalıdır. Karşılaştıkları darlık ve sıkıntılara karşı sabretmelidirler. Semerkandî âhirette Allah'ın kendilerine vaat ettikleri nimetlerin onların dünyada buldukları zaman yoksun oldukları şeylerden daha hayırlı olduğunu söylemiştir. Asıl hayırlı olanın âhirette verilecek olan nimetler olduğunu belirtir. Fakirliğe dair herhangi bir üstünlüğün olmadığı farz olursa dahi onun Hz. Peygamberin ahlâkı olması ve bundan dolayı bu kimsenin ona ittibâ etmesini kerem ve ihsan olarak yeterli görmektedir.²⁷⁹

2.5. İhlâs

Sözlük anlamıyla ibadetlerde gösterişi terk etmek demektir.²⁸⁰ Terim olarak kalbi temiz tutmak, kötü ve çirkin şeylerden arındırmaktır. İhlâs, kişinin yaptığı amelden dolayı Allah'tan başkasına dayanmamasıdır. Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) “Ameli, insanlardan dolayı terk etmek riyâdır. Onlardan dolayı amel etmek şirktir. İhlâs ise bu ikisinden kurtulmaktır.” demiştir.²⁸¹ İhlâs sahibi kimse

²⁷⁶ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 176-177.

²⁷⁷ Nur 24/56.

²⁷⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 177.

²⁷⁹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 180.

²⁸⁰ Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, 14; Cürcânî, *Ta'rifât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 15; Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 423; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 129.

²⁸¹ Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, 14; Cürcânî, *Ta'rifât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 15.

kötülüklerini ve iyiliklerini gizleyen, örten kimsedir. İhlâslı olmaktadır amaç, insanların ilgisini çekmemek ve onların övgüsüne mazhar olmamaktır.²⁸² Denilir ki, ihlâs kul ile Allah arasında bir örtüdür. Onu melek bilmez ki yazsın, şeytan duymaz ki bozsun.²⁸³

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ihlâs mevzûunda şöyle söylemiştir: “İhlâs, hangi konuda olursa olsun Hakk’ın rızâsına uygun düşen durumdur.”²⁸⁴ Sehl b. Abdullah Tüsterî’ye (ö. 283/896) “Nefse en ağır gelen şey nedir?” diye sorulduğunda o, “İhlâstır, çünkü onda nefsin payı yoktur”²⁸⁵ cevabını vermiştir. Ruveym b. Ahmed (ö. 303/915-16) “İhlâs, yaptığın işi görmemendir”²⁸⁶ demiştir. İhlâslı olmak isteyen kimse ibadeti yalnız Allah için yapması gerekir. İnsanların övgüsünü beklememelidir. Riyâ ve gösterişten uzak durmalıdır.²⁸⁷ Bu anlamda riyâ ehli kişinin bazı âlâmetleri vardır: Bunlardan birincisi yalnız kaldığında ibadetlerini aksatır. İkincisi topluma karıştığında ibadetlere karşı şevki artar. Üçüncüsü yaptığı amellerden dolayı methedildiğinde ibadetlerin miktarını ziyadeleştirir. Fakat amellerden ötürü zemme uğradığında (kötülendiğinde) ibadetlerin miktarını azaltır. Dolayısıyla kişinin şu üç şeyle ibadet ve amellerini muhafaza edebileceği söylenir: Birincisi kişiyi ibadete sevk edenin Allah olduğunu bilmesi, kibrini ortadan kaldırır. İkincisi yaptığı ibadetlerin tümünde rızâ-yı ilâhîyeyi öncelemesi ile nefsi terbiye etmesi ve aklın nefse galip gelmesidir. Üçüncüsü kişinin ibadetlerin sevabını yalnızca Allah’tan istemesi, onun riyâdan çıkmasını sağlar.²⁸⁸

Herevî (ö. 481/1089) ihlâsı avamın, havassın ve hâssatü’l-havassın ihlâsı olmak üzere üçe ayırır: Avamın ihlâsı, ibadeti insanların görmeyeceği şekilde yapmaktır. Havassın ihlâsı, ibadetten dolayı dünya ve âhirette bir beklenti içinde olmamaktır. Hâssatü’l-havassın ihlâsı ibadetin sırf Allah için olmasıdır.²⁸⁹ Bu anlamda ihlâsın üç mertebesi bulunur: Birincisi ibadet ve ameli görmeyip bundan

²⁸² Semerkandî, *Tenbihü’l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 12.

²⁸³ Cürcânî, *Mu’cemü’t-ta’rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, 14; Abdurrezzak Tek, *Tasavvufî Mertebeler -Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği-* (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 115.

²⁸⁴ Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim el- Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li mezhebi ehli’t tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddîn (Beyrut-Lübnan: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993-1413), 117.

²⁸⁵ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 244; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 418.

²⁸⁶ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li mezhebi ehli’t tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddîn, 117.

²⁸⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 242.

²⁸⁸ Semerkandî, *Tenbihü’l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 13.

²⁸⁹ İbn Acîbe, *Sûfîlerin El Kitabı*, 35-36.

dolayı bir mükâfat beklememektir. İkincisi ibadetlerin Allah'ın inâyetiyle olduğunu bilip kendine pay biçmemek ve ibadetlere engel şeylerden sakınmaktır. Üçüncüsü Allah'ın hükmüne rızâ göstermek ve ahkam-ı şeriyeye uyup günaha düşmekten kurtulmaktır.²⁹⁰

Semerkandî ilgili konu hakkında şöyle ifade etmektedir. Kişiyi ibadete sevk edenin Allah olduğunu bilmekten maksat, insanı her türlü işi yapmaya ehil kılan Allah Teâlâ olduğunu unutmamasıdır. İnsan bunu böyle bilirse şükür nimetini edâ etmiş olur. Böylece kibir, ucb gibi hasletlerle meşgul olmaz, tamahkârlık göstermez. Rızâ-yı ilâhîyi öncelemekten maksat kişi bir işe başlamadan önce bu iş Allah'ın rızâsına uygun mu değil mi diye gözetir. Eğer uygunsu yapar değilse onu terk eder. Kişinin yaptığı ibadetin sevabını yalnızca Allah'tan beklemesinden gaye ise insanların onun hakkında ne düşündüğüne önem vermeyip, sadece Allah'ın rızasını talep etmesidir. İnsan ibadetini yaparken hiçbir övgüye mazhar olmayı istememelidir. Tek başına da olsa toplum içinde de olsa insanların rızasını değil, Allah'ın rızasını istemeli ve beklemelidir.²⁹¹

Hız Peygamber, Allah'a şirk koşanlar hakkında şöyle buyurmaktadır: *“Allah der ki: ‘Ben, bana şirk koşanların şirkinden beriyim (münezzehim). Her kim, işlediği bir amele benden başkasını ortak ederse, ben ondan da beriyim’”*²⁹² Bu kudsî hadîste kastedilen mânâyı Semerkandî şöyle izâh etmektedir. Burada Allah Teâlâ'nın başkası için ve O'nun rızâsı dışında yapılan amellerden uzak olmaya işaret etmektedir. Allah'ın ihlâs ile kendi rızâsı için yapılan amelleri kabul edeceğini ve ihlâssız ibadetin makbul olmayacağını bundan dolayı kişinin âhirette sevaba nail olmayacağını da dile getirmektedir.²⁹³ Ona göre amellerinin sevaba nail olabilmesi için kişinin sırf Allah rızâsına uygun olarak hareket etmesi gerekir. Böyle olduğu takdirde kulun ibadet ve amelleri makbul olur. Zîrâ Allah'ın rızâsı dışında yapılan her amel, kişiye sıkıntı ve zorluk olarak geri döner. Bu kişinin varacağı yer ise cehennemden başka bir şey değildir.²⁹⁴ Hz. Peygamber başka bir

²⁹⁰ Abdullah Ensârî Herevî, *Kitâbu menâzilü's-sâirîn* (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408-1988), 40-41.

²⁹¹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 13. Hikmet ehli bir zât bu hususta şöyle bir misal zikretmiştir: “İnsan amel ederken edebini koyun çobanından almalıdır.” demiş. “Bu nasıl oluyor?” diye soran kişiye de “Çünkü çoban, koyunlarından birinin yanında namaz kılarken onların övgüsünü beklemeden ibadetini yapar.” şeklinde cevap vermiştir.

²⁹² İbn Mâce, “Zühd”, 21 (No. 4202).

²⁹³ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 7.

²⁹⁴ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 8.

hadîs-i şerîf'te “Sizin hakkınızda beni en çok korkutan şey, küçük şirke düşmenizdir.” buyurmuştur. Sahabe küçük şirkin ne olduğunu sorduğunda Hz. Peygamber “Allah Teâlâ kulların amellerine karşılıklarının verileceği gün onlara, ‘Dünyada gösteriş olsun diye amel işlediklerinizin yanlarına gidin! Bakın bakalım onlardan (yaptıklarınıza karşılık) bir hayır bulabilecek misiniz?’ buyurur.”²⁹⁵ Ebü'l-Leys Semerkandî'ye göre din gününde riyâ ehline bu şekilde söylenilmesinin nedeni, bu kimselerin yaptığı ibadetlerin dünyada buldukları zaman bir aldatma içerisinde olmalarından dolayıdır. Bundan dolayı onlara âhirette de yine bu şekilde davranılacaktır. Âyet-i kerîmede buyrulduğu gibi “Şüphesiz münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar; halbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir.”²⁹⁶ Semerkandî bu âyet için böyle kimselere dünyada iken yaptıkları şeylerin karşılığı bir aldanma olduğu gibi âhirette de aynısı olacaktır demiştir. Onlara yaptıkları ibadetlerin mukâbili olarak herhangi bir sevap verilmeyecektir. Semerkandî bu kimselere şöyle seslenileceğini ifade etmektedir. ‘Haydi, kendileri için riyâkârlık olsun diye amel ettiklerinizin yanına gidin, çünkü benim katımda size verilecek bir sevap yok.’ Çünkü bu kimselerin ibadet ve amelleri Allah'ın rızâsını kazanmaya yönelik değildir. Allah'ın rızâsına uygun olan amel ve ibadetler kişiyi sevap alma yoluna götürür. Allah'tan başkası adına yapılan her amel şirk olur ve O, şirkten münezzehtir.²⁹⁷

Amel eden bir kimsenin diğer insanlar tarafından görülmesi ve ona tâbi olunması hakkında Semerkandî, bir kimsenin yaptığı ibadet insanlar tarafından görülürse ve o kimseye uyulursa bu kimsenin iki sevaba nâil olacağını söylemiştir. İlki yapmış olduğu ibadetten ötürü sevap kazanır. İkincisi yaptığı ibadeti görüp de ona uyanların sevabına erişir. Bu anlamda Hz. Peygamber “Kim güzel bir çığır açarsa kıyamet gününe dek hem bu amelinin ecrini hem de onunla amel edenlerin aldığı ecri kazanmaya devam eder. Kim de kötü bir yol açarsa kıyamet gününe kadar hem kendi kötülüğünün günahını hem de onunla amel edenlerin günahını almaya devam eder.”²⁹⁸ buyurmuştur. Bu konuyla ilgili başka bir hadîs-i şerîf'te şöyledir: Adamın biri Hz. Peygamber'in yanına gelip “Ey Allah'ın Rasûlü! Ben

²⁹⁵ Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü kudsi, 1414/1994), 1/102 (No. 375).

²⁹⁶ Nisa 4/142.

²⁹⁷ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 7.

²⁹⁸ İbn Mâce, “Sünen”, 14 (No. 203).

ibadetlerimi yapıyorum ve bunları da gizli yapmaya özen gösteriyorum ancak yine de fark ediliyorum. Bu da benim hoşuma gidiyor. Acaba bundan sevap alabilir miyim? diye sordu. Hz. Peygamber “*Senin için iki mükâfat vardır. Biri amelini gizlediğin için gizlilik sevabı, diğeri de (insanlara örnek olacağı için) açıkça yapılma sevabı.*”²⁹⁹ buyurmuştur. Semerkandî kişinin yaptığı ibadeti insanların gördüğünü bilip de bu duruma karşı hoşnut olursa o zaman kaygılanmalıdır demiştir. Çünkü bu hoşnutluk insanlar kendisini örnek alsın diye değil başka bir nedenden dolayı olmuş olur.³⁰⁰

Semerkandî farz amellere riyânın karışıp karışmadığı konusunda, bazı kimselerin farzlarda riyâ olmadığını, çünkü onların herkese farz olduğunu, kişi farzı yerine getirdiği takdirde riyânın karışmasının mümkün olmayacağını ifade etmektedir. Bazı kimselerin de farz olsun veya olmasın ibadetlere riyânın karışacağını söyleyen Semerkandî, bunu iki türlü açıklamaktadır. İlki eğer kişi farz olarak eda ettiği ibadeti insanların olmadığı yerde yapmayıp, fakat onlarla birlikte bulunurken yaptığı takdirde ibadeti eda etmemiş olur ve münafık sayılır. Zîrâ “*Şüphesiz ki münafıklar cehennemde en alt kısmındadırlar.*” âyet-i kerîmesinde gibi onlar bu gruptandır. Bu kimseler Firavun ve onun peşinden gidenlerin yeri olan hâviye cehennemindedir. Nitekim Semerkandî onların imâni tam olsaydı hangi durumda bulunursa bulunsun farz ibadeti eda eder, terk etmezdi demektedir. İkinci anlam ise kişi farz ibadetini yalnızken eksik yapıp, fakat başkalarının yanında tam yaparsa bu kişinin kazanacağı sevap eksik kalacaktır. Dolayısıyla hesaba çekilecektir.³⁰¹ Ebü'l-Leys Semerkandî amellerinin karşılığını âhirette sevap olarak görmek isteyen kimsenin ibadetlerini ihlâs ile yapmasını ve amellerine riyâ karıştırmamasını, yaptığı ibadet ve amellerini unutmasını ifade etmektedir. Zîrâ kibir, ucub gibi kötü hasletlerin onu bozacağını ve ameli muhafaza etmenin onu eda etmekten daha zor olacağını belirtmektedir.³⁰²

Ebü Bekir Vâsıtî (ö. 320/932'den sonra) Semerkandî gibi yapılan ameli muhafaza etmenin onu yapmaktan daha zor olduğunu zikretmektedir. Onun bu konu hakkındaki görüşleri şöyledir. “Yapılan ibadetleri muhafaza etmek, onları yapmaktan çok daha zordur. Bunun misali çok çabuk kırılabilen bir cam gibidir ki

²⁹⁹ Tirmizî, “Zühd”, 34 (No. 2384).

³⁰⁰ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 10.

³⁰¹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 16.

³⁰² Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 15.

zorlamaya, sıkmaya gelmez. Ameller de böyledir. Amellere riyâ, ucb ve kibir gibi kötü hastalıklar dokunsa hemen kırılıverir. Bir kimse amel ederken nefsinde oluşacak riyâdan dolayı korkarsa, kalbinden bu riyâyı çıkarmaya çalışmalı ve onu atmak için gayret etmelidir. Eğer buna gücü yetmiyorsa ameline devam etmelidir. Çünkü riyâ yapacağım korkusuyla ameli terk etmek doğru olmaz. Bu kişi önce amelini yapar, bitirdikten sonra da eğer riyâ gibi hastalıklar karışmışsa Allah'a istiğfar eder. Belki böylelikle Allah Teâlâ diğer amellerini ona ihlâs ile yapmayı muvaffak kılar.”³⁰³

İbadetleri ihlâs ile yapmanın önemine değinen Semerkandî bu hususta şu hadisi zikretmektedir. “*Nice oruç tutanlar vardır ki, onların bundan nasipleri sadece aç ve susuz kalmaktır. Yine nice gece kalkıp da ibadet edenler vardır ki, onların bundan nasipleri de sadece uykusuzluk ve meşakkattir.*”³⁰⁴ Bu hadisten anlaşılıyor ki, bir kimse Allah'ın rızâsını kazanmak niyetiyle orucunu tutmaz ve namazını kılmazsa ona bir sevap verilmez. Semerkandî âlim zâtlardan rivayetle bu hadisi şöyle açıklamıştır. Yaptığı amel ve ibadetleri insanlar görsün ve duysun diye riyâ için yapan kimsenin örneği, pazara giderken cüzdanını taşlarla dolduran kimsenin hâli gibidir. Bu kimseye bakanlar onun cüzdanının da ne kadar çok para olduğunu görürler. Ancak bu adam bir yerden bir şey almak istese cüzdanında bulunan taşlarla hiçbir şey alamaz. İnsanlar onun cüzdanında ne olduğunu bilmediği için ona övgüler sıralasalar da adam için bu sadece faydasız bir övgüden ibaret olacaktır. Semerkandî'ye göre riyâ ile yapılan ibadetlerde bunun gibidir. İnsanlar güzel bir şekilde ibadet eden birini görüp onu âbid olarak niteleseler de bu kimsenin eline geçen sadece hiçbir değer taşımayan boş bir övgüdür. Nitekim âyet-i kerîmede “*Onların yaptıkları her (iyi) işi dikkate alırız, fakat onu saçılmış zerrelere haline getiririz.*”³⁰⁵ buyrulur. Semerkandî Allah'ın bu âyetle mealen “İnsanların benden başkası için yaptığı amellerin sevabını biz darmadağın eder, toz duman haline getiririz”³⁰⁶ buyurarak yapılan amellerin sadece Allah rızâsı için olması gerektiğini zikretmiştir.³⁰⁷

³⁰³ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 16.

³⁰⁴ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, *Sahîhi İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (by.: Mektebetü'l-İslâmi, 1424/2003), 2/959 (No. 1997).

³⁰⁵ Furkan 25/23.

³⁰⁶ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 457.

³⁰⁷ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 8. Bir adam Hz. Peygamber'in yanına gelerek “Ey Allah'ın Rasûlü! Ben sadaka vermek istiyorum ve bununla Allah'ın rızâsını elde etmek istiyorum. Ayrıca benim için, “Bu ne hayırlı biridir.” denilmesini de istiyorum.” dedi.

Sonuç olarak Ebü'l-Leys Semerkandî'ye göre ameller ihlâs ile yapılırsa makbûl olur. Allah ancak ihlâs ile yapılan ibadetleri kabul eder. Kalbin Allah'a yönelmesiyle birlikte insanların da sevgisi o kimseye döner ve Allah bu sevgi ve şefkatle o kimseyi rızıklandırır.³⁰⁸ Bu bağlamda Semerkandî ihlâslı olabilmek için şirkten uzak durulması, amellerin hafife alınmaması³⁰⁹ ve her durumda ihlâsın muhafaza edilmesi gerektiğini söyler.

2.6. Tevekkül

Tevekkül, "Allah katında olana güvenmek ve insanların ellerindekinden ümit kesmektir."³¹⁰ Tevekkül cehd gösterip tedbir aldıktan sonra işi Allah'a havale etmektir.³¹¹ İbn Mesrûk, (ö. 298/910-11) "Tevekkül, tecelli eden kaderin hükmüne teslim olmaktır"³¹² demiştir. Ruveyym'e tevekkülün ne olduğu sorulduğunda o, "Tevekkül, vaad-i ilâhî'ye güvenmektir."³¹³ demiştir. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) tevekkülü şöyle tanımlamaktadır. "Tevekkül, Hz. Peygamber'in hâli ve ahlâkıdır. Çalışıp kazanmak onun sünnetidir. Onun hâli üzere olmak isteyen kimse, sünnetini terk etmemelidir."³¹⁴

Semerkandî'nin tevekküle dair zikrettiği hadisler şu şekildedir. Bir kimse Hz. Peygambere "Ey Allah'ın Rasûlü devemi bağlayıp da mı tevekkül edeyim ya da salıverip de mi tevekkül edeyim?" diye sormuş. Hz. Peygamber de "*Deveni*

Adamın bu sözü üzerine şu âyet indi. "*Kim Rabb'ine kavuşmayı umuyorsa salih amelde bulunsun ve Rabb'ine ibadette hiç kimseyi ortak etmesin.*" Kehf 18/110.

³⁰⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 14.

³⁰⁹ Amelleri hafife almamak konusunda Hz. Peygamber'in hadisini zikretmek yerinde olacaktır: "*Melekler, Allah'ın kullarından birinin amelini alarak semaya çıkarırlar. Sonra onun amelini çoğaltır ve kirlerden arındırırlar. Bu ameli yüce Allah'ın saltanatında diledikleri yere kadar götürürler. Sonra Allah onlara, 'Sizler kulumun amelini gözeten meleklersiniz. Ancak ben kulumun kalbinde olanı sizden daha iyi bilirim. O, amellerinde ihlâslı olmamıştı. Onu siccîn cehennemine girenlerden yazın.'* der. Sonra melekler bir kulun daha amelini sema katlarına getirirler. (Kulda gördükleri kötü hallerden ötürü) onu azaltır, hor ve hakir görürler. Bu ameli de yüce Allah'ın saltanatında (arşında) gezdirirler. Allah ise meleklerine şöyle buyurur: '*Sizler kulumun amelini gözeten meleklersiniz. Ancak ben onun kalbinde olanı en iyi bilenim. Benim bu kulum amelini ihlâsla yaptı. Onu illiyîn cennetine girenlerden yazın.*'" Ebü Abdırrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî, *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*, thk. Abdürrahman el-A'zamî (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425/2004), 158. Semerkandî bu hadisle Allah'ın rızası istikametinde yapılan az amelin, Allah'ın rızâsı dışında yapılan çok amelden daha hayırlı olduğunu söyleyip bunu hüccet sayar. Zîrâ Allah ihsanı ve keremiyle o az olan ameli ziyadeleştirir. Ayet-i Kerîmede de bahsi geçen "*Eğer zerre ağırlığı kadar bir iyilik olursa Allah onun sevabını kat kat artırır ve ayrıca kendi katından büyük bir ecir verir.*" Nisa 4/40. Allah'ın rızâsı dışında yapılan amellerin çok olsa dahi herhangi bir mükâfatı olmayacaktır.

³¹⁰ Cürçânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Siddîk el-Minşâvî, 63.

³¹¹ Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 273.

³¹² Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddîn, 118.

³¹³ Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Abdulbâki Surûr, 78.

³¹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 203.

bağla, ondan sonra Allah'a tevekkül et." buyurmuştur.³¹⁵ Başka bir hadiste Hz. Peygamber buyurmuştur ki: *"Her kim insanların en kuvvetlisi olmayı isterse, Allah'a tevekkül etsin. Her kim insanların en mükerremi, şerefliyi olmayı isterse, Allah'tan korksun, takvâli olsun. Her kim insanların en zengini olmak isterse, Allah katında olana, kendi elinden olandan daha fazla güvensin."*³¹⁶ Ebü'l-Leys Semerkandî tevekkülün en iyi azık olduğunu ifade etmektedir. Nitekim bu konuda Ebû Mutî' (ö. 199/814) Belhî ile Hâtem-i Esam arasında geçen şu konuşmayı zikretmektedir. Ebû Mutî', Hâtem-i Esam'a "Bana ulaşan haberlere göre sen yanında hiçbir yiyecek ve içecek almadan uçsuz bucaksız çölleri sadece tevekkülle geçebiliyormuşsun?" dedi. Hâtem-i Esam ona "Hayır ben oralara yanıma yiyeceğimi ve içeceğimi alarak geçiyorum." diye cevap verdi. Ebû Mutî', "Peki senin azığın nedir?" diye sordu. O, "Benim azığım şu dört şeydir: Ben bütün dünyayı içindekilerle birlikte Allah'ın azığı olarak görüyorum. Bütün mahlûkatı Allah'ın iyâli olarak görüyorum. Bütün sebeplerin ve rızıkların Allah'ın elinde olduğunu biliyorum. Ben Allah'ın hükmünün her yerde geçtiğini biliyorum. İşte, bunlar benim azığım." şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Ebû Mutî', "Ey Hatem! Senin azıkların en güzel azıklardır. Sen bu azıklarla âhîret çölleri bile geçersin. Dünya çölleri nasıl geçmeyesin ki!" dedi.³¹⁷ Şâkîk-i Belhî bana tavsiyelerde bulun diyen birine "Şu üç şeyi hatırdan çıkarma: Allah'a ibadet eder, kulluğunu yaparsan seni iman ve sırat üzerinde sabit kılar. Allah'ın düşmanlarına karşı savaşarsan sana yardım eder. Allah'a verdiğin sözde sâdik olursan, O da sana verdiği sözü (cenneti) yerine getirir." demiştir.³¹⁸ Bu bağlamda mutasavvıflar Allah'ın rızık vermeye kefil olduğunu ve o rızık kişiyi bulacağını söylemektedir. Onlar Allah'a ihlâsla kulluk etmeyi, bu yolda çabalamayacağı ve Allah'a güvenmek gerektiğini zikretmektedir.

Semerkandî Allah dostlarının üç hâl üzere olduğunu ve bunlardan birinin tevekkül olduğunu söylemektedir. Ona göre evliyâullah Allah'a tevekkül eder ve güvenirlere. Kendilerini Allah'a muhtaç hissederler ve acizliklerinin farkına

³¹⁵ Tirmizî, "Sıfatü'l-Kıyâme ve'r-Rekâik ve'l-Vera'" 35 (No. 2517).

³¹⁶ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 3/218.

³¹⁷ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 466.

³¹⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 466.

varırlar. Sadece Allah'tan isterler.³¹⁹ Semerkandî'ye göre Allah dostu olmanın hâllerinden biri tevekkül sahibi olmaktır. Nitekim Ebü'l-Leys Semerkandî Fudayl b. İyâz'dan (ö. 187/803) rivayetle şöyle söylemiştir. İnsanların en güzeli bir başkasına muhtaç olmayıp ondan hiçbir şey talep etmeyendir. İnsanların en çirkini ise başkalarına muhtaç olandır. Allah nezdinde insanların en iyisi Rabbine muhtaç olup talebini Allah'tan niyaz edendir. Allah nezdinde insanların en çirkini ise Allah'tan bir şey talep etmeyen ve kendini yeterli bulandır.³²⁰ Böylece o, tevekkül sahibi insanın durumunu açıklamaktadır. Semerkandî tevekkülün insanı takvâya götürdüğüne dair misâlen Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleymana söylediği üç şeyden birinin tevekkül sahibi olmak olduğunu dile getirmiştir. Diğer ikisinin ise kişinin elinde bulunanlara rızâ göstermesi ve kaybettiklerine de sabır göstermesidir.³²¹

Semerkandî'ye göre ilim ehli yakîn ile tevekkül arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır. Ona göre sûfiler yakîni, Allah'ı âhirete dair hâllerle doğrulamak, tasdik etmek olduğunu söylemişlerdir. Tevekkülü ise dünyaya ait şeyleri gücü nisbetinde ele aldıktan sonra Allah'a teslim olmak, güvenmek ve her işini Allah'a bağlamak şeklinde zikretmişlerdir.³²² Tevekkülün ikiye ayrıldığını söyleyen Semerkandî, bunların birincisinin rızıkla ilgili olduğunu ikincisinin ise amellerin sevabı şeklinde olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda kişinin rızıkına Allah'ın kefil olduğunu bilmesi gerekir. Bilmekle kalmayıp bu rızıkın muhakkak ki kendisine verileceğine güveni olmalıdır. Semerkandî amel ve ibadetlerin mükâfatına gelince bu hususta kişinin iman etmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre kişi yaptığı amellerin sevabının verileceğine kesinlikle inanmalıdır. Yalnız amellerin sevabının kabulü konusunda endişeyi elden bırakmamalıdır.³²³

2.7. Şükür

Şükür, “nimeti tasavvur edip onu göstermektir.” Şükür kelimesin keşf (ortaya çıkmak) anlamındaki كَشْرٌ den müştak olduğu söylenir. Zıddı ise nimeti

³¹⁹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 468/469.

³²⁰ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 469.

³²¹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 466.

³²² Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 469.

³²³ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 469.

gizlemek anlamındaki کفر sözcüğüdür.³²⁴ Lügatta açmak, izhâr etmek olan şükür, zâhirî olarak dil ile nimetleri zikretmek ve ortaya çıkarmaktır. Bâtînî olarak ise nimetlerle mâsivâyâ (Allah'tan başkasına) düşmemek ve bu nimetleri Allah'ın taati yolunda kullanmaktır. Şükürün hakîkati, insanın kendisine verilenlerin bir nimet olduğunu bilip ona göre davranmasıdır. Bu nimetler arasında insanın hoşnut olmayacağı şeyler olabilir. Fakat kişi bu durumun günahlarına kefarete olacağına veya makâmının yükseleceğine dair bir işaret olduğunu bilmelidir. Kişi kendisine verilenlerin bir nimet olduğunu bildiği takdirde gerçek şükre erişir.³²⁵

Ebû Bekir Verrâk (ö. 280/893) bu konuda şöyle ifade eder. “Nimetin şükürü, kulun nimeti vereni görmesi ve ona karşı hürmetini muhafaza etmesidir.”³²⁶ şeklindeki tarifıyla nimetin sahibine işaret eder. Cüneyd-i Bağdâdî. “Şükürün farzı, nimeti kalple ve dille itiraf etmektir.”³²⁷ sözüyle şükürün iki şekilde olacağını söyler. Yahyâ b. Muâz (ö. 258/872) “Şükrettiğin sürece şükredici değilsin. Şükürün sonu hayrettir.” diyerek şükürün kendisini bir nimet olarak görür ve bu nimetin sonsuza kadar böyle süreceğini dile getirir.³²⁸

Hadîs-i şerîf'te şükür konusunda şöyle buyrulur: “Dört şey vardır ki, her kime bu dört şey verilmişse, ona dünya ve âhiretin bütün hayırları verilmiş demektir. Zikreden bir dil, şükreden bir kalp, sabreden bir beden, mü'min saliha bir hanım.”³²⁹ Başka bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Şüphesiz Allah Teâlâ bir kulunun yemesinden veya içmesinden ve bunların üzerine hamdetmesinden hoşnut ve râzı olur.”³³⁰ Diğer bir hadîs-i şerîf'te “Mü'minin durumu ne kadar şaşırtıcıdır! Onun her işi hayır üzerinedir. Eğer başına hayırlı bir iş gelse ve buna şükretse onun için hayır olur. Eğer başına kötü bir iş gelse ve buna sabretse onun için yine hayır olur.”³³¹ buyrulur. Bu hadîs-i şerîfler gösteriyor ki, Allah'ın rızâsını kazanmak isteyen kimse Allah'a olan hamdini elden bırakmamalı, her nimete karşılık şükürünü yerine getirmelidir.

³²⁴ İsfahânî, *Müfredâtü el-fâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 461.

³²⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tefvîk Ali Vehbe, 2/552-553.

³²⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 211.

³²⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tefvîk Ali Vehbe, 2/553.

³²⁸ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddîn, 118.

³²⁹ Ebû'l-Kâsım Mûsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemü'l-evsat*, thk. Ebu Muaz Târik b. İvazullah b. Muhammed- Ebû Fazl Abdulmuhsin b. İbrâhim el- Hüseyinî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995), 7/179 (No. 7212).

³³⁰ Tirmizî, “Et'ime” 23 (No. 1816).

³³¹ Müslim, “Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik”, 64.

Sûfiler amelini güzel yapan kimsenin Allah'a olan şükrünü yerine getirmiş olacağını söylemişlerdir. Onlara göre insan şu üç şeyin şükrünü iyi bilmelidir. Birincisi Allah Teâlâ farklı türde birçok canlı yaratmıştır. Bu canlılar arasında eşref-i mahlûkat olarak bilinen insandır. Bu nedenle bir kimse kendisini insanlardan kıldığı için Allah'a şükretmelidir. İkincisi dinler arasında en üstün, en mükemmel ve son din İslâm'dır. Bundan dolayı kişi kendisini Müslümanlardan kıldığı için Allah'a şükretmelidir. Üçüncüsü Hz. Peygamberin ümmeti diğer ümmetlerden daha üstündür. Bir kimse Allah'ın kendisini Hz. Peygamberin ümmetinden kıldığı için şükretmelidir.³³²

Semerkandî hamd ve şükürün yerdeki ve gökteki tüm yaratılmışların ibadeti olduğunu ifade eder. Hz. Âdem'den başlayıp son insana kadar, melekler, peygamberler, cennete giren mü'minler hepsinin şükürünün bir ibadet olduğunu dile getirmektedir. Nitekim Peygamberlerin hamd ve şükürlerine bakıldığında Hz. Âdem hapsirdiği zaman 'elhamdülillah' diyerek hamd etmiş, Hz. Nûh kavmiyle birlikte tufandan kurtulduğu zaman Allah ona hamd etmesini emretmiş,³³³ Hz. İbrahim kendisine İsmâil ve İshak'ı bahşeden Allah'a hamd ü senalar etmiş,³³⁴ Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman da Allah'a hamd ve şükür ile dua etmişlerdir.³³⁵ Hasan-ı Basrî nimetlerin şükürünün nasıl yerine getirileceği ile ilgili şöyle izah etmektedir. "Bir gün Hz. Mûsâ bir münâcâtında Rabbine dedi ki: *'Ey Rabbim! İnsanoğlu senin kendileri için yarattığın nimetlerin şükrünü nasıl ifâ edecekler? Zîrâ onu (Hz. Âdem) sen bizzat kendi kudret elinle yarattın. Ona kendi rûhundan (rahmetinden) üfledin. Sonra ona cennetinde yer verdin. Ardından meleklerine, ona secde etmelerini emrettin, onlar da secde ettiler.'* Allah şöyle buyurdu: *'Ey Mûsâ! Âdem bütün bunların benden olduğunu bildi ve bana hamd etti. İşte, bu hamd, benim insanlara verdiğim nimetlerin şükrünü eda etmek içindir.'*"³³⁶ Böylece insanoğlu kendisine verilenlerin Allah'tan geldiğini bilirse şükrünü yerine getirmiş olur.

³³² Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 448.

³³³ "Sen, yanındakilerle birlikte gemiye yerleştiğinde, 'Bizi zalimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamdolsun' de." Mü'minûn 23/28.

³³⁴ "İhtiyar halimde bana İsmail'î ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duayı işitendir." İbrahim 14/39.

³³⁵ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 447. "Bizi, mü'min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun." Neml 27/15.

³³⁶ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 444-445.

Semerkandî cennet ehlinin altı yerde hamd ettiğini söylemektedir ve bunları âyetler ışığında şöyle açıklamaktadır. Ona göre “*Ayrılın bir tarafa bugün, ey günahkarlar!*”³³⁷ âyetinde geçtiği gibi cennete girenler günahkârlardan ayırdıklarında “*Bizi o zalim toplumun elinden kurtaran Allah’a hamd ü senâlar olsun.*”³³⁸ diyerek şükrederler. Cennetlikler sırat köprüsünü geçtiklerinde ise “*Hamd olsun bizden her türlü endişeyi gideren Allah’a! Gerçekten Rabbimiz gafûrdur, şekûrdur.*”³³⁹ deyip hamdlerini belirtirler. Onlar cennet kapısının önündeki âb-ı hayatta yıkandıklarında, “*Hamdolsun bizi bu cennete eriştiren Allah’a! Eğer Allah bizi muvaffak kılmasaydı, biz kendiliğimizden yol bulamazdık.*”³⁴⁰ âyetini zikrederek Allah’ın yüceliğini gösterirler. Aynı şekilde cennete girdiklerinde, “*Bize verdiği sözde sâdık olan ve bizi dilediğimiz yerinde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah’a hamd olsun.*”³⁴¹ diyerek Allah’ın lütfunu izhâr ederler. Bu sâlih kişiler cennetteki yerlerine gönderildiklerinde, “*Bizden tasayı gideren Allah’a hamd olsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, çok nimet verendir. O (Rab) ki lütfuyla bizi asıl oturulacak yurda (cennete) yerleştirdi.*”³⁴² âyetiyle hamd ü senâda bulunurlar. Son olarak cennet nimetlerini tattıklarında, “*Âlimlerin Rabb’ine hamdolsun.*”³⁴³ diyerek Allah’a hamd eder ve şükürlerini bildirirler.³⁴⁴ Semerkandî’nin aynı düşünceye sahip olduğu Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]) ise şöyle söylemiştir. “Cennete ilk girecek olanlar, darlıkta ve genişlikte; her zaman Allah’a hamdedenlerdir.”³⁴⁵ Buradan hareketle Semerkandî cennete girmeye layık olanların Allah’a hamdedenler olduğunu belirtmiştir. O, darlıkta ve bollukta her daim Allah’a yönelmek gerektiğini söylemiştir. Nimetlerden dolayı hesaba çekilecek olan insanın bu nimetlere karşılık şükürünü artırmasını tavsiye etmiştir.

Ebü’l-Leys Semerkandî’ye göre şükür iki kısma ayrılır: Birincisi şükür-i âmmdır ki dil ile olur. İkincisi şükür-i hâstır ki kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve tüm beden iledir. Semerkandî şükürün kemâlini ise üç kısma ayırır: Birincisi Allah’ın

³³⁷ Yasin 36/59.

³³⁸ Mü’minûn 23/28.

³³⁹ Fatır 35/34.

³⁴⁰ A’râf 7/43.

³⁴¹ Zümer 39/74.

³⁴² Fatır 35/34-35.

³⁴³ Fatıha 1/2.

³⁴⁴ Semerkandî, *Tenbihü’l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 447/448.

³⁴⁵ Semerkandî, *Tenbihü’l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 447.

sana lütfettiklerini düşünüp hamd etmek. İkincisi Allah'ın bahsettiklerine rızâ göstermek. Üçüncüsü Allah'ın verdiklerinin mükâfatı üzerinde düşünmek.³⁴⁶ Nitekim bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“İki güzel haslet vardır. Her kimde bu iki haslet bulunursa, Allah Teâlâ bu kimseyi katında şükreden ve sabreden bir kul olarak yazar. Kim dini hususlarda kendisinden üstün kimselere bakar ve onlar gibi olmaya çalışırsa; dünyalık hususunda da kendisinden aşağılık olanlara bakıp Allah'ın kendisine verdiği nimete hamederse, Allah bu kimseyi şükredici ve sabredici olarak yazar.”³⁴⁷

Semerkandî'ye göre şükür amel etmeyi gerektirir. Allah âyet-i kerimede “Ey Davud ailesi! Şükrederek amel edin.”³⁴⁸ buyurur. Semerkandî bu âyet için tefsirinde insanın Allah'ın vermiş olduğu bütün nimetlere şükretmesi gerektiğini, zîrâ nimetin azı çoğu olmayıp her nimete şükretmenin kulun vazifesi olduğunu söyler. O, nimetin şükrederek arttığını ve şükredilmeyen nimetin ise eksildiğini zikreder. Ona göre nimete şükür Allah'a şükürdür ve Allah'a olan şükür ise nimeti ziyadeleştirir. Ayrıca o, Allah'a hakikî mânâda şükredenlerin az olduğundan bahseder.³⁴⁹ Kuşeyrî de Semerkandî gibi şükreden kimsenin kalbinin o nimetle ziyadeleşip meşgul olması gerektiğini söyler. Çünkü ona göre bu kimse kendisine verilen nimeti müşâhede ederek şükrünü gerçekleştirir.³⁵⁰

2.8. Zikir

Zikir kelimesi sözlükte hatırlamak, anmak, telaffuz etmek, bir şeyi unutmamak için zihinde hazır bulundurmak gibi mânâlara gelir.³⁵¹ Istilahta kalbin sürekli Allah ile beraberliğinden dolayı sükûnet bulmasıdır.³⁵² Zikir iki kısma ayrılır: Birincisi kalp ile zikirdir. İkincisi dil ile zikirdir. Bu ikisi ise unutilan bir şeyi zikretme veya unutulmayıp hatırdaki kalan şeyi zikretme şeklinde gerçekleşir.³⁵³ Gaflet ve unutkanlıktan uzak durmak olarak ifade edilen zikrin üç mertebesi vardır: Birincisi zikr-i zâhirdir. Bu açıkça yapılan zikir olup, dua ve senâ ile olur. İkincisi zikr-i hafidir. Gizli yapılan zikirdir ki, bu gafletten kurtulmak için müşâhede hâlinde olup geceleri zikir ile geçirmekle olur. Üçüncüsü zikr-i hakîkîdir. Bu ise bekâ hâlinde olup kişinin kendi zikrinden

³⁴⁶ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 448.

³⁴⁷ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme ve'r-Rekâik ve'l-Vera’”, 35 (No. 2512).

³⁴⁸ Sebe 34/13.

³⁴⁹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 68.

³⁵⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 213; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 368.

³⁵¹ Cürcanî, *Ta'rifât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan, 109; Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayımları, 2013), 44/409.

³⁵² Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1259.

³⁵³ İsfahânî, *Müfradâtü el-fâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 328.

geçerek Allah'ın zikrini görmesi ve sadece gerçek zâkir olan Hakk'ın kaldığını bilmesiyle olur.³⁵⁴

Sûfilerden Ebû Bekir Vâsîfî (ö. 320/392) zikri şöyle tarif etmiştir. “Zikir, şiddetli bir korku ve muhabbet hâlinin kalbi hükmü altına almasıyla gaflet meydanından Hakk'ı müşâhede fezâsına çıkmasıdır.”³⁵⁵ Zünnûn-i Mısırî (ö. 245/859 [?]) “Gerçek zikir, zikreden zikir içinde kaybolmasıdır.” diyerek şu şiiri söylemiştir: “*Ben seni unuttuğum için çok zikrediyor değilim. Fakat zikrin dilimden dökülüyor.*”³⁵⁶ Bu mânâda zikir, kişinin kalbinin Allah ile meşgul olmasından dolayı her durumda O'nu anmak ve O'ndan başka hiçbir şeyi kalpte bulundurmamaktır.

Ebü'l-Leys Semerkandî'ye göre ibadetlerin en kıymetlisi Allah'ı zikretmektir. Zikir için Allah bir vakit ve sayı tayin etmezken diğer ameller için vakit ve sayı tayin edilmiştir. Allah'ı her zaman zikretmek gerekir. Nitekim âyet-i kerîmede “*Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.*”³⁵⁷ buyurulmaktadır. Burada kastedilen mânâ her ahvalde Allah'ı zikredin demektir. Semerkandî'ye göre insan her zaman şu dört durum hâlinde bulunur. İbadet içindedir ve böyle bir durumda olan kimse Allah'a şükretmeyi bilmelidir. Amellerinin kabul edilebilmesi için Allah'a duâ etmelidir. Allah'a itaat üzere olan kimse Rabbini ihlâs ve samimiyetle zikredip hatırlaması, O'na ibadetinin kabulü ve kalbine daima iyilik ilham etmesi için niyazda bulunması gerekir. Mâsiyet içindedir ve böyle bir durumda olan kimse günahattan vazgeçeceğine dair tevbe etmeli, kendisini bu durumdan kurtarması için Allah'a yalvarmalıdır. Bu kimsenin Allah'ı zikretmesi, Allah'tan mağfiretini dilemesi icap eder. Nimet, refah içindedir ve böyle bir durumda olan kimse Allah'ı zikretmeli ve O'na olan şükürünü izhar ederek yerine getirmeli, O'nu hatırlamalıdır. Musibet içindedir ve böyle bir durumda olan kimse Allah'ı zikrederek sebat etmelidir.³⁵⁸ Nitekim Semerkandî ile aynı düşünen Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652 [?]) amellerin en hayırlısını Allah'ın zikri olduğunu söylemiştir.³⁵⁹

³⁵⁴ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 1264.

³⁵⁵ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 257.

³⁵⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 259.

³⁵⁷ Ahzab 33/41.

³⁵⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilin bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedivî, 399-400; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 54; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 312.

³⁵⁹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilin bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedivî, 394.

Aynı şekilde Muâz b. Cebel’de (ö. 17/638) Allah’ı zikretmenin, ibadetlerin en büyüğü olduğunu ve insanı Allah’ın gazabından kurtaracak olan şeyi sadece zikir olarak belirtmiştir. Hatta zikri Allah yolunda cihaddan da daha önemli saymıştır.³⁶⁰ Semerkandî sûfiler gibi Allah’ı zikretmeyi ibadetlerin en faziletlisi olarak görmüştür.

Ebü’l-Leys Semerkandî zikrin beş güzel durumundan bahseder. Ona göre zikir kalbi katılaştırmaktan kurtarır, zikir nefis ve şeytandan insanı muhafaza eder, zikir mâsiyetten insanı uzak tutar, zikir taate olan sevgi ve muhabbeti ziyadeleştirir ve zikir Allah’ın rızâsına vesiledir.³⁶¹ Bu bağlamda Hz. Yahyâ Allah’ı zikretmeyi şu duruma benzetir. “Bir topluluğun kendine âid kaleleri vardır. Onların yakınlarında da düşmanlar bulunmaktadır. Düşmanlar onların kalelerine girmek istedikleri zaman onlar kale kapısını kapatırlar ve kendilerini düşmandan korurlar.”³⁶² Dolayısıyla zikir de böyledir. Şeytan kişinin kalp kalesine girmeye çalışır ama zikir düşman olan şeytandan insanı korur.

Zikir konusunda Abdullah b. Umeyr demiştir ki “Her kim ‘elhamdülillah’ derse onun için semanın kapıları açılır. Tekbir (Allahü ekber) lafzı, yeryüzü ile gökyüzü arasını (sevapla) doldurur. Tesbih (sübhanallah) demenin sevabını ise Allah’tan başka kimse bilemez. Allah buyurmuştur ki: *‘Kim beni zikrederse ben de onu anarım. O beni yalnızken zikrederse bende onu (hiçbir meleğin olmadığı zaman) tek başıma anarım. Eğer bir kul beni bir topluluk içinde zikrederse bende onu, o topluluktan daha hayırlı bir topluluk içinde (melekler arasında) anarım.’*”³⁶³ Abdullah b. Umeyr devamında ise şöyle belirtir. “Bir kul yatağına uzanınca Allah’ı zikreder ve bu haldeyken uykuya dalarsa, uyanıncaya kadar zikir halindedir. Ona uyanıncaya kadar zikretmiş sevabı yazılır.” Ebü’l-Leys Semerkandî bu söylenenlerden yola çıkarak Allah’ın bir kimseyi zikretmesi, o kişiyi affetmesiyle mümkündür demiştir. Ona göre Allah’ı zikreden bir kul Allah’ın affına nail olmuştur. Böylece her ne vakitte olursa olsun insan Allah’ı

³⁶⁰ Semerkandî, *Tenbîhü’l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 395.

³⁶¹ Semerkandî, *Tenbîhü’l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 400.

³⁶² Semerkandî, *Tenbîhü’l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 396.

³⁶³ Tirmizî, “Deavât”, 45 (No. 3603).

zikirle meşgul olursa Allah da bu kimseyi bağışlama yoluyla zikreder.³⁶⁴ Özetle Semerkandî her durumda Allah'ı zikirle meşgul olmayı tavsiye eder. Ona göre zikir insanı şeytandan korumaya, nifaktan kurtarmaya ve cehennemden kurtuluşa vesiledir.

2.9. Vera'

Vera' lügatta "Sakinmek, çekinmek, kaçınmak" gibi mânâlara gelir.³⁶⁵ İstilahta "Harama düşmekten korkarak şüphelilerden uzak durmak."³⁶⁶ demektir. Tasavvufî mânâda vera' takvânın ileri merhalesi ve özel bir şekli olarak görülmektedir.³⁶⁷ Nitekim Ebû Ali ed-Dekkâk (ö. 405/1015) ibadetin temelini vera', vera'nın temelini de takvâ olarak ifade etmektedir.³⁶⁸

Sûfilerin vera' tanımlarına bakıldığında şu şekilde izahlar getirdikleri görülmektedir. Şiblî, (ö. 334/946) "Vera', yüce Allah'tan başka her şeyden sakınmadır."³⁶⁹ demiştir. Ebû Süleyman ed-Dârânî, (ö.215/830) ise "Vera', hiçbir tevîl ve yorum yapmaksızın ilmin çizdiği sınırdan kalmaktır."³⁷⁰ şeklinde ifade etmektedir. Zünnûn-i Mısırî "Üç şey vera'nın alâmetlerindedir: Mal ve bedene zararı olur ihtimaliyle şüpheli şeyleri terk etmek. Farz olan zekâtta eksiklik olur korkusuyla fazlaca infakta bulunmak. Kalbin bozulacağından korkarak fuzûlî işlerden el etek çekmek."³⁷¹

Ebü'l-Leys Semerkandî Katâde'den (ö. 117/735) şu rivayeti aktarmaktadır. İki kişi vardır ki, bunlardan birisi daha fazla oruç tutar, namaz kılar ve sadaka-i câriye verir. Ama bu kişi diğerinden daha az sevaba sahiptir. Bunu sebebi diğerinin daha fazla vera' sahibi olmasıdır.³⁷² Ebû Mûsâ Eş'arî (ö. 42/662-63) her şeyin bir sınırı olduğunu, İslâm'ın sınırının ise vera', tevazu, şükür ve sabır ile

³⁶⁴ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 396.

³⁶⁵ Süleyman Uludağ, "Vera'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2013), 43/49.

³⁶⁶ Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, 211.

³⁶⁷ Uludağ, "Vera'", 43/49.

³⁶⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Kitabü'z Zühhd (Allah İçin Yaşamak)*, trc. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2012), 90.

³⁶⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 147.

³⁷⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tevfik Ali Vehbe, 544.

³⁷¹ Beyhakî, *Kitabü'z Zühhd (Allah İçin Yaşamak)*, 89.

³⁷² Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 471.

olduğunu söylemiştir. Vera‘ her şeyin başı, temelidir. Tevazu kibirden uzak durmaktır. Şükür cennete kavuşmaktır. Sabır ise cehennemden kurtuluştur.³⁷³

Bu konuda Fudayl b. İyâz huzur ve huzursuzluğun beş alameti olduğunu zikretmiştir. Kalpte kâmil, yakîn bir imânın olması, dünyaya karşı zühd sahibi olmak, dini konularda takvâ sahibi olmak, her uzuvda Allah korkusunu hissetmek ve gözlerde edep ile hayânın bulunmasını huzur hâli olarak görmüştür. Kalbin sertleşmesi,³⁷⁴ hayânın yok olması, dünyaya yönelmek, gözlerin Allah için akmaması ve bitmeyen istekler ile arzular içinde olmayı huzursuzluk hâli olarak kabul etmiştir.³⁷⁵ Âyette “*Bedbaht olan kimse öğüt almaktan kaçınır.*”³⁷⁶ buyrulur. Semerkandî âyette geçen bedbahtlığı tefsirinde hikmet ehlinde rivayetle şu şekilde açıklamaktadır. “Fazla miktarda yeme, içme ve uyuma; günah işleme konusunda ısrar etme; taş yürekli olma (Allah korkusu ve şefkat duygusundan yoksun olma); çok günah işleme; ölümü ve kuvvet sahibi olan Allah’ın huzuruna çıkacağını unutmama.”³⁷⁷ gibi hususlar kişiyi bedbaht kılan kötülüklerdir.

Ebü’l-Leys Semerkandî vera‘ ehli olmanın bazı işaretlerinden bahseder. Bu işaretler kişiyi ölçülü davranmaya yönlendirir. O, vera‘ sahibi olmanın on işaretini zikrederken bu konuda âyetlerden delil getirmektedir.³⁷⁸ Bunlar şu şekildedir: Gıybet etmemek. “*Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin*”³⁷⁹ Kötü zandan kaçınmak. “*Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır.*”³⁸⁰ İstihzadan uzak durmak. “*Ey mü’minler! Bir topluluk diğer*

³⁷³ Semerkandî, *Tenbihü’l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 473.

³⁷⁴ “*Sonra kalpleriniz katılaştı...*” Bakara 2/74. Semerkandî tefsirinde kalplerin katılaşması durumunu hakimlerden rivayetle şöyle açıklamıştır: “Hükemadan bazıları der ki: ‘sonra kalpleriniz katılaştı’ âyet-i kerimesinde kastedilen mânâ kalbin, biri Allah korkusu diğeri de mahlûkata karşı şefkat gibi iki hasletten mahrum kalması keyfiyettir. Kendisinde Allah korkusu ile mahlûkata karşı şefkat duygusunun yer etmediği her kalp taş gibi katı demektir.” Burada kalbin ilâhî hakikatler karşısında mânevî açıdan kâmil olabilmesinin işareti de vardır. Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Zekeriyye Abdülmecîd Nûtî, 130; Yazıcı, *Ebu’l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 304.

³⁷⁵ Semerkandî, *Tenbihü’l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 472.

³⁷⁶ A’lâ 87/11.

³⁷⁷ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 471; Yazıcı, *Ebu’l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 305.

³⁷⁸ Semerkandî, *Tenbihü’l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 473/474.

³⁷⁹ Hucurât 49/12.

³⁸⁰ Hucurât 49/12.

*bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler.*³⁸¹ Gözleri haramdan çekmek. *“(Resûlüm!) Mü’min erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini söyle.”*³⁸² Açık ve doğru konuşmak. *“Söz söylediğiniz zaman adaletli (doğru sözlü) olun.”*³⁸³ Kişinin kendine verilenlerin Allah’ın lütfu olduğunu bilip kibirlenmemesi. *“Eğer doğru kimselerseniz bilirsiniz ki, sizi imana erdirdiği için asıl Allah size lütufta bulunmuştur.”*³⁸⁴ Malı doğru ve hak yerlerde harcamak. *“(O kullar), harcadıklarında ne israf ne cimrilik ederler (onlar mallarını Allah’a günah yolunda harcamazlar; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.”*³⁸⁵ Nefsin kibirlenmemesi. *“İşte âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) akıbet, takvâ sahiplerinindir.”*³⁸⁶ Namazları kurallarına göre vakti geldiğinde, huşû içinde eda etmek. *“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah’a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.”*³⁸⁷ Doğru yol (Ehl-i sünnet) üzere olmak. *“Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zîrâ o yollar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.”*³⁸⁸ Semerkandî böylece vera’ ehli olmanın niteliklerini âyetler ışığında zikrederek aktarmaya gayret etmektedir. Buradan hareketle Semerkandî’nin kavramlara dair zikrettiği hususların Kur’ân ve sünnet temelli olduğunu söylemek mümkündür.

Semerkandî kişiyi dünyadayken vera’ sahibi olmaya yönlendiren hususları şu hadisle aktarmaya çalışmaktadır. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır.

*“Sizler altı şeyi yapacağınıza dair bana söz verin, ben de sizin cennete girmenize kefil olayım: Birincisi konuştuğunuz zaman yalan söylemeyin. İkincisi bir söz verdiğiniz zaman caymayın. Üçüncüsü size bir emanet bırakılırsa ona ihanet etmeyin. Dördüncüsü gözlerinizi haramlara karşı kapatın. Beşincisi namuslarınızı koruyun. Altıncısı ellerinizi ve ayaklarınızı haramlardan çekin ki Rabbinizin cennetine girebilesiniz.”*³⁸⁹

Buradan anlaşılıyor ki, dünya bir imtihan yurdudur ve insan dünyadayken Allah’ın hükümlerine riâyet etmelidir. Bu hadisle de insanın vazifesi gözler önüne serilmektedir. Kişinin imtihanı olan dünya hayatı ölümle sona erdikten sonra

³⁸¹ Hucurât 49/11.

³⁸² Nur 24/30.

³⁸³ En’âm 6/152.

³⁸⁴ Hucurât 49/17.

³⁸⁵ Furkan 25/67.

³⁸⁶ Kasas 28/83.

³⁸⁷ Bakara 2/238.

³⁸⁸ En’âm 6/153.

³⁸⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahihu İbn Hibbân*, thk. Şu‘ayb el-Arnâvût (by.: Müessesetü’r-Risâle, ts.), 1/506 (No. 271).

âhiret yurdunda insan herhangi bir imtihan ve vazifeye tabi tutulmayacaktır. Kişi cennetteyken kötü bildiği her türlü düşünce, söz ve eylem ondan bertaraf edilecektir. Bu husus âyetlerle de zikredilmektedir.³⁹⁰

Sûfi muhaddis İbrahim b. Ethem'e göre (ö. 161/778[?]) vera' iki kısımdır. Farz olan vera'dır ki, Allah nezdinde günaha girmekten kaçınmaktır. Diğer iktinâb vera'sıdır ki şüphelilerden sakınmaktır. İbrâhim b. Ethem zühdü de üç kısma ayırmış ve bunlardan birini vera' olarak görmüştür. Farz olan zühdür ki, yasaklardan kaçınmaktır. Fazîlet olan zühdür ki, helâllerde dahi ihtiyatlı davranmaktır. Selâmet olan zühdür ki, şüphelilerden beri olmaktır.³⁹¹

Sûfi müellif Ebü'l-Leys Semerkandî vera'nın hâlis olabilmesi için bir kimsenin tüm vücudunu haramdan, harama bakmaktan uzak tutması ve kötü hasletlerden kaçınması gerektiğini dile getirmektedir.³⁹² Bu konuda en güzel örnek Hz. Peygamber ve onu takip eden ashabıdır. Bu minvalde Hz. Peygamber buyurmuştur ki:

“Şurası muhakkak ki, haramlar apaçık bellidir, helâller de apaçık bellidir. Bu ikisinin arasında İnsanların çoğunun helâl mi, haram mı olduğunu bilmediği şüpheli şeyler vardır. Bu durumda, her kim şüpheli şeylerden kaçınırsa dinini de urzını da korumuş olur. Her kim de şüpheli şeylerden sakınmazsa harama düşer. Tıpkı sürüsünü başkasına ait bir koruluğun etrafında otlatan bir çoban gibi... Nitekim onun bu koruluğa girme tehlikesi vardır. Dikkat edin! Her hükümdarın girilmesi yasak bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu ise (yasak arazisi) haram kıldığı şeylerdir. Haberiniz olsun, bedende küçücük bir et parçası var ki, eğer o iyi olursa bedeninin tamamı iyi olur. Eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Dikkat edin, bu et parçası kalptir.”³⁹³

Bundan dolayı Ömer b. Hattâb haramlara ve şüphelilere düşme endişesinden dolayı helâllerin onda dokuzunu bıraktıklarını söylerken³⁹⁴ İbn

³⁹⁰ Sorularla İslamiyet, (Erişim 3 Nisan 2023)

³⁹¹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 474/475. İbrâhim b. Ethemle ilgili vera' hakkında şöyle bir hikaye anlatılmaktadır. Bir gün seyahat etmek için kendisine bir binek hayvan kiralamış. Yolculuk esnasında kırbacını elinden düşürmüştü. Kırbacını almak için bineğinden inmiş ve hayvanı bir ağaca bağlamış. Daha sonra kendisi geri dönüp düşürdüğü kırbacını almış. Bunu gören kimseler: “Niçin bineğinle geri dönmedin?” diye sorduğunda İbrahim b. Ethem: “Çünkü ben bu bineği geri dönmeye değil gitmek için kiralamıştım” cevabını vermiştir. Burada İbrahim b. Ethem'in vera' konusunda ne kadar ölçülü davrandığı görülmektedir. Semerkandî bu misali vererek günah olması muhtemel durumlarda dahi günahtan sakınan sâlihlerin vera'sına işaret etmektedir.

³⁹² Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 475.

³⁹³ Buhârî, “Kitâbü'l-İmân”, 2 (No. 52). Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ buyuruyor ki: ‘Ey kulum! Sana fatz kıldıklarını eda et ki, insanların en âbidi olasın. Sana yasakladıklarından sakın ki, insanların en takvalısı olasın. Sana verdiğim rızka kanaat et ki, insanların en zengini olasın.’” İbn Mâce, “Zühd”, 24 (No. 4217).

³⁹⁴ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 472. Ömer b. Hattâb ile ilgili şöyle bir kıssa anlatılır. Şam'dan kazanla zeytinyağı getirilmiş. Hz.

Mübârek de bir kuruş haramdan sakınmayı bin kuruş sadaka vermekten daha hayırlı gördüğünü ifade eder.³⁹⁵ Bu bağlamda Semerkandî de hâlis bir vera‘ ortaya koyabilmek için şüphelilerden kaçınmak gerektiği üzerinde durur. Netice olarak vera‘ konusunda Ebü'l-Leys Semerkandî âyet ve hadislerden, sahabe, tabiûn ve sûfilerden rivâyetle konuya açıklık getirir, meseller zikreder.

2.10. Sabır

Sözlükte birini bir şeyden alıkoymak, hapsetmek, güçlü olmak, dayanmak gibi mânâlara gelir.³⁹⁶ Tasavvufî istılahta “Başa gelen musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikayetçi olmamak, sızlanmamak, yakınmamak, kendini acındırmamaktır.”³⁹⁷ Sabır, arzu edilen şeylere muhalefet etmek ve bu yönde devamlılık göstermektir. Sabırdan sonra havf makamına havftan sonra muhabbet makâmına erişilmektedir. Eğer erişilmezse hiçbir ibadetin sabır gücüyle beraber bulunmayacağı söylenilmektedir.³⁹⁸

Sehl b. Abdulah Tüsterî (ö. 283/896) “Sabır, Allah Teâlâ’dan bir çıkış kapısı açmasını beklemektir.”³⁹⁹ deyip sabrı en faziletli hizmet olarak görmektedir. Hâris Muhâsibî (ö. 243/857) “Sabır, endişelenmenin terk edildiği Allah Teâlâ’nın râzı olduğu makâmıdır.”⁴⁰⁰ demektedir. Cüneyd-i Bağdâdî ise sabrı başa gelen acılara hoşnutsuzluk göstermeden tahammül etmek olarak tarif etmektedir.⁴⁰¹

Sabır konusunda Hz. Ali insanlara şu beş şeyi hatırlamalarını ve en azından bunların biri veya ikisiyle amel etmelerini tavsiye etmiştir. Kulun

Ömer bu zeytinyağını orada bulunan insanlara çanak çanak dağıtmaya başlamış. Hz. Ömer’in yanında oğlu varmış ve oğlan kazandaki zeytinyağı bitince dibindeki yağı uzun olan saçlarına sürmüştü. Bunu gören Hz. Ömer oğluna ‘Gördüğüm kadarıyla saçların Müslümanların yağlarına pek rağbetli’ deyip oğlunu alıp berbere götürmüştü ve orada oğlunun saçlarını kestirmiş. Sonra oğluna ‘Bu ceza senin için ahirettekinden daha hafiftir.’ demiş. Semerkandî, *Tenbîhü’l-gâfilin bi-ehâdîsi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 475.

³⁹⁵ Semerkandî, *Tenbîhü’l-gâfilin bi-ehâdîsi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 472. İbn Mübârekle ilgili şöyle bir hikaye anlatılır. İbn Mübârek Şam’da bulunduğu zamanda hadis yazarmış. Bir gün hadis yazarken kalemi kırılmış ve bir kimseden kalem ödünç almış. Yazısını tamamladıktan sonra ödünç olarak aldığı kalemi sahibine vermeyi unutmuş ve Merv şehrine dönmüş. Daha sonra kalemin kendisinde kaldığını fark etmiş. Bunun üzerine o, kalemi sahibine geri vermek için hemen yolculuğa çıkmaya hazırlanmış. Semerkandî, *Tenbîhü’l-gâfilin bi-ehâdîsi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 473.

³⁹⁶ Mustafa Çağrıncı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayımları, 2008), 35/337.

³⁹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 302.

³⁹⁸ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 852.

³⁹⁹ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li mezhebi ehli’t tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddîn, 110.

⁴⁰⁰ İbn Fûrek, *el-İbâne ‘an turuki’l-kâsîdîn (Tasavvuf Istılahları)*, 60.

⁴⁰¹ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 219.

günahından başka bir şeyin onu korkutmamasını, Allah'tan ümit kesmemeyi, bildikleriyle amel edip bilmedikleri hususunda öğrenmekten utanmamayı, bir şey sorulduğunda 'bilmiyorum' diyebilmeyi ve sabırlı olmayı nasihat etmiştir. Zîrâ sabır vücuttaki baş gibidir. Baş olmadan beden bir fayda sağlamayacağı gibi sabır olmadan da yapılan işler fesada uğrar ve fayda sağlamaz. Ebü'l-Leys Semerkandî bütün bunlardan yola çıkarak en faziletli amellerden birini sabır olarak belirtmektedir.⁴⁰² Nitekim Allah Teâlâ âyet-i kerîmede “*Sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.*”⁴⁰³ buyurur. Allah'ın yardımı kullarına sabırla gelir. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

*“Allah'ın hakkını koru ki, o da seni korusun. Eğer sen Allah'ın hakkını korursan O'nun yardımını devamlı yanında bulursun. Genişlik, rahatlık halinde Allah'ı hatırlardan çıkarma ki o da seni darlık ve sıkıntı anında hatırlasın. Bir şey isteyeceğin zaman Allah'tan iste. Bir yardım talep edeceğin zaman Allah'tan talep et. Zîrâ kalem kurumuş ve olacak olan her şey yazılmıştır. Şayet bütün mahlûkat bir araya gelse ve Allah'ın senin için takdir etmediği bir hususta sana yardım etmek isteseler buna güç yetiremezler. Yine bütün mahlûkat Allah'ın senin kaderine yazmadığı bir hususta sana zarar vermek için bir araya gelseler sana zarar veremezler. Şükür ve yakîn haliyle Allah için çalış. Şunu kesinlikle bil ki, hoşlanmadığın bir şeye sabır göstermende birçok hayır vardır. Allah yardımı sabırla birlikte gelir. Sıkıntı çekmeden rahatlık ve kurtuluş olmaz. Her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır.”*⁴⁰⁴

Semerkandî bir kimsenin başına gelen bela ve musibetlere sabrettiği takdirde hayırlı ve iyi kimselerin makâmına erişebileceğini söylemektedir.⁴⁰⁵ Ona göre kulun bela ve musibetlere karşı sabretmesi, Allah'ın kuldandan kaldırdığı zorlukların onun başına gelenden daha fazla olduğunu bilmesi ve kulun Allah'a hamd etmesi insanın başlıca görevleri arasındadır. Semerkandî'ye göre Hz. Peygamber yaşadığı eziyetlere karşı nasıl bir tavır takındıysa, o sıkıntı ve zorluklara dayandıysa mü'min de ona göre hareket etmeli, bu konuda Hz. Peygambere ittibâ etmelidir.⁴⁰⁶ Hz. Peygamberin ashâbı da aynı şekilde Mekkeli

⁴⁰² Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 189. Bir kimse kabre konulduğu zaman sağından kıldığı namaz, solundan da verdiği zekât ayağa kalkar, iyilikleri ona gölge olur ve sabrı ise ona hüccet olur. Sabır şöyle der: Bunların dışında bu kimse için bir deliliniz varsa söyleyin. Ancak ben yine de onun arkasındayım ve ona destekçiyim. Bu kimseden azabı uzaklaştırabilecekseniz uzaklaştırın. Fakat ben ona yeterim ve ondan azabı uzaklaştırırım.

⁴⁰³ Zümer 39/10.

⁴⁰⁴ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme ve'r-Rekâik ve'l-Vera'”, 35 (No. 2516).

⁴⁰⁵ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 190. Bir kimse Hz. Peygambere gelerek “Ey Allah'ın Rasûlü! Malım, mülküm gitti ve sağlığımı da kaybettim.” demiştir. Hz. Peygamber de bu kimseye “*Malı gitmeyen ve hiç hasta olmayan kulda bir hayır yoktur. Allah bir kulunu sevdiği zaman ona bazı sıkıntı ve musibetler verir. Sıkıntı ve musiber verdiğinde de onu sabrettirir.*” şeklinde cevap vermiştir. Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000), 1/89 (No. 185).

⁴⁰⁶ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 191.

müşriklerin eziyetlerinden ötürü işkence gördü, koydukları ambargolardan dolayı aç susuz kaldı ama sabrettiler. Netice de Allah onlara dayanma gücü verdi ve bir kurtuluş yolu gösterdi. Bundan dolayı kim başına gelen musibetlere sabır gösterirse Allah da bu kimseye bir çıkış yolu gösterir. Her zorluğun ardından bir kolaylığın olduğunu unutmamak gerekir.⁴⁰⁷

Semerkindî Allah'ın velî kulları hastalandıkları zaman bu duruma sevindiklerini, zîrâ bu durumun günahlarına kefâret olarak gördüklerini belirtir. Bu konuda da Ebü'd-Derdâ'dan (ö. 32/652[?]) rivayetle şöyle söylemiştir: “İnsanlar fakirlikten hoşlanmazlar ama ben onu severim. Ölmeyi hoş görmezler ama ben onu isterim. Hastalanmayı istemezler ama ben günahlarına kefâret olması için hastalığı severim. Fakirliği severim çünkü o, Rabbime karşı tevazumu artırır. Ölümü severim zîrâ o, Rabbime kavuşma anımdır.”⁴⁰⁸ Hz. Peygamber musibetten sonra yapılmaması gerekenler hakkında şöyle buyurmuştur.

“Musibet anında dizleri dövmek, onun ecrini yok eder. Musibetin ilk meydana gelişi sırasında gösterilen sabrın sevabı büyüktür. Sevabın büyüklüğü musibetin büyüklüğüne göredir. Kim bir musibetten sonra onu hatırlayarak istirca ederse (İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn- Biz Allah'tan geldik ve dönüş yine O'nadır) derse Allah ona musibetin başına geldiği ilk günkü kadar yeniden sevap verir.”⁴⁰⁹

Ebü'l-Leys Semerkindî akıllı kimsenin uğradığı musibetten dolayı Allah'ın kendisine vereceği mükâfatı düşünmesini ve böylece sabretmesinin ona daha kolay geleceğini ifade etmektedir. Nitekim ona göre insan kıyamet vakti geldiğinde kendisine uğrayan musibetler dolayısıyla önüne getirilen sevaba baktığında daha fazla sevap kazanabilmek için ailesindekilerin kendisinden önce ölmesini dileyecektir. Çünkü onların ölümü sonrasında gösterdiği sabrın mükafatının daha büyük olduğunu görecektir. Dolayısıyla bu kimse onların kendinden önce ölmesini ve bu duruma sabretmenin sevabını elde etmeyi talep edecektir. Zîrâ Allah Teâlâ kişinin sabrettiği ve sevabını yalnız O'ndan istediği takdirde bu kimseye pek çok sevap vereceğini vaat etmiştir.⁴¹⁰ Âyet-i kerîmede “Andolsun ki sizi korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz

⁴⁰⁷ Semerkindî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 195.

⁴⁰⁸ Semerkindî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 193. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Üç ahlâk vardır: Her kim bunlarla rızıklandırılmışsa dünya ve ahiretin tüm hayırları ona verilmiş demektir. Kaza ve kadere rıza göstermek, bela ve musibetlere sabır göstermek ve bolluk zamanlarında Allah'a dua etmek.” Ebü'l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-İbşîhî el-Mahallî, *el-Müstetrafi külli fennin müsterafi* (Beyrut: Âlemi'l-Kütüb, 1419), 314.

⁴⁰⁹ İbn Mâce, “Cenâiz”, 56 (No. 1600).

⁴¹⁰ Semerkindî, *Tenbihü'l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 200.

azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!”⁴¹¹ buyurulmaktadır. Buradan anlaşılıyor ki, kulun vazifesi Allah’ın hükmüne râzı olmak ve sebat göstermektir.

Hız. Peygamber sabrın ibadet, musibet ve günahlara karşı olarak üç türlü olduğunu ifade eder.

“Her kim başına gelen bir musibete sabreder ve onu güzel bir şekilde karşılarsa Allah o kimseye üç yüz dereceye kadar sevap yazar. Her kim ibadetlerinde sabırlı olursa Allah o kimseye altı yüz dereceye kadar sevap yazar. Her kim günahlara karşı sabırlı olursa (günah işlemese) Allah o kimseye dokuz yüz dereceye kadar sevap yazar. Her iki derece arasında yerin derinliklerinden ta arş’a kadar olan mesafenin iki misli kadar mesafe vardır.”⁴¹²

Hız. Peygamber böylece sabrın kul için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç itibarıyla Ebü’l-Leys Semerkandî musibetin geldiği ilk anda gösterilenin gerçek sabır olarak nitelendirildiğini belirtir. Ona göre musibet geldiği anda sabırlı olmayıp, daha sonra sabretmenin veya sabır göstermemenin bir lüzumu yoktur. Zîrâ akıllı kimsenin yapması gereken musibetin uğradığı ilk anında sabretmesidir.⁴¹³

2.11. Rızâ

Rızâ kelimesi lügatta memnun, hoşnut ve râzı olmak, iyi ve güzel bulmak anlamlarına gelir.⁴¹⁴ Tasavvufî istılahta kalbin kazâ acısıyla hoşnut olmasıdır.⁴¹⁵ Rızâ iki çeşittir. Allah ile rızâ ve Allah’tan rızâ şeklindedir. İlki Allah’ın her şeyi idare ettiğini bilip buna rızâ göstermektir. İkincisi Allah’ın tek hâkim olduğunu ve her şey üzerinde hükmünü ayrıntılı olarak gerçekleştirdiğine muvâfakat edip râzı olmaktır.⁴¹⁶

İlk dönem sûfilerinden Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859[?]) rızâyı “kaderin tecellileri karşısında kalbin neşe içinde olmasıdır.”⁴¹⁷ şeklinde tarif ederken, Nasrâbâdî (ö. 367/978) rızâ konusunda “Kim rızâyâ ulaşmak istiyorsa Allah

⁴¹¹ Bakara 2/155.

⁴¹² Ebü Şücâ‘ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye Deylemî, *Firdevs bi-me’sûri’l-hitâb*, thk. Saîd Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Daru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 1406/1986), 2/416 (No. 3845).

⁴¹³ Semerkandî, *Tenbihü’l-gafilîn*, thk. Seyyid Arabî, 202.

⁴¹⁴ İsfahânî, *Müfradâtü el-fâzı’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 355; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 218; Süleyman Uludağ, “Rızâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2008), 35/56.

⁴¹⁵ Cürçânî, *Mu’cemü’t-ta’rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, 96.

⁴¹⁶ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 804.

⁴¹⁷ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li mezhebi ehli’t tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddîn, 120.

Teâlâ'nın râzı olduğu şeylere yapışmalıdır.”⁴¹⁸ diyerek Allah'ın hükümlerine rızâ göstermenin önemine dikkat çeker. Şakîk b. İbrâhim Belhî (ö. 194/810) yedi yüz âlim zât'a beş soru sorduğunu ve onların verdiği cevapların bir olduğunu söyleyip, bu beş durumdan birini rızâ olarak açıklamaktadır. Akıllı insan dünyayı sevmeyen, zeki insan dünyaya aldanmayan, cimri insan Allah'ın kişiye vermekle yükümlü kıldığı zekâtı yoksul ve fakir kimselere vermeyen, zengin kimse Allah'ın hükmüne râzı olan, fakir kimse ise gönlü sürekli fazlasını talep edendir.⁴¹⁹

İbn Atâ (ö. 309/922) rızâyı insanın kalbinin Allah'ın kadîm iradesine teveccüh ile bakması olarak görür. Zîrâ ona göre kul Allah'ın en faydalı olanı kendisi için tercih ettiğini bilir ve Allah'tan hoşnut olup, isyanı bırakır.”⁴²⁰ Semerkandî insan için hayır ona verilece midir, yoksa ondan alınanda mıdır? Bunu kimse bilemez demiştir. Bu yüzden insan, her türlü niyetini eşit tutmalıdır. Semerkandî mü'mini yaban mersini ağacına benzetmiş, münâfıkı ise güle benzetir. Yaban mersinini ne sıcak ne soğuk etkiler. O her zaman aynıdır. Ama gül en küçük şeyde değişir ve eski hâlimden eser kalmaz, varlıkta da yoklukta da aşırıya gider, verilen nimete nankörlük edip Allah'ın taksimine râzı olmaz. Bundan dolayı Semerkandî'ye göre Müslüman yaban mersini gibi olmalıdır, gül gibi değil. Bollukta da darlıkta da aynı kalıp bozulmamalıdır. Allah'ın verdiklerine ve vereceklerine râzı olmalıdır.⁴²¹ Âyet-i kerîme'de “*Sizin için daha hayırlı olduğu hâlde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir siz bilmezsiniz.*”⁴²² buyurulmuştur. Katâde'den (ö. 117/735) nakille Ebü'l-Leys Semerkandî ilgili âyet için Allah'ın, insan için neyin daha iyi olduğunu bildiğini fakat kişinin bunu bilemediğini söyler. Allah'ın insanın hayrına olan şeyi takdir ettiğini, kulları için şerri değil hayrı dilediğini zikreder. Bu anlamda kişi Allah'ın insan için taksim ettiği şeye râzı olması gerekir.⁴²³

⁴¹⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 229.

⁴¹⁹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 605.

⁴²⁰ Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Abdulbâki Surûr, 80.

⁴²¹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 607.

⁴²² Bakara 2/216.

⁴²³ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 201; Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 604. İnsanın hâline rızâ göstermesi ile ilgili Semerkandî Maymûn b. Mihrân'dan şöyle bir rivayet aktarmıştır. “Ömer b. Abdülaziz, her ayda iki kere yanına gitmemi emretmişti. Yine bir gün onun yanına

Mutasavvıflar Allah'ın verdiklerine râzı olmayan, Allah'ın nehyettikleri konusunda özensiz ve duyarsız olan, talep ettiği şey gerçekleşmediğinde Allah'a isyan eden kimse üzerine Allah'ın gazap duymasının hak olduğunu söylemişlerdir.⁴²⁴ Dolayısıyla insan Allah'ın taksimatına rızâ göstermelidir. Ebü'l-Leys Semerkandî Allah'ın taksimine rızâ göstermenin peygamberlerin, sâlih ve zâhid kimselerin ahlâkı olduğunu belirterek, Ebü'd-Derdâ'dan (ö.32/652[?]) rivayetle şu on iki şeyin peygamberlerin ahlâkı olduğunu dile getirmektedir: Onlar bir amel yaptıklarında Allah'ın onların bu amellerine karşılık mükâfatını vereceğine inanırlar. Allah'ın verdiği sözün yerine geleceğine inanırlar. Devamlı olarak nefislerini gözetip kontrol altında tutarlar. Bütün insanlara karşı merhametlidirler. Sürekli abdestli haldedirler. Eziyet ve sıkıntılara karşı sabırlıdırlar. Onların düşmanı sadece şeytandır. Allah'ın yarattıklarına bel bağlamazlar. Her yerde nasihat etmeyi kendilerine vazife görürler. (Orada düşmanları dahi olsa) Yanlarında mal mülk taşımaz, yoksul ve muhtaçlara dağıtırlar. Herkese karşı alçakgönüllüdürler. Dünyada elde ettiklerine de kaybettiklerine karşı da elem ve kedere düşmezler.⁴²⁵

Zâhidlerin ahlâkına gelince Semerkandî bunları âyet-i kerimeden delillerle şöyle ifade eder. “*Şeytan, sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın.*”⁴²⁶ âyetinde geçtiği gibi zâhid şeytana düşmanlık etmeyi vazife bilir. Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından sakınarak şeytana karşı çıkar. Şeytanın çağrısına uymaz. Aynı zamanda zâhid “*Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin.*”⁴²⁷ âyeti uyarınca ibâdet ve amellerini delilleriyle yerine getirir. İnançlarını gerçekliği şüpheli olan delillerden ziyade kesin kanıtlar üzerine

gidiyordum. Kalenin surlarından bana baktı ve kapıya ulaşmadan önce içeri girmem için bana izin verdi. Her zaman ki gibi bende içeri girdim. Yanına gittiğimde minderinde oturuyordu. Minderinin yanında da yemen bezinden yapılmış bir başka minder vardı. Ömer b. Abdülaziz gömleğinin söküklüklerini dikiyordu. Selâm verdim, selâmımı aldı. Beni minderinin yanındaki Yemen işi mindere oturttu. Sonra komutanlarımızın, güvenlik kuvvetlerinin, hapisanelerin, çarşı pazardaki fiyatların durumunu sordu. Sonra da benim halimi hatırladı. Yanından kalkıp gidecekken ‘Ey mü'minlerin emîri! Sizin ve aileniz için buradan daha iyi bir yer yok mu?’ diye sordum. O, ‘Ey Meymûn! Sana dünyada bulunduğun makam ve mahal yeter. Biz şimdilik buradayız, yarın başka bir mekanda olacağız.’ şeklinde cevap verdi.”

⁴²⁴ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilin bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 605.

⁴²⁵ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilin bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 605-606.

⁴²⁶ Fâtır 35/6.

⁴²⁷ Bakara 2/111.

temellendirir. *“Her nefis ölümü tadacaktır.”*⁴²⁸ Bu âyet zâhidler için önem arz eder. Bu âyette kastedilen bütün canlılar ölümü tadacaktır ve Rabbine kavuşacaktır. Bu dünyada yapılanların karşılığı ahirette verilecektir. Bu yüzden zâhidler ölüme hazır bir şekilde bekler ve her an ölecekmiş gibi yaşarlar. *“Allah’a ve âhiret gününe inanan bir toplumun-babalari, oğullari, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah’a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsın. İşte onların kalbine Allah iman yazmıştır.”*⁴²⁹ İlgili âyet için denilebilir ki Müslüman Allah için sever ve buğz eder. Dolayısıyla bir Müslümanın Allah’a isyan edenlere karşı bir sevgisinin olmaması gerekir. Bu kimse onun ailesinden biri olsa da aynı şekilde muhabbet duymamalı ve ona yakın olmamalıdır. *“İyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.”*⁴³⁰ Bundan dolayı zâhidler emir bi’l-ma’ruf nehiy ani’l-münker yaparlar. Kur’ân ve sünnetin hükümlerine uyar, barış ve selamet içinde yaşamaya çalışırlar.⁴³¹ Semerkandî emir bi’l-ma’ruf nehiy ani’l-münkerin hangi durumlarda yapılıp veya yapılmayacağına dair şunları söyler. Böyle bir vazifeyi üstlenen kimse halkın söylediklerini dinleyeceğini ve ona itaat edeceklerini bilirse o zaman onun iyiliği emretmesi ve kötülükten sakındırması hak olur. Fakat kendisinin dinlenmeyeceğini biliyorsa hatta halk tarafından öfke ve baskılara maruz kalacaksa ve bu zorlamalara dayanacak takati de yoksa onun bu vazifeyi terk etmesi daha iyidir. Ancak Semerkandî, bu durumda olan kişinin halk tarafından kendisinin hoş karşılanmayacağını bilse dahi tüm bunlara sabrederek bu vazifeyi üstlenirse bunda bir sakınca olmadığını ifade eder. Çünkü böyle bir kişi mücâhid konumunda olup üstlendiği bu vazife Peygamberlerin amelleri değerindedir.⁴³² Allah, *“Onlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkür ederler.”*⁴³³ âyetiyle göklerin ve yerin yaratılışında iyi düşünenler için kudret ve azametini gösteren alâmetlerin olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla zâhid her şeye ibret nazarıyla bakar ve ondaki hikmetleri idrak etmeye çalışır. Başka bir âyette Allah Teâlâ, *“Kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan*

⁴²⁸ Âl-i İmrân 3/185.

⁴²⁹ Mücâdele 58/22.

⁴³⁰ Lokmân 31/17.

⁴³¹ Semerkandî, *Tenbîhü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 607.

⁴³² Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 86.

⁴³³ Âl-i İmrân 3/191.

sorumludur.”⁴³⁴ buyurmaktadır. Buradan hareketle zâhidler bilmediği, görmediği, işitmediği şey hakkında konuşmazlar. Allah’ın rızâ göstermediği şeyler üzerinde düşünmezler. Başkaları hakkında kötü düşünmez ve onların gıybetini yapmazlar. Nefisleri her daim gözetim altındadır. “Yoksa onlar Allah’ın ansızın kendilerini azapla bastırmasından emin mi oldular. Ama şu muhakkak ki, kendilerine yazık eden kimselerden başkası, Allah’ın ansızın bastırvermesinden emin olamaz.”⁴³⁵ âyetini örnek alan zâhidler, her zaman musibetin kendilerine uğrayabileceğini bilir ve bundan dolayı kendilerini güvende görmezler. Aynı şekilde “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”⁴³⁶ ‘âyetine binaen zâhidler, ben şu kadar günah işledim deyip de Allah beni affetmez demezler. Çünkü onlar tevbe edip günahlarından dolayı nedâmet duyan kimsenin günah ve kusurlarını bağışlanacağını bilirler. Zîrâ Allah’ın rahmeti günahın büyüğünü de küçüğünü de içine alır. Bunda dolayı onlar Rabbinden ümit kesmezler ve O’nun affına güvenirler.⁴³⁷ Semerkandî son olarak zâhidlerin ahlâkını rızâ olduğunu söylemektedir. Nitekim “Elinizden çıkana üzülmeysiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız.”⁴³⁸ âyeti buna örnektir. Bu bağlamda zâhid elindekilere sevinmez gidenlere de elem ve hüzn duymaz. Gerek hayır olsun gerek şer olsun takdir edilen şeyi bilir ve ona göre hareket eder. Aynı zamanda o, vücuduna bir hastalık gelse üzülmez, Allah’ın ezelî hükmünü rızâ gösterip sabreder. Çünkü Semerkandî onların sıhhat ve kuvvet bulsalar bunu Allah’ın ihsanı olarak gördüklerini, şükretmeyi kendilerine hak bildiklerini ve kibirlenmediklerini söylemektedir.⁴³⁹ Zühd ve takvâsıyla bilinen Serî es- Sakatî (ö. 251/865) Semerkandî gibi velîlerin ahlâkından bahsederken rızâyı ilk sıraya alır. O, insanın nefsinin hoşâ gitsin veya gitmesin her hususta Allah’tan râzı olması gerektiğinden bahseder.⁴⁴⁰

Semerkandî Allah’ın taksimine rızâ göstermeme durumunu şu ayetle açıklamaktadır. Âyet-i kerîmede “Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına

⁴³⁴ İsrâ 17/36.

⁴³⁵ A’râf 7/99.

⁴³⁶ Zümer 39/53.

⁴³⁷ Semerkandî, *Tenbîhü’l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 606-607.

⁴³⁸ Hadîd 57/23.

⁴³⁹ Semerkandî, *Tenbîhü’l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 606-607; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 328.

⁴⁴⁰ Sühreverdi, *Avârifü’l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tefvik Ali Vehbe, 2/559.

karşılık ellerini kesin."⁴⁴¹ buyurulmuştur. Fakihler bu âyetin îzâhını şu şekilde yapmıştır. Bir kimse on dirhem çalarsa eli kesilir. Ama kişinin elinin kesilmesine neden olan bu on dirhem karşılığı değildir. İki sebepten dolayı Mü'minin eli kesilir. Birincisi Müslümanların hakkına girmesidir. İkincisi Allah'ın kendisi için taksim ettiğine râzı olmayıp Müslüman kardeşinin malına yönelmesidir. Bundan dolayı Allah ibret-i âlem için böyle bir ceza vermiş ki böylece Müslüman yaptığının farkına varıp Allah'ın verdiği rızâ göstereceğini diye bu hükmü ortaya koymuştur. Semerkandî bazı sûfilerin, kul Allah'ın hükümlerini yerine getirmeyen, Allah'ın taksimatına rızâ göstermez ve bir şey arzulayıp da onu elde edemediği zaman sinirlenirse Allah'ın böyle bir kimseye öfke duyacağını söylediklerini dile getirmiştir.⁴⁴² Başka bir âyette "*Onlardan birine kız (çocuğunun dünyaya geldiği) müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir.*"⁴⁴³ buyrulur. Âyetin tefsirinde bunun müşriklerin âdeti olduğu söylenmiştir. Onlar Allah'ın takdirine rızâ göstermemişlerdir. Böylece âyet-i kerimede Allah'ın onların yaptıklarını kötü bir davranış olarak gördüğü bildirilmiştir. Özetle Semerkandî Allah'ın mü'min için yaptığı taksimata râzı olunması gerektiğini, Allah'ın hükmünün insanın kendi seçiminden daha hayırlı olduğunu söylemektedir. Bu durumdan kişi hoşnut olmasa dahi Allah'ın hükmünde bir hikmet olduğunu bilmelidir.⁴⁴⁴

2.12. Hayâ ve Edeb

Hayâ lügatta utanma, çekinme, vazgeçiş anlamına gelir.⁴⁴⁵ İstilahta ise "İnsanın kötülüklerden sakınması ve onları terk etmesidir."⁴⁴⁶ Edeb lügatta iyi tutum, güzel terbiye, incelik, kibarlık, zarafet, hayranlık gibi mânâlara gelmektedir.⁴⁴⁷ Terim olarak hataları bilme ve bunlardan kaçınmayı ifade eder.⁴⁴⁸

⁴⁴¹ Mâide 5/38.

⁴⁴² Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 605

⁴⁴³ Nahl 16/58.

⁴⁴⁴ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 604.

⁴⁴⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 108; Mustafa Çağrıncı, "Hayâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1997), 16/554.

⁴⁴⁶ Cürçânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, 83; İsfahânî, *Müfredâtü el-fâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 270; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 108.

⁴⁴⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 69; Mustafa Çağrıncı, "Edeb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1994), 10/412.

⁴⁴⁸ Cürçânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, 16.

Tasavvuf ıstılahında edeb, seyr ü sülûk üzere olan kimsenin Allah'ın her an yanında olduğunu bilmesi, söz ve fiillerini edebe uygun şekilde yapmasıdır.⁴⁴⁹

Tasavvuf literatüründe hayânın iffetten doğan bir fazilet olduğu söylenip, bu fazilete büyük önem verilmiştir. Sûfilerin hayâ hakkında görüşlerine bakıldığında Cüneyd-i Bağdâdî “Hayâ, Allah'ın nimetlerini ve kendi kusurlarını görmendir. Bu iki durum arasında doğan hâl ile hayâ ortaya çıkar.”⁴⁵⁰ diyerek hayânın Allah ile kul arasında olduğunu söyler. İbn Atâ (ö. 309/922) “En büyük ilim, heybet ve hayâdır. Kalpten heybet ve hayâ gittiği zaman orada bir hayır bulunmayacaktır.”⁴⁵¹ demiştir. Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830) hayâ konusunda şöyle söyler: “Bütün ibadet ehli dört derece üzerinde amel etmektedir. Bunlar; havf, recâ, tâzim ve hayâdır. Onların derece bakımından en şerefli hayâ üzere amel eden kimsedir. Çünkü o, Allah'ın kendisini her hâlde gördüğünü yakînen bilir.”⁴⁵² Ebü'l-Leys Semerkandî'ye göre hayâ ikidir: İnsanlarla kişi arasında meydana gelen hayâdır. Bu, kişinin haram olan şeylere bakmamasıdır. Diğeri ise Allah ile kişi arasında olan hayâdır ki bu, Allah'a karşı günah işlemekten sakınmadır.⁴⁵³ Kuşeyrî de Semerkandî gibi birçok hayâ çeşidinden bahsetmiştir. Suç işleme hayâsı, kendini kusurlu görme hayâsı, kerem ve cömertlik hayâsı vb. bunlar arasında sayılabilir.⁴⁵⁴

Hayâ'nın önemine dair Semerkandî'nin zikrettiği hadîs-i şerîf'te Hz. Peygamber şöyle buyrulur: “Dört şey peygamberlerin sünnetlerindedir: Güzel koku sürünmek, evlenmek, misvak kullanmak ve hayâ etmek.”⁴⁵⁵ Başka bir hadîs-i şerîf'te “Hayâ imandandır, iman edenin yeri ise cennettir. Kötü konuşmak insanlara eziyet verir; insanlara eziyet edenlerin yeri ise cehennemdir” buyrulur.⁴⁵⁶ Hz. Peygamber “Allah'tan hakkıyla hayâ edin!” buyurmuştur.

⁴⁴⁹ Cürcanî, *Ta'rifât Araçça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 35

⁴⁵⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 252.

⁴⁵¹ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 249.

⁴⁵² Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tefvik Ali Vehbe, 2/575.

⁴⁵³ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 478. Bir gün Hz. Ömer Hz. Peygamberin yanına gittiğinde ağladığını görmüş ve “Ey Allah'ın Rasûlü! Neden ağlıyorsunuz?” diye sormuştur. Hz. Peygamber “Az önce Cebrâil yanıma geldi ve Allah Teâlâ'nın şöyle dediğini haber verdi: ‘Allah İslâm üzerine yaşayıp yaşlanan kimseye azap etmekten hayâ eder de, o kişi yaşlandıktan sonra hâlâ günah işlemekte hayâ etmez mi?’” buyurmuştur. Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 478.

⁴⁵⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 251.

⁴⁵⁵ Tirmizî, “Nikâh”, 9 (No. 1080).

⁴⁵⁶ Tirmizî, “Birr ve Salat”, 25 (No. 2009).

Sahâbîler: “Hamdolsun biz Allah’tan hayâ ediyoruz” demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurur:

“Sizin bahsettiğiniz hayâdan değildir. Fakat Allah’tan hakkıyla, gereği biçimde hayâ etmek isteyen başını ve başta bulunan organları, karnını ve onun içindeki organları (haramlardan) korusun. Ölümü ve toprak altında çürümeyi daima hatırında tutsun. Her kim âhireti (âhret mutluluğunu) istiyorsa dünyanın süsünü terk eder. İşte her kim bunları yaparsa Allah’tan gereği gibi hayâ etmiş olur”⁴⁵⁷

Bu anlamda Sühreverdî de ilgili hadise nisbeten hayâyı umûmî ve husûsî olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre umûmî hayâ yukarıda Hz. Peygamber’in bahsettiği ‘Allah’tan hakkıyla hayâ edin’ hadisidir. Husûsî hayâ ise Hz. Osman’ın “Gerçekten ben, evimin karanlık banyosunda yıkanırken, Allah Teâlâ’dan hayâ ettiğimden; belimi iki büklüm yaparım.” şeklinde naklettiği hayâ çeşididir.⁴⁵⁸ Semerkandî de Sühreverdî gibi hayânın insan için önemine dikkat çekmiş ve hakiki hayânın nasıl olması gerektiğinden bahsetmiştir.

Tasavvufta Allah’tan hayâ etme hususu büyük bir önem taşımıştır. Bundan dolayı Semerkandî hayâ ile ilgili olarak şöyle denildiğini zikretmiştir. Nefis ve şeytan kişiyi günaha sevk ederse o kimse yüzünü gökyüzüne döndürsün ve meleklerden hayâ etsin. Eğer buna gücü yetmezse yüzünü yeryüzüne çevirsin ve insanlardan hayâ etsin. Ne gökyüzünden ne de yeryüzünden hayâ ediyor ise o vakit kendini hayvanlardan kabul etsin.⁴⁵⁹ Semerkandî Fudayl b. İyâz’ın şöyle söylediğini nakletmiştir: İnsan evinin kapısını kapatıp, perdesini indirip, insanlardan hayâ etmektedir. Fakat hıfz ettiği Kur’ân’dan ve hiçbir şeyin kendisinden gizli kalmayacağı Allah’tan utanmamaktadır.⁴⁶⁰ Herevî tasavvuf zümresinin takip ettiği yolun ilk merhalesinin hayâ olduğunu söyleyip hayânın üç derecesinden bahsetmiştir. Birincisi kulun Allah tarafından görülmekte olduğu bilincinden ileri gelen hayâdır. İkincisi Allah’a yakınlık hâlinde olunan tefekkür kaynaklı hayâdır. Üçüncüsü Allah’ın birliğinden doğan tecelliyi müşâhede etmekle oluşan hayâdır. Ona göre hayânın ilk derecesinde kişi Allah’ın emirlerine riayet etmeyi, günahı kötü görmeyi ve musibetlerden yakınmamayı öğrenir. İkinci derecedeki hayâ kişinin, Allah’ın her an kendisiyle olduğu bilinciyle yaşaması ve Allah’la ünsiyet kurup halkla irtibatını kesmesine neden olur. Üçüncü derecede

⁴⁵⁷ Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme ve’r-Rekâik ve’l-Vera” 35 (No. 2458).

⁴⁵⁸ Sühreverdî, *Avârifü’l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayih ve Tevfik Ali Vehbe, 2/574.

⁴⁵⁹ Semerkandî, *Tenbihü’l-gâfilin bi-ehâdisi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 478.

⁴⁶⁰ Semerkandî, *Tenbihü’l-gâfilin bi-ehâdisi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 478.

kulun müşâhede ile oluşan hayâsı ile Hakk'ın heybeti birleşir. Kul meydana gelen bu heybetin kuvvetiyle mahlûkattan uzaklaşır. Böylece kulu Hakk'tan alıkoyacak her şey ortadan kalkar.⁴⁶¹ Semerkandî gibi diğer sûfî müellifler de Allah'tan hayâ etmenin ehemmiyeti üzerinde durmuşlardır. Onlar hayâ edilen kimselerle oturup kalkmanın kalpteki hayâ duygusunu dirilteceğini, zîrâ hayâ gittiği zaman onda bir şey kalmayacağını söylemişlerdir. Nitekim azalan hayânın giderek kişiyi azaba yaklaştırdığını da zikretmişlerdir.

Mutasavvıfların edeb konusunda söylediklerine bakıldığında Cüneyd-i Bağdâdî bu hususta şunları zikretmiştir: “Kim nefsine, arzularını yerine getirme konusunda yardım ederse onun ölümüne ortak olmuş olur. Zîrâ kulluk edebe sarılmaktır. Azgınlık ise edebin kötüleşmesidir.”⁴⁶² İbn Atâ “Edeb iyi ve güzel olan şeyler içinde bulunmaktır.” demiştir. “Bu nasıl olur?” diye sorulunca o, şu cevabı vermiştir. “Allah Teâlâ'ya karşı gizli ve açıkta edeb ile kulluk etmekle olur.”⁴⁶³ Sûfilere göre Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmede edebli davranmayan bir kimse edebden uzaktır. Onlara göre edebin hakîkati, bütün hayırlı ve iyi hasletleri bir arada bulundurmadır. Kişi bu sıfatları bulundurduğu takdirde gerçek mânâda edebe ulaşır. Onlar kulun ameli sebebiyle cennete gireceğini ve ibadetindeki edebi sayesinde de Allah'ın rızâsını kazanacağını söylemişlerdir.⁴⁶⁴

Sûfiler edebi zâhirî ve bâtinî şeklinde ikiye kısıma ayırır. Zâhirî edeb beden ve şeriatla yapılır. Bâtinî edeb ise kalp ve Hakk ile olur. Her ikisine de önem veren sûfiler daha çok bâtinî edebe dikkat çeker. Çünkü onlar kalp ile olan edebın bedene de yansıtacağını söyler.⁴⁶⁵ Semerkandî edebi zâhirî yönden ele almaktadır. Ona göre insan edeb yerlerini korumalı, başkasına avret yerlerini göstermemeli ve bakmamalıdır. Nitekim Semerkandî Hz. Peygamber'in edeb yerlerini muhafaza etme konusunda şöyle buyurduğunu zikretmektedir. “*Bir kimsenin üzerinde izar (peştamal vs.) olmadan hamama girmesi helâl değildir.*”⁴⁶⁶ Semerkandî bu hadisten hareketle âlimlerin insanların avret yerlerine bakan veya baktıran kimseleri fâsık olarak nitelendirdiklerini söylemektedir.

⁴⁶¹ Tek, *Tasavvufî Mertebeler -Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği-*, 148-149.

⁴⁶² Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayih ve Tefkik Ali Vehbe, 1/300.

⁴⁶³ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayih ve Tefkik Ali Vehbe, 1/302.

⁴⁶⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 534-535.

⁴⁶⁵ Çağrıncı, “Edeb” 10/414.

⁴⁶⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaûd vd. (by.: Müessetü'r-Risâle, 1421/2001), 14/27 (No. 8275).

Çünkü edebi gözetmeyen insan harama bulaşır ve Allah katında günahkâr olarak yazılır. Bu durum kişinin kalbinde şehvet tohumları oluşmasına ve kalbinin katılaşmasına yol açar. Semerkandî böylece hem zâhirî yönden hem de bâtınî açıdan konuya bakmaktadır.

Sonuç olarak Semerkandî Allah'tan hayâ edilmesi gerektiğini zîrâ kendisinden hayâ edinilmeye en lâyük olanın Allah olduğunu, O'nun hayâ eden kulunu sevdiğini söylemiştir. Âyet ve hadislerden nakiller, sahabe ve tabiûndan rivayetler, sûfîlerden sözlerle konuya açıklık getiren Semerkandî'nin hayâ ve edeb anlayışı diğer mutasavvıflarca benzerlik gösterir.

2.13. Niyet ve Amel

Niyet lügatta yönelmek, ciddiyet, kararlılık göstermek, amellerin dayandığı temel gibi mânâlara gelir.⁴⁶⁷ Amel sözlükte iş, fiil, çalışma ve çaba anlamlarında kullanılır.⁴⁶⁸ Amelin ibtidâsı niyettir. Amel niyete uygun olarak yapılır. Niyet kalbin, amel bedeninin Allah karşısındaki çabası ve durumudur.⁴⁶⁹ Bu konuda Hz. Peygamber “*Şüphesiz Allah Teâlâ sizin ne suretlerinize ne de mallarınıza bakar. Allah ancak sizin amellerinize ve kalplerinize bakar.*”⁴⁷⁰ buyurmuştur. Başka bir hadiste “*Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır.*” buyurur.⁴⁷¹ Hikmet ehli kimseler, bu hadîs-i şerîfi insanın niyeti sebebiyle o fiili gerçekleştiremese de sevap kazandığı, hâlis niyet olmaksızın yapılan amelin ise bir mükâfatının olmadığı şeklinde yorumlamışlardır. Bu konuda başka bir yorum ise şöyledir. Niyetin amelden daha uzun vakitli ve hayırlı olduğu, amelin ise kısa vakitli olduğu yönündedir. Zîrâ bir kimse hayatı boyunca hayır işlemeye niyet edebilir, fakat hayırlı ameller ifâ etmeye ömrü yetmeyebilir. Bazı ilim ehli

⁴⁶⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 205; İbrahim Kâfi Dönmez, “Niyet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2007), 33/169.

⁴⁶⁸ Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1119), 4/3107.

⁴⁶⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 776.

⁴⁷⁰ Müslim “Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb”, 33.

⁴⁷¹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 3/255. Başka bir rivayette “Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır. Münâfiğin ameli de niyetinden hayırlıdır.” buyrulur. Bu konuda Hz. Peygamber başka bir hadiste “Kıyamet günü bir kul Allah'ın huzuruna getirilir. Onun yeryüzünün derinliklerine kadar ulaşan dağlar misali iyilikleri vardır. Sonra bir melek seslenir: ‘Her kimin bu adamda alacağı bir hakkı varsa gelip alsın.’ der. Bunun üzerine insanlar gelir ve hakları kadar adamın iyiliklerinden alıp giderler. Nihayetinde adamın hiçbir sevabı kalmaz. Bunun üzerine Allah Teâlâ adama, ‘Senin benim yanında öyle bir hazinen var ki, ne melekler ne de yarattığım hiçbir varlığın bundan haberi yok.’ der. Bunun üzerine adam, ‘Ey Rabbim! O nedir?’ diye sorar. Allah ona ‘Senin hayır işlemek üzere yaptığın niyetlerindir. Ben onları senin defterine yetmiş katı sevap ile yazdım.’ buyurur.” Deylemî, *Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, thk. Saïd Besyûnî Zağlûl, 4/364 (No. 7049).

kimseler de niyetin kalbin ameli olduğunu ve kalbin de mârifetullahın hazinesi olup bu hazinenin her şeyden kıymetli olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁷² Zeyd b. Meysere, Allah'ın hikmet ile konuşan bir kimsenin öncelikle niyetine baktığını ve o kimsenin niyeti kendisi için ise o kişinin konuşmasını zikir, sükûtunu ise tefekkür saydığını söylemiştir.⁴⁷³ Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) de "فَلْ كُلُّ يَعْمَلُ عَلَىٰ" "De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar"⁴⁷⁴ âyetinde yer alan شَاكِلَتِهْ kelimesini "niyet" olarak izâh etmiştir. Bu anlamda yapılan bir amel ve ibadetin sıhhatini niyetle irtibatlandırmıştır.⁴⁷⁵

Niyet ve amel konusunda Semerkandî İbrâhîm en-Nehâî'nin (ö. 96/714) şu sözlerine yer verir. Nehâî, bir kimse konuştuğunda kırıcı ve hoş olmayan sözler kullansa da bu kişinin konuşmasındaki amacının sadece hayır olabileceğini söyler. Bu nedenle Allah böyle bir kimseye onu dinleyenlere karşı kalplerine bir özür koyarak bu kimsenin konuşmasını onlara hayırlı kılar. Çünkü o kişinin niyeti insanları kırmak değildir. Nehâî başka bir kimsenin de konuştuğunda güzel sözler sarf ettiğini ancak bununla onun hayır murâd etmediğini söyler. Bu sebeple Allah bu kimsenin niyetinin hayır olmadığını onu dinleyenlerin kalplerine ilham eder.⁴⁷⁶ Çünkü bu kimsenin sözleri insanların yararına değildir. Dolayısıyla Nehâî her iki durumda da niyeti esas almaktadır.

Ebü'l-Leys Semerkandî İsrailoğullarından hikayetle niyet ve amel hususunda şunları zikretmiştir. Zâhid ve sûfi bir zât İsrailoğulları arasında kıtlık zamanında iken bir kum tepeciği görmüş. İçinden "keşke bu kum tepeciği un olsaydı da ben onu açlık içinde olan şu insanlara dağıtsaydım onlar da açlıklarını giderseydi" diye geçirmiştir. Allah o zamanın peygamberine zâhid kimseye şunları söylemesini vahyetmiştir: "Allah Teâlâ buyuruyor ki: Şayet o kum tepesi un olsaydı sen onu sadaka olarak verseydin karşılığında ne kadar ecir ve mükâfat alacaksan ben o sevabı sana verdim." Bu bağlamda Semerkandî böyle samimi,

⁴⁷² Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 480/481.

⁴⁷³ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 480.

⁴⁷⁴ İsrâ 17/84.

⁴⁷⁵ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 480.

⁴⁷⁶ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 480.

içten yapılan niyetlere amel etmiş gibi sevap verildiğini söylemiştir.⁴⁷⁷ Semerkandî gibi sûfiler de amellerin esasının niyet olduğunu ve kişinin amelle ulaşamadığı şeylere niyetiyle ulaştığını söylemişlerdir.

Ebü'l-Leys Semerkandî bir kimsenin malında cimrilik yapmadığı zaman niyetinin sâdık ve hâlis olduğunu söylemiştir. Ona göre eğer bir kimse hacca gitmeye niyetli bir kişi görüp, “Benim malım olsaydı hacca giderdim. Ama haccetmeye yetecek malım yok sadece iki tane dirhemim var. Bu elimdeki iki dirhemi bu hacca gidecek olan kişiye vereyim.” derse bu kişinin niyetinden ötürü hâlis ve sâdık olduğunu ifade etmiştir. Fakat Semerkandî az miktardaki malında (iki dirhemde) dahi cimrilik eden kimsenin, malı çok olsa bile vermeyeceğinden dolayı Allah’ın bu kişinin niyetine sevap vermeyeceğini dile getirmiştir.⁴⁷⁸ Ayrıca Semerkandî samimi niyetlerin amel etmiş gibi yazıldığını şu meselle zikretmiştir. Bir kimse kıyamet günü hesaba çekilir ve amel defteri sağ tarafından ona verilir. Bu kişi amel defterine bakar ve hac, umre, cihad, zekat, sadaka gibi amellerin yazıldığını görür. Bu amellerin kendisinin olmadığını düşünür. Allah ona şöyle der: “Oku! Çünkü bu senin defterindir. Çünkü sen yaşadığın hayat boyu ‘Eğer şu kadar malım olsaydı hacca giderdim, malım olsaydı cihad ederdim...dedin. Ben senin niyetinden sadık olduğunu bildiğim için bütün bunların sevabını sana verdim.’”⁴⁷⁹ Semerkandî burada amelle birlikte niyetinde öneminden bahsetmiştir.

Ebü'l-Leys Semerkandî amel hususunda Allah için sevmek ve buğz etmek gerektiğini söylemiş ve Hz. Mûsâ’nın Allah ile arasında geçen şu diyaloguna dikkat çekmiştir. Allah Teâlâ Hz. Mûsâ’ya “Ya Mûsâ! Bu güne kadar hiç benim için bir amel yaptın mı?” diye sordu. Hz. Mûsâ “Ey Rabbim! Senin için namaz kıldım, senin için oruç tuttum, senin için sadaka verdim ve seni zikrettim.” dedi. Allah “Ey Mûsâ! Kıldığın namazlar senin için kıyamet günü hüccettir. Tuttuğun oruçlar kıyamet günü seni ateşten koruyacak bir kalkandır. Verdiğin sadakalar kıyamet günü senin için gölgedir. Zikir ise senin için bir nurdur. Benim için hangi ameli yaptın?” buyurdu. Hz. Mûsâ “Ey Rabbim! Öyleyse bana senin için olan ameli göster.” dedi. Allah Teâlâ “Ey Mûsâ! Hiç benim için bana dost olan birini

⁴⁷⁷ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 481.

⁴⁷⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 481/482.

⁴⁷⁹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 481.

dost edindin mi, yine bana düşman olan birini benim için düşman bildin mi?” dedi. Daha sonra Hz. Mûsâ amellerin en faziletlisinin Allah için sevmek ve buğz etmek olduğunu bildi.⁴⁸⁰ Semerkandî'nin bu hususu zikretmesinin maksadı, amellerin en üstününün Allah'a muhabbeti olanları sevmek, Allah'a karşı düşmanlık edenlere kin beslemek olduğunu göstermek içindir. Çünkü insan Allah için sever ve buğz ederse hakiki mânâda mü'min vasfına erişebilir.

Semerkandî hayra kılavuz ve rehber olanın onu yapan gibi olduğunu söyleyip bu hususta şu hadisi zikreder. Bir adam Hz. Peygamberin yanına geldi ve cihâda katılmak istediğini söyledi. “Ey Allah'ın Rasûlü! Bana da bir binek hayvanı ver.” dedi. Hz. Peygamber ona, “Falancaya git, o sana binek verir.” buyurdu. Adam Hz. Peygamberin söylediği kişinin yanına vardı. O kimse de ona bir katır verdi. Adam tekrar Hz. Peygamberin yanına gitti ve olanları anlattı. Hz. Peygamber de “*Her kim bir hayrın yapılmasına rehber olursa hayrı yapan kadar ona da sevap vardır.*”⁴⁸¹ buyurdu. Hz. Peygamber burada hayra öncülük eden sahabeyi övmüş ve hayırlı işler yapmayı, bu konuda rehber olmayı tavsiye etmiştir. Nitekim Semerkandî'nin zikrettiği başka bir hadîs-i şerîfte Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Her kim hayırlı bir yol açarsa, o kimseye bu hayrın ve bununla amel edenlerin ecirlerinden bir şey eksiltilmeksizin aynı ecir verilecektir. Kim de kötü, şer bir yol açar, ortaya çıkarırsa hem kendi günahı hem de onu yapanların günahlarından hiçbir şey eksiltilmeksizin aynısıyla kendisine verilecektir.*”⁴⁸² Bu hadisten anlaşıldığı üzere iyiliğe teşvik eden kimsenin peşinden gidenlerin sevabından hiçbir şey eksilmeksizin o kişiye de bir pay verileceği söylenmektedir.

Başka bir hadîs-i şerîfte Hz. Peygamber “*Dikkat edin din nasihattir*” buyurmuştur. “Ey Allah'ın Resûlü, kimin için nasihattir” diye soranlara “*Allah, kitabı, Resûlü, mü'minlerin yöneticileri ve tüm Müslümanlar için nasihattir*” buyurmuştur.⁴⁸³ Ebü'l-Leys Semerkandî tıpkı Nevevî (ö. 676/1277) gibi hadisin geniş muhteva barındırdığını görmüş ve şunları dile getirmiştir. Allah için nasihat etmek şöyle olur: Allah'a iman etmek, mü'min olarak yaşayıp şirk koşmamayı dilemektir. Allah'ın kitabı Kur'ân için nasihat etmek: Kur'ân-ı Kerîmi okumak,

⁴⁸⁰ Semerkandî, *Tenbîhü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 482.

⁴⁸¹ Müslim, “Kitâbü'l-İman”, 133.

⁴⁸² Müslim, “Kitâbü'z-Zekât”, 69.

⁴⁸³ Müslim, “Kitâbü'l-İman”, 95.

âyet ve hükümleriyle amel etmek, Müslümanların Kur'ân'ı okumalarını teşvik etmektir ve onunla ibadet etmelerini sağlamaktır. Peygamber için nasihat etmek: Resûlullah'ın tebliğ ettiği Kur'ân ile onu doğrulamak, sünnet-i seniyyesine ittiba etmek, Müslümanların bu sünnete icâbet etmesini sağlamaktır. Müslümanların yöneticileri için nasihat etmek: İdarecilerin verdikleri emirleri yerine getirmek, emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker yapmalarını söylemek, onların emir ve yasaklarına karşı çıkmamaktır. Tüm Müslümanlar için nasihat etmek: Kendin için istediğini mü'min kardeşin için de istemek, kötü gördüğünü mü'min kardeşin için de kötü görmek, bütün Müslümanların birbirine karşı yardımsever ve nezaketli olmalarını istemektir.⁴⁸⁴ Din nasihattir hadisi 'cevâmiu'l-kelim' olarak nitelendirilen az sözle çok anlam barındıran hadislerden biridir. Bundan dolayı âlimler bu hadis-i şerîfi İslâm'ın kaynağını oluşturan hadislerin başında zikretmişlerdir. Semerkandî de niyet ve amel bahsinde bu hadisi ele alıp önemine dikkat çekmiştir.

Özetle Ebü'l-Leys-Semerkandî samimi niyetlerin kişiyi sevaba eriştireceğini söyler. Ona göre amelden önce niyetin hâlis olup olmadığı önemlidir. Dolayısıyla kişi amelinden ziyade niyetini kontrol etmeli ve düzeltmelidir. Zirâ amelin sahih olabilmesi niyete bağlıdır. Bundan dolayı Semerkandî ibadetlerde niyetin önemini çokça vurgular.

2.14. İlim

İlim lügatta “bilmek” mânâsına gelir.⁴⁸⁵ Sözlüklerde “bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçeğe örtüşen kesin inanç, bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat” olarak tarif edilmekte olup, bilgisizliğin zıddıdır.⁴⁸⁶

Ebü'l-Leys Semerkandî ilim öğrenme konusunda Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu zikretmiştir. “*İlim öğrenmek her Müslüman erkeğe ve kadına farzdır.*”⁴⁸⁷ Semerkandî özellikle şeriata dair ilimlerin (itikadî ve amelî hükümler) öğrenilmesinin farzîyetine ayrı önem vermiştir. Ayrıca muâmelâta dair ilimlerin

⁴⁸⁴ Semerkandî, *Tenbîhü'l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 483/484.

⁴⁸⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 132; İlhan Kutluer, “İlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV yayınları, 2000), 22/109.

⁴⁸⁶ Kutluer, “İlim”, 22/109.

⁴⁸⁷ İbn Mâce, “Sünen”, 3 (No. 224).

öğrenilmesini ve kişinin ihtiyaç duyduğu ilmi öğrenmesini gerekli görmüştür. Malum olduğu üzere kişinin öğrendikleriyle amel etmesi ve bunları hayata aktarması gerekir. Semerkandî âlimlerin ilimle meşgul olup bundan dolayı farz olan ibadetleri erteleyenleri ise doğru görmediklerini zikreder. Bu durumun düzeltilip farzların zamanında yerine getirilmesi gerekir. Farzların aksatılmaması kaydıyla ilim öğrenmeyi ise daha güzel bulur.⁴⁸⁸

Semerkandî'nin ilim öğrenmenin önemine delil olarak getirdiği âyet-i kerîmelere bakıldığında bunları şu şekilde zikredebiliriz. *“Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun.”*⁴⁸⁹ *“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”*⁴⁹⁰ Semerkandî bu âyetle ilgili tefsirinde şu açıklamayı yapmıştır. *“Gece-gündüz Rabbine ibadet edip secdeye kapanan ve kıyamda dururken boyun büken, Allah'ın azabından korkan ve çekinen, Rabb'inin nimetlerini dileyen ve o nimetlere şükreden kimse, Allah'a şirk koşan ve nimetlerine nankörlük yapan gibi olur mu? Elbette bir olmaz. Tıpkı bilenlerle bilmeyenlerin bir olmadığı gibi. Âlimle cahil asla bir değildir.”*⁴⁹¹ Semerkandî'nin değindiği bir diğer âyet ise şöyledir. *“Bilakis (şöyle demesi gerekir): Okutmakta ve öğretmekte olduğunuz Kitap uyarınca Rabbe hâlis kullar olun.”*⁴⁹² Müfessirler ilgili âyet için ‘Rabbe hâlis kullar/Rabbaniler olun’ kelimesini ‘fakih ve âlim kimseler olun’ şeklinde yorumlamışlardır.⁴⁹³ Sîbeveyhi (ö. 180/796) Rabbânî kelimesini Rabbini bilen, tanıyan ve O'na taatine devam eden mânâsında kullanmıştır. Müberred (ö. 286/900) ‘Rebbâniyyün’ kelimesini ilim ehli kimseler anlamında söylemiş ve bu kelimenin tekili olan ‘Rebbân’ ifadesini ilim öğrenen, halkı eğiten ve onların işleriyle meşgul olup onları ıslah eden kimse şeklinde tarif etmiştir. İbn Cübeyr (ö. 614/1217) de bu kimseleri takvâlî ve her türlü kötü şeyden kaçınan bilge sahibi kimseler olarak görmüştür. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) ‘Rabbâniler olun’ kelimesiyle kastedilenin, hâkimlerle, ilim adamları olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁴ Semerkandî'nin zikrettiği başka bir âyet-i kerîme ise şöyledir. *“Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde (dinî ilimlere) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde*

⁴⁸⁸ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 7.

⁴⁸⁹ Nahl 16/43, Enbiya 21/7.

⁴⁹⁰ Zümer 39/9.

⁴⁹¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 146.

⁴⁹² Âl-i İmrân 3/79.

⁴⁹³ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 8.

⁴⁹⁴ Semerkandî, *Bostânü'l-Ârifîn Ebû'l-Leys Semerkandî'den Sohbetler*, 25.

onları ikâz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”⁴⁹⁵ buyrulur. Allah mü'minlerin hepsinin savaşa gitmesine izin vermemiş, bir kısmının kalıp dini öğrenmesini bir kısmının da savaşa gitmesini emretmiştir. Savaşa gidenler geri döndüklerinde onlara dinlerini anlatacak kimseler bulunması için Allah böyle hükmetmiştir. Âyetlerden anlaşıldığı üzere İslâm dini ilme ve âlime büyük önem vermiştir. İlim öğrenmek insanın temel vazifesidir. Kalp ancak ilimle cehaletten kurtulur. Gözler ancak ilimle kendi ışığını bulur. Beden ancak düşkünlükten ve zayıflıktan ilimle hayat bulur. İlim insanın sâlih kulların arasına girmesine, dünya ve âhirette mertebesinin yükselmesine vesile olur.⁴⁹⁶

Semerkandî'nin ilmin ehemmiyetine ve ilim öğrenenin Allah katındaki değerine dair getirdiği hadisler ise şöyle zikredilebilir.

“Bir kimse, ilim elde etmek arzusuyla bir yola girerse, Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır. Muhakkak melekler yaptığından hoşnut oldukları için ilim öğrenmek isteyen kimsenin üzerine kanatlarını gererler. Göklerde ve yerde bulunanlar, hatta suyun içindeki balıklar bile âlim kişiye Allah'tan mağfaret dilerler. Âlimin âbide karşı üstünlüğü ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Şüphesiz ki âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler altın ve gümüşü miras bırakmazlar, sadece ilmi miras bırakırlar. O mirası alan kimse bol nasip ve kısmet almış olur.”⁴⁹⁷

“Her kim Allah'ın cehennemden azat ettiği kimseleri görmek isterse ilim taliplerine baksın. Muhammed'in nefsini kudret elinde tutan Allah adına yeminle söylüyorum ki bir ilim talibi, ilim öğrenmek üzere bir âlimin kapısına gidip gelirse Allah Teâlâ ona, öğrendiği her bir harfe ve attığı her adıma mukabil bir senelik ibadet sevabı yazar. Attığı her adım için kendisine cennette bir şehir inşa eder. Üzerinde yürüdüğü toprak onun için istiğfar eder. Her akşama ulaştığı veya sabaha çıktığında günahları bağışlanmış olur. Melekler onun için şahitlik ederler ve “Bunlar, Allah'ın cehennemden azat ettiği kimselerdir.” derler.⁴⁹⁸

Zikredilen hadislerden de anlaşılacağı üzere dinimiz ilme büyük önem vermiştir. Allah'a giden yolda ilim öğrenmeye olan istek temelde gayret ve çabayı gerektirir. İlmî gayret içinde olan kimselere melekler yardımcı olur. Meleklerden başka yerde ve gökte bulunanlar da böyle kimselere dua ederler. İlim öğrenirken sıkıntılara katlanmak gerekir. Sabır göstermeden, çile çekmeden maksada ulaşılmaz.

⁴⁹⁵ Tevbe 9/122.

⁴⁹⁶ Erdem Doğan, *İmam Gazzalî-Ebü'l-Leys es-Semerkandî Faziletler Kitabı* (İstanbul: Harf Yayınevi, 2015), 295.

⁴⁹⁷ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebû Dâvud*, “Kitâbü'l-İlim”, 1 (No. 3641); Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref ed-Dîmaşkî en-Nevevî, *Riyâzu's-sâlihîn*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001), 391; Muhyiddin en-Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, çev. M. Emin Özafşar ve Bünyamin Erul (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 3/15.

⁴⁹⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilin bi-ehâdisi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedivî, 427.

İlimle ilgili rivayet edilen hadislerle bakıldığında Ebû Dâvûd'un zikrettiği hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır. “*Sadece Yüce Allah'ın rızası için öğrenilmesi gereken bir ilmi, dünya malı elde etmek için öğrenen, kıyamet günü cennetin kokusunu bile alamaz.*”⁴⁹⁹ İbn Mâce'nin rivayet ettiği Hz. Peygamberin bu konudaki bir diğer hadisi şöyledir. “*Dünya ve onun içinde olan şeyler değersizdir. Sadece Allah'ı zikretmek ve ona yaklaştıran şeylerle, ilim öğreten âlim ve öğrenmek isteyen öğrenci bundan müstesnadır.*”⁵⁰⁰ Bu konuda Nesâî'nin ele aldığı bir başka hadîs-i şerîf şöyledir. “*İnsan öldüğünde, şu üç husus dışında ameli son bulur: Sadaka-i Cârîye, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat.*”⁵⁰¹ Bütün bunlardan yola çıkılarak denilebilir ki ilim araç, amel ise hem araç hem de amaçtır. Çünkü amelleri ifâ etmeye anahtar olacak olan şey ilimdir. İnsanı cennete kavuşturan ise ameldir. Âlimler amelsiz ilim yük olduğu kadar ilimsiz amel de dalâlettir demişlerdir. Semerkandî ilim elde etmek isteyen kimsenin öncelikle Allah'ın rızâsını hedef edinmesi gerektiğini söylemiştir. Kişi dünyalık maksadlarla değil âhîret için daha da önemlisi Allah rızâsı için öğrenmeli ve bunu gaye edinmelidir. Böylelikle kişi iki cihanda da saâdete kavuşur. Bu saadet Allah'ın rızâsına nail olmak, âhîret azığı elde etmek ve dünyadaki beklentilerine ulaşmaktır.⁵⁰²

Semerkandî güvenilir kimselerden ilim öğrenmek gerektiğini dile getirmiştir. İlme güven noktasından yaklaşmıştır ve kendisine güven duyulmayan kişinin ilmine de güven olmayacağını söylemiştir. Bu anlamda kişiye dürüstlüğü açısından bakılır sonra ondan ilim alınır. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) “Kim güzel bir söz söyler ve buna rağmen kötü amel işlerse ondan ilim almayın ve ona güvenmeyin”⁵⁰³ demiştir. Güvenilirlik bir mü'minin elde edeceği vasıflardan biridir. Nitekim Hz. Peygamber her zaman güvenilir olmuş, “el-emîn” vasfıyla anılmıştır. Peygamberler güvenilir olarak nitelenirken bir âlimin de bu vasfa sahip olması elzemdir.

⁴⁹⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebû Dâvud*, thk. Şuayb Arnaûd-Muhammed Kâmil Karabellî (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 1430/2009), “Kitâbü'l-İlim”, 12 (No. 3664).

⁵⁰⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 3 (No. 4112).

⁵⁰¹ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmun'in Şelbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), “Kitâbü'l-Vasâyâ”, 33 (No. 6445).

⁵⁰² Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 19-20.

⁵⁰³ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 14-15.

İlimler muhtelif olup, her biri kendi içerisinde farklılık arz eder. Ebü'l-Leys Semerkandî'ye göre ilimler arasında en mühim olanı ise fıkıh ilmidir. Zîrâ fıkıh ilmini bilmek, diğer ilimlerin daha kolay anlaşılmasına katkı sağlar. Ona göre insan sadece fıkıh ilmini bilmekle yetinmeyip zühd ve tasavvuf ile ilgili bâtinî fıkıhı da öğrenmelidir. Sûfilerin hayatlarına ve tecrübelerine dair tezkirelerini okumalıdır. Eğer kişi sadece bir ilimde yetkinleşir de zühd ve tasavvufa dair ilimleri okumazsa kalbi sertleşir, siyahlaşır. Böyle bir kalp ise Allah'a yakın olamaz.⁵⁰⁴ Nitekim bu konuda İmâm Şâfiî'nin (ö. 204-820) şu şiiri güzel bir anlam ifade eder:

“Hem fakih ol hem sûfi, sakın birisiyle yetinme.

Bu sana hak için bir nasihattir dostum, incinme.

Sade fakihin kalbi katı olur, tadamaz takvâyı,

Öbürü de cahil kalır, nasıl yapar ıslahı.”⁵⁰⁵

Ebü'l-Leys Semerkandî astronomiye dair ilimlerin de okunmasını gerekli görmüştür. Hesap yapabilecek, kıbleyi tayin edebilecek kadar öğrenilmesini tavsiye etmiştir. Bunda herhangi bir sakıncanın olmadığını söylemiştir.⁵⁰⁶ Nitekim Hz. Ömer b. Hattab bu konuda şöyle demiştir. “Astronomiden/yıldızlara ait ilimden, kiblenin yönünü bulabileceğiniz, tayin edebileceğiniz kadarını öğrenin. Ayrıca neseb/soy ilmini de öğrenin ki, onunla kimin soyuna kadar dayanabildiğinizi, yakın akrabanızı bulma imkanını elde edersiniz.”⁵⁰⁷ Âyet-i kerîmede buyurulmuştur ki “*Daha nice alâmetler yarattı. Onlar, yıldızlarla da yollarını doğrulturlar.*”⁵⁰⁸ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) bu âyetle ilgili şöyle bir açıklama da bulunmuştur. Ona göre bu âyetle ilgili müfessirler şu yorumları yapmışlardır. Bazıları bunun denize ve denizcilere ait olduğunu, zîrâ Allah denizin özelliklerini ve onda bulunan faydalardan bahsedip denizde yol alanların, gemicilerin yollarını bu yıldızlar ile bulabildiklerini söylemiştir. Bazı tefsirciler de âyeti genel mânâda ele almış, hem karada yürüyenlerin hem de denizcilerin tümünü içerdiğini, mutlak olarak ifade edilmesi gerektiğini zikretmişlerdir.

⁵⁰⁴ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 18.

⁵⁰⁵ Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *Dîvânü'l-İmâm eş-Şâfiî 'î ev el-Cevherü'n-nefis fî şî'ri'l-İmâm Muhammed b. İdrîs*, haz. Muhammed İbrâhim Selîm (Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, ts.), 46.

⁵⁰⁶ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 18.

⁵⁰⁷ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 18.

⁵⁰⁸ Nahl 16/16.

Nitekim bu ifade daha doğrudur. Çünkü yıldızlardan faydalanarak yol alabilmek iki türlü de olabilir. Bazı fakihler de bunları yolcu için gerekli olduğunu söylemiştir. Çünkü bir kimse kıblenin tayini konusunda sorun yaşarsa bu yıldızlarla kible yönünü bulabilmesi mümkündür. Onlara göre âyette geçen ‘alâmetler’ kelimesinden anlaşılan rüzgar ve dağlardır.⁵⁰⁹ Fahreddin er-Râzî burada yıldızların faydalarından bahsetmiştir. Râzî gök cisimleriyle ilgili olan âyetleri yorumlamış ve her bilgiden faydalanmaya önem vermiştir. Ona göre astronomi ilminin gayesi, Allah’ın gökleri nasıl inşa ettiği ve her bir zerresini nasıl yarattığı hususunda tefekkür etmektir. O, gök cisimleri de dahil tüm yaratılmışlar üzerine düşünmeyi kişiyi Allah’ın varlığına ve birliğine götürdüğünü söylemiştir.⁵¹⁰

Ebü’l-Leys Semerkandî ilmî münâzara yapma konusuna ise şöyle yaklaşmıştır. Eğer ilmi münâzaradan çıkacak sonuç hak ve gerçek ise bunda bir sakınca olmadığını söylemiştir. Zîrâ bu durumda bâtil ortadan kalkacaktır. Bu tartışma kişiyi adâvete (düşmanlık) sürüklememelidir. Mü’min mü’minin kardeşidir. Aralarındaki adâvet onları harama götürür. Semerkandî eğer tartışmanın sebebi gerçekte hakkı ortaya koymak değil de insanlara karşı kibirlenmek ve onlara üstünlük kurmak içinse bunun mekruh olduğunu ifade etmiştir.⁵¹¹ Hz. Peygamber buyurmuştur ki: “*Kim şu üç gaye için ilim öğrenirse o kimse ateştedir. Birincisi âlimlere karşı üstünlük taslamak, onlarla tartışmaya girmek gayesiyle. İkincisi ilmiyle câhilleri özendirmek maksadıyla. Üçüncüsü halkın kendisine itibar etmesi için.*”⁵¹² Buradan hareketle Semerkandî’ye göre ilim öğreniminde kötü niyetli kimsenin bu ilmi öğrenmesindense o ilmi bırakması daha evladır. Çünkü ilim ancak o kişinin niyetini düzeltebilir. Abdullah b. Mübârek ilminden başkasını faydalandırmayan bu konuda cimrilik yapan kimse için Allah’ın o kişiye üç bela vereceğini ve bu üç beladan birinin ona ulaşacağını zikretmiştir. Birincisi aniden ölür, ne kendi ilminden faydalanır ne de bir başkası ondan faydalanır. İkincisi bir devlet büyüğünün hedefi haline gelir ve onlar eliyle

⁵⁰⁹ Ebü’l-Leys Semerkandî, *Bostânü’l-Ârifîn Ebü’l-Leys Semerkandî’den Sohbetler*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2013), 54.

⁵¹⁰ Enver Bayram, “Râzî’nin Tefsir-i Kebîr’de Güneş Sistemi İle İlgili Âyetleri Yorumlaması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011), 233-234.

⁵¹¹ Semerkandî, *Bustânü’l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 19.

⁵¹² Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî, 2/468 (No. 3168).

işkenceye uğrar. Üçüncüsü öğrendiği ilmi hatırlayamaz, ona unutturulur.⁵¹³ Bundan dolayı ilim öğrenmek isteyen kimsenin niyeti hâlis olmalıdır. Amacı öğrendiği ilimden faydalanmak ve kendisinden ilim elde etmek isteyenlerin de faydalanması olmalıdır. Bu anlamda Semerkandî'ye göre kişinin ilme dair sahîh bir niyet ortaya koyabilmesi için dört şey gereklidir: Bunlardan birincisi cahilliğini gidermeye niyet etmelidir. İkincisi ilminden insanların faydalanması için niyet gütmelidir. Niyetin sahîh olmasının üçüncüsü ilmin kalkınmasını sağlamayı maksud edinmelidir. Dördüncüsü ise bildikleriyle amel etmeye özen göstermelidir.⁵¹⁴

Ebü'l-Leys Semerkandî talebenin ilim tahsil ederken ibadetlerini vaktinde eda etmesi gerektiğini söylemiştir. Diğer taraftan talebe ilim konusunda edepli olmalı ve haddi aşmamalıdır. İlim ehli kendisini mâlâyânî olan her şeyden uzak tutmalıdır. Çünkü kişinin boş işlerle uğraşması kendisini ilgilendiren şeyleri kaçırmasına neden olur.⁵¹⁵ Semerkandî'ye göre ilmin edeplerinden bahsedecek olursak, talebe hocasına karşı hürmetini korumalıdır. Öğrenen kimse tevazu sahibi olmalı ancak böyle olursa ilim elde etme nasibine ulaşır. Hocasına saygılı davranırsa onların şefkatine mazhar olur. İlme olan merakı kişiyi âlim olmaya yöneltir.⁵¹⁶ Semerkandî ilmin elde edilmesi noktasında âlimlerin sözlerini nakletmiştir. Abdullah b. Abbas'a "Bu ilmi nasıl elde ettin?" diye sorulmuş. O da "Sorun bir dil, düşünen bir akıl ve usanmayan kalple elde ettim." diye cevap vermiştir. Yine bir zât'a şöyle sorulmuş: "Böyle bir dereceyi ne şekilde elde ettin?" O, bu duruma kişileştirme yaparak cevap vermiştir. "Tıpkı kedinin gösterdiği tevazu gibi alçakgönüllü hareket ederek, domuzdaki hırs gibi hırslı ve istekli olarak, eşekteki sabır gibi sabır ve dayanıklılık göstererek elde ettim"⁵¹⁷ Dolayısıyla insan sorar, öğrenir, anlar ve sabır gösterirse ilim elde eder. Kişi ilimle meşgul olunca okuma isteği artar ve onda ilme karşı bir sevgi meydana gelir. Bu sevgi ve azim onu âlim olmaya götürür.

Ebü'l-Leys Semerkandî bir âlimin sohbetinde bulunan kimse için yedi güzel durumdan bahsetmiştir. Bu mecliste olan kişi ilim elde edenlerin sevabına erişir. O ortamda durduğu sürece günahlardan âzat olur. Evinden çıkıp âlimin

⁵¹³ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 20.

⁵¹⁴ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 19.

⁵¹⁵ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 20.

⁵¹⁶ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 21.

⁵¹⁷ Semerkandî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali, 21.

sohbetine vardığı zamana kadar Allah'ın rahmetiyle kuşatılır. Orada bulunanların feyiz ve bereketi vesilesiyle Allah'ın merhameti onun üzerine olur. Âlimin sohbetini dinlediği sürece sevaba nail olur. O mecliste bulunduğu vakit melekler rahmetiyle onu korur. Âlimin sohbetine giderken ve gelirken attığı her adım onun günahlarına kefarettir.⁵¹⁸ Ebü'l-Leys Semerkandî ayrıca Allah'ın bu kişiye altı lütuf bahşettiğini söylemiştir. Allah âlimlerin sohbetine katılma sevgisini o kişinin kalbine koyar. Günahkâr kimselerin sohbetine katılmak istemez, kalbi onlara karşı katılaştır. Allah âlimlerin sohbetinde bulunan bir zâtı affederse o zâtta insanların bağışlanması için Allah'a duâ eder. Orada bulunanların elde ettiği sevap kadar ona da aynı sevap verilir. İlmi talep edenlerin ve bu yolda olan sâliklerin menzili üzerine olur. Allah'ın hükümlerine riayet etmiş olur.⁵¹⁹ Burada Semerkandî âlimlerin sohbetinde bulunmanın önemi üzerinde durmuştur. Ona göre bu lütuflar bir âlimin sohbetinde bulunup da bir şey ezberleyemeyen kişiler içindir. Âlimin sohbetinden elde ettiği ilimle amel edenlerin mükâfatı ise daha fazladır.

Ebü'l-Leys Semerkandî “(Ey Mü'minler!) Peygamber'i kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın...”⁵²⁰ âyetinin ihtiva ettiği ahlâki temeli tefsirinde şöyle izah etmiştir. “Bu âyette faydalı bilgiler öğreten bir kimseye karşı daima saygılı davranılması gerektiğine dair bir beyan yer almaktadır. Zîrâ Resûlullah hayrî (hakkı) öğreten bir muallim durumundaydı. Bu yüzdendir ki Allah Teâlâ Resûlüne saygı ve tazim gösterilmesini emretmektedir. Ayrıca bu âyette üstad, âlim ve fazilet erbabının hukukunun gözetilmesi prensibi de mevcuttur.”⁵²¹ Semerkandî'nin zikrettiği bu husûs ilim ve âlime karşı olan edep, nezaket, hürmetin muhafaza edilmesine yöneliktir. Zîrâ ilim, âlimler vasıtasıyla devam etmektedir.

Sonuç olarak Ebü'l-Leys Semerkandî eserlerinde ilim bahsine geniş vermektedir. İlim öğrenmeye, öğrenilen ilimle amel etmeye ve ilim meclislerinde bulunmanın önemine dikkat çekmektedir. Semerkandî ayrıca ilmi güvenilir kimselerden öğrenmeyi, âlime hürmet etmeyi ve ilim konusunda edepli olmayı tavsiye etmektedir. Aynı zamanda fıkıh ilmiyle birlikte tasavvuf ilmini bilmeyi

⁵¹⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilin*, thk. Seyyid Arabî, 344-345.

⁵¹⁹ Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilin*, thk. Seyyid Arabî, 345.

⁵²⁰ Nûr 24/63.

⁵²¹ Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd., 451; Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 306.

gerekli görmektedir. Astronomiye dair ilmi öğrenmenin önemine değinen Semerkandî, ilmi sahada yapılan münazaranın ehemmiyetini de dile getirmektedir.

2.15. Sünnet-i Seniyye'ye İttibâ

Sünnet kelimesi genel itibariyle Hz. Peygamber'in tavrı, tutum ve davranışlarını ifade eden bir kavramdır. Sünnete ittibâ etmek Kur'ân'ın izinden gitmeyi gerektirir. Hz. Peygamber “Sizlere iki şey bırakıyorum. Bunlara sınıksız tutduğunuz müddetçe asla sapıtmazsınız. Bunlar, Allah'ın kitabı ve benim sünnetimdir.”⁵²² buyurmuştur. Tasavvufun esasları Kur'ân ve sünnet-i seniyye'ye ittibâ etmektir. Bir başka hadisinde Hz. Peygamber “Benim sünnetime göre yapılan az bir amel, içine bid'at karışmış çok amelden daha hayırlıdır. Her bid'at dalalettir. Bütün dalaletler de cehennem demektir.”⁵²³ buyurur. Kur'ân'dan sonra ikinci kaynak olan sünnete sûfîler büyük bir ehemmiyet göstermiş ve sünnet-i seniyye'ye bağlılık üzerinde çokça durmuşlardır. Onların temel dayanakları her zaman Kur'ân ve sünnet olmuştur.⁵²⁴ Bu hususta sûfîlerin sözlerine yer vermek yerinde olacaktır.

Sûfîler tasavvufun Kur'ân ve sünnet temeline dayalı olduğunu her zaman vurgulamışlardır. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir: “Bizim ilmimiz tasavvuf, Hz. Peygamber'in sünnetine bağlıdır.”⁵²⁵ Sehl b. Abdullah şöyle söylemiştir: “Kitap ve sünnetin kabul etmediği her türlü vecd ve keşif bâtıldır.”⁵²⁶ Zünnûn-i Mısri (ö. 245/859[?]) “Kulun Allah'a muhabbetinin alâmeti, Allah'ın habibi Hz. Peygamber'e ahlâk, fiil, emir ve sünnetlerinde ittibâ etmektir.”⁵²⁷ demiştir. Sûfîlerin sünnet hakkındaki sözlerine bakıldığında sünnet-i seniyye'ye ittibâyâ önem verdikleri ve buna riâyet ettikleri görülür.

Ebü'l-Leys Semerkandî istikâmet üzere olmak için Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin yolunu takip etmek gerektiğini söylemiştir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadîs-i şerifinde “Ümmetimin bozulduğu dönemlerde sünnetime sınıksız sarılan

⁵²² Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beirut-Lübnan: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985), “Kader”, 46.

⁵²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâi, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986), 2/239.

⁵²⁴ Ferhat Gökçe, “Tasavvuf Geleneğinde Sünnet ve Sünnete İttibâ”, *Hadis ve Sıyer Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2018), 75.

⁵²⁵ Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Abdülbâki Surûr, 144.

⁵²⁶ Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Abdülbâki Surûr, 146.

⁵²⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletül-Kuşeyriyye*, nşr. Halil Mansûr, 24.

*kimse için yüz şehidin sevabı vardır.”*⁵²⁸ buyurmuştur. Semerkandî’ye göre sünnete uymak için istikamet üzere olup o yoldan çıkmamak gerekir. Doğru yolda olan kimse bi’datlardan uzak durur. Öyleyse Semerkandî’ye göre itidal ile birlikte çaba sarf edip Kur’ân ve sünnete uygun ahval üzere olmak gerekir. Böyle bir kimse Allah’ı zikrederken gözleri yaşarır ve Allah’ın adını andığında kalbi titrer. Bu halle birlikte esen bir rüzgarda ağacın yapraklarının gitmesiyle onun da günahları silinip gider. Cehennem ateşi ona uğramaz.⁵²⁹ Muhâsibî (ö. 243/857) sünnet dışı olan, Allah’ın kullarını saptıran ve sünnetin nurunu söndürüp dalâleti canlandıran kimseleri bid’atçiler olarak nitelemiştir. O, Semerkandî gibi bid’at ve bid’atçilerden uzak durmanın lüzumuna işaret etmiştir. İnsanın ancak Kur’ân ve sünnet ilmiyle ondan kurtulabileceğini zikretmiştir. Muhâsibî Allah’ın hukukuna riâyet noktasında uyulması gereken fiilleri sayarken sünnete iman ve bid’atten kaçınma gibi hususlara dikkat çekmiştir.⁵³⁰

Ebü’l-Leys Semerkandî sahâbe-i kirâma ihtiram gösterilmesini, onların sevip sayılmasını insanlara tavsiye etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber “*Ey insanlar! Ashabıma saygı gösteriniz, onlara iyi davranınız.*”⁵³¹ buyurmuştur. Zîrâ insanların en hayırlısı Hz. Peygamberden sonra gelenlerdir. Çünkü onlar, Kur’ân’a uyup amel etmiş, onu yakînen görüp ona inanmışlardır. Sahâbelerden sonra insanların en hayırlısı onlardan sonra gelen tâbiûndur. Çünkü bu kimseler Hz. Peygamberi görmedikleri halde ona iman etmişlerdir. Allah’ın hükümlerine riayet etmişlerdir. Tâbiûndan sonra insanların en hayırlısı onlardan sonra gelen tebeu’t-tâbiûndur. Tebeu’t-tâbiûndan sonra gelenler ise dinde ihmalkâr davranan kimselerdir. Bunlar nefislerine uyan, Allah’ın emrettiklerini bırakıp yasakladıklarını yapan kimselerdir. Ahlâkı hamideyi bırakıp ahlâkı zemime üzeredirler. Cenneti talep eden kimse peygamberin sünnetine sarılmalıdır. Cemâatten ayrılmamalı, bi’datlardan sakınmalıdır. Kim cemâatten ayrılır, bi’datlardan uzak durmaz, Allah’a karşı gelir ve itaat üzere olmayı bırakırsa cehennem o kişiye hak olur.⁵³² Bundan dolayı Semerkandî sünnete seniyye’ye

⁵²⁸ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, 8/200.

⁵²⁹ Semerkandî, *Tenbihü’l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 556-557.

⁵³⁰ Muhuttin Uysal, *Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilâflı Haberler* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 62-63.

⁵³¹ Tirmizî, “Fiten”, 31 (No. 2165).

⁵³² Semerkandî, *Tenbihü’l-gâfilîn bi-ehâdisi seyyidi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 558.

ittibâ etmenin ibâdet ve amelleri yerine getirmekle olacağı düşüncesindedir. Bu konuda Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) amelden söz etmek için onu yapmak gerektiğini, niyet etmek için ise ibadeti zikretmek gerektiğini dile getirmiştir. Bunlar doğru yapıldığı takdirde sünnet-i seniyye ile ittibânın gerçekleşeceğini söylemiştir.⁵³³

Netice itibariyle Ebü'l-Leys Semerkandî Kur'ân-ı Kerîm ve sünnete sınımsıkı sarılmak gerektiğini söyler. Ehl-i sünnet'in nasıl olması gerektiğinden bahseden Semerkandî, istikâmet üzere olmanın önemini zikreder. Fitne zamanında neler yapılması gerektiği üzerinde durur. Ayrıca bid'atlerden sakınmaya dikkat çeker ve cemaatten ayrılmamayı tavsiye eder. *Tenbihü'l-gâfilîn* isimli eserinde sünnete uymakla ilgili ayrı bir başlık açan Semerkandî'nin sünnete ittibâyaya ehemmiyet verdiği görülür. Bu sebeple onun kendi döneminde tasavvufu sünnet çizgisine getirmeye çalışan sûfîlerin düşüncelerini dikkate aldığı söylenebilir. Ayrıca Semerkandî'nin dönemin ilmi yaşayışını takip etmesi açısından tasavvufun esaslarına vakıf olduğu söylemek mümkündür.

⁵³³ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 556.

SONUÇ

Dördüncü yüzyılda yaşamış olan Ebü'l-Leys Semerkandî (ö. 373/983) Sâ mânîlerin (819-1005) son zamanlarında ömrünü sürdürmüş zâhid-sûfî fakihlerdendir. Semerkandî, tefsir, fıkıh, hadis, akâid, kelâm, tasavvuf ve ahlâk konularında eserler telif etmiş, İslâm dünyasında vaaz ve nasihat türü kitaplarıyla öne çıkmış bir âlimdir. Velûd bir müellif olan, pek çok alanda kıymete değer eserler bırakan Semerkandî, Müslüman halkın gönlünde yer edinmiştir.

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin günümüze ulaşan ve tasavvufî düşüncesine yön veren *Tenbihü'l-gâfilîn* ile *Bustânü'l-ârifîn* adlı eserleri bu tezin ana kaynaklarını oluşturmuştur. Bu eserlerde fıkıh, akâid, ibadet, hadis, ahlâk ve tasavvufa dair birçok konu anlatılmıştır. Semerkandî bu eserlerde geçen tasavvufî kavramlara Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîfler, İslâm âlimlerinin sözlerinden nakiller ve sûfîlerin bu kavramlar hakkındaki görüşlerinden rivâyetlerle açıklama getirmiştir. Eserlerindeki sûfîmeşreb üslûb göze çarpmakla birlikte o, eserlerini sade ve akıcı bir dille halkın okuyabileceği şekilde ele almıştır. Selef-i sâlihîn yaşadığı zühd hayatını âyet ve hadislere dayandırarak anlatmış ve aşırılığa giden tasavvufî izâhlardan uzak durmuştur. Bu eserler vaaz ve nasihat özelliğinden ötürü Ebü'l-Leys Semerkandî'nin daha çok tanınmasını sağlamıştır.

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin vaaz ile ilgili yaklaşımına bakıldığında onun vaaz usûlünü önemseydiği görülmüştür. Vaazın dini ilimlerin öğrenilmesi için iyi bir metod olduğu düşüncesindedir. Ebü'l-Leys'e göre vaazlarda hüccet olarak âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler yer almalıdır. Ayrıca gerekirse birkaç nükte ve hikayeler de barındırılmalıdır. Vaazların sıhhat durumunda ise vaaz eden âlimin içtihadı önemlidir. Semerkandî'nin vaazlarında benimsediği üslûb Hz. Peygamber'in üslûbuyla aynıdır. Nitekim o, Hz. Peygamber gibi tatlı dille konuşmayı ve güler yüzlü olmayı tavsiye eder. Onun vaazlarında eğitici yöntem ön plandadır.

Bu çalışmada ayrıca Semerkandî'nin tefsir sahasında kaleme aldığı sûfî-fikhî yönteme sahip olan *Tefsîru'l-Kur'ân*'dan da istifade edilmiştir. Bu eserde işârî tefsirin izlerinden ziyade daha çok zâhidâne yaşamı telkin eden açıklamalar yer almaktadır. *Tenbihü'l-gâfilîn* ile *Bustânü'l-ârifîn* isimli eserlerinde görüldüğü gibi tefsirinde de bazı ahlâki prensiplere işaret edilmektedir. Rivâyet usûlüne

önemli ölçüde yer verdiği tefsirinde dirayet usûlünü de ihmâl etmediği görülmektedir. Nitekim tefsirinde ele aldığı kaynaklarda sahâbe ve tâbiûndan meşhur olan bazı müfessirlerin sözlerine de önem vermektedir. Semerkandî'nin nakilde bulunduğu müfessirlere bakıldığında şu şekildedir. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Süddî (ö. 127/745), Muhammed b. Sâib Kelbî (ö. 146/763), Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767). Semerkandî'nin tefsirinden istifade eden mutasavvıflar arasında ise İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) ve İsmâil Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) yer alır. Bu durum Semerkandî'nin zühd ehli bir kişiliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin biyografisini ele alırken istifade ettiğimiz tabakat kaynakları dışında *Hizânetü'l-fikh* ile *Uyûnü'l-mesâ'il* adlı eserlerini bir araya getirip tahkik eden Selâhaddîn en-Nâhînin eserin başına eklediği mukaddimesi de yararlanılan eserler arasındadır. Arapça olarak ele alınan bu eser diğer birçok çalışmalara da kaynak olmuştur.

Ebü'l-Leys Semerkandî eserlerinde ilim, amel, niyet, ihlâs, tevbe, vera', tevekkül, fakr, zühd, sabır, şükür, rızâ, tefekkür, zikir, hayâ ve edep gibi bazı tasavvufî kavramlara yer vermiştir. Eserlerinde dile getirdiği tasavvufî kavramlar incelendiğinde merkeze İslâm ahlâkını ve tasavvufunu öne almış, Kur'ân ve sünnetin, selef-i sâlihîn, zâhid ve sûfilerin yolunu göstermeye dikkat etmiştir. Semerkandî'nin tasavvufî düşüncesi daha çok zâhidâne yaşamı telkin eden Kur'ân ve sünnet ölçüsünde bir hayattır. Şeriat ile tasavvufu mezcetmiş bir âlim olan Semerkandî, zühd yaşamını öne çıkararak bir tasavvuf anlayışı ortaya koymayı amaçlamıştır. Eserlerinde zühde dair konuları ele alırken sûfilerin İslâm dışı yollara sapmamaları için Ehl-i sünnet çizgisini korumaya çalışmıştır. O, tasavvufî meseleleri ilk dönem sûfilerinde olduğu gibi Kur'ân ve sünnet çerçevesinde yorumlamıştır. Takvâ ve vera' esaslı, bid'atlerden ve aşırılıktan uzak bir İslamî yaşantıyı tavsiye etmiştir.

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin yaşadığı toplumda birçok bâtil mezhep mevcuttur. Yeni Müslüman olan toplumların eski inançlarından kurtulamadıkları ve onları temsil edenlerin de aktif rol oynadıkları görülür. Semerkandî'nin Ehl-i sünnet içerisinde olan ehl-i hadis ile ehl-i rey arasındaki ihtilafı en aza indirmek

için eserlerinde ehl-i hadise yakınlaştığını ve onlardan sened rivayet ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca o, Müslümanların eski mistik kültürlerin etkisinde kalmamaları için sünnetin aslî yolunu da ortaya koymaya çalışmıştır. Sûfilerin İslâm dışı yönelimlere kaymamaları için tasavvufu Kur'ân ve sünnetle özdeşleştirmeye dikkat etmesi ve dönemin gündemini de takip ettiğini göstermesi bakımından önem arz eder.

Ebü'l-Leys Semerkandî'nin tasavvuf anlayışının temeli Allah'ın rızasını arama yoludur. Bu mânâda Kur'ân ve sünnetle amel eden kimsenin bu yol üzere olduğu aşikardır. Nitekim âbidlerin, sâlihlerin, zâhidlerin bu yolda çaba harcadıklarını söyleyen Semerkandî, onların güzîde yaşantılarını bizlere aktarmaya çalışır O, hikmet ve vaaz barındıran eserlerinden herkesin ibret ve ders almasını, böyle kimselerin diğer insanlara rehber olmasını tavsiye eder.

Semerkandî'nin tasavvufî düşüncesinde kavramlara yüklediği mânâlara bakıldığında tevbeyle günahlardan arınmanın ilk şartı olarak görür. Tevbenin nasûh bir tevbeyle evrilmesi yönündeki açıklamalarıyla hakîkî tevbenin günahları hasenata çevirdiğine dikkat çeker. İbadetleri ihlâs ile yapmanın önemine değinen Semerkandî şirkten uzak durmak ve amelleri hafife almamak gerektiği konusunda insanları ikaz eder. Semerkandî ibadetlerde riyânın işaretlerini zikrederken diğer sûfiler gibi ameli ihlâsla muhafaza etmenin onu yapmaktan daha zor olduğunu düşüncesindedir. Amellerin hâlis bir niyetle yapılması gerektiğini de söyleyen Semerkandî samimi niyetlerin amel etmiş gibi yazıldığından bahseder. Ebü'l-Leys Semerkandî Allah'ın verdiği rızıkla yetinenlerin başkalarının elinde bulunanlardan dolayı üzülmeyle her daim haline rızâ göstermesini tavsiye etmektedir. Bu nedenle insanların en kuvvetlisinin tevekkül sahibi olduğunu söyleyerek tevekkülü en iyi azık olarak nitelemektedir. Amellerde vera' sahibi olmayı öğütleyen Semerkandî dinde takvâli olmayı kâmil imanın bir parçası olarak görmektedir. Hayâ ve edebin azalmaması noktasında Allah'tan hakkıyla hayâ etmenin haramlardan korunmak ve âhireti düşünmekle olacağından bahseder. Tefekküre önem veren Semerkandî bütün nimetleri tefekkür etmeyi ve onlara ibret nazarıyla bakmayı tavsiye eder. Onun bir saatlik tefekkürü bin senelik ibadetten daha hayırlı olduğunu düşünmesi tefekküre verdiği önemi gösterir. Hamd ve şükürü ibadet sayan Semerkandî Allah'ın şükreden kulunu sevdiğini zikreder, darlıkta ve genişlikte her durumda Allah'a hamd etmeyi nasihat eder.

Semerkindî musibetlere karşı sabrı tavsiye etmekle birlikte musibetin günahlara kefarete olduğunu ve Allah'ın kulunu günahlardan temizlemek istediğinde o kimsenin başına musibet gönderdiğini söylemektedir. Aslında ona göre tüm bu güzel hasletleri elde edebilmek Allah'ı zikirle mümkündür. Semerkindî de bu yüzden olsa gerek ibadetlerin en hayırlısını zikir olarak belirtmektedir. Zîrâ zikir ile bu vasıflar ortaya çıkar. Fakrı öven ve dünyaya kıymet vermeyen Semerkindî ebedî saadete kavuşmanın yollarını göstermeye çalışır ve insanları güzel ahlâka davet eder.

Netice olarak Ebü'l-Leys Semerkindî'nin tasavvufî düşüncesi ilk dönem sûfîleriyle benzerlik göstermektedir. Bu durum onun tasavvufî yönünün farklılık arz etmediğini ortaya koymaktadır. Ebü'l-Leys Semerkindî hakkında yazılanlara bakıldığında tefsirine dair pek çok çalışma olup fıkıh, hadis ve kelâm alanında da bir, iki çalışma mevcuttur. Fakat onun sûfî-zâhid yönünü gösteren bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma akademik olarak yapılan ilk çalışma konumundadır. Bir biyografi ve metin çalışması olarak ele alınan bu araştırma sonucunda Ebü'l-Leys Semerkindî'nin hayatı ve tasavvuf anlayışı ilmi literatüre kazandırılıp İslâm âleminin istifadesine sunulmuştur. Semerkindî'nin tasavvuf, ahlâk ve diğer eserlerinden hareketle tasavvuf anlayışının incelenmesi diğer çalışmalara kaynaklık edip onun daha iyi tanınmasını sağlayacaktır.

Sonuç ve değerlendirmelerimizle çalışmamızı neticelendirirken mütevazî bir öneride bulunacak olursak Ebü'l-Leys Semerkindî'nin tasavvuf tarihindeki yerine dair kapsamlı bir incelemenin yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Semerkindî'nin sûfî yönünün öne çıkarılması gerekmektedir. Müellifimizin yazdığı eserler daha nice çalışmalara rehber olacak mahiyettedir. Semerkindî'nin hem tasavvufî çizgisine hem de diğer alandaki eserlerine yönelik yeni çalışmaların yapılması temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Abdullâh b. el-Mübârek, Ebû Abdîrahmân b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*. thk. Abdürrahman el-A'zamî. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-. *Keşfü'l-hafâ'*. thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb Arnaûd vd. 45 Cilt. by.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akın, Murat. "Matürîdî Ekolünde Akâid Metni Yazma Geleneği ve Önemli Bazı Akâid Metinleri". *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 11/22 (Temmuz-Aralık 2018), 109-150.
- Araz, Abdullah. "Gazzali'nin Tövbe Kavramına Yorumu". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (Nisan 2021), 859-878.
- Arıkan, Sara. *İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhu'l-ekber Risâlesine Yapılan Şerhler ve Mehmet Emin el-Üsküdarî'nin Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber'i*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-. *Târîhu Bağdâd-Medîneti's-selâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- Bayrakçı, Sami. *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Bayram, Enver. "Râzî'nin Tefsir-i Kebîr'de Güneş Sistemi İle İlgili Âyetleri Yorumlaması". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011), 211-234.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Kitabü'z Zühd (Allah İçin Yaşamak)*. trc. Enbiya Yıldırım. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf el-Cürcânî. *Mu'cemü't-ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Mînşâvî. Kahire: Dâru'l Fâdile, 2004.

- Cürcanî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Ta'rifât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "Edep" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/412-414. İstanbul: TDV yayınları, 1994.
- Çağrııcı, Mustafa. "Hayâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/554-55. İstanbul: TDV yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "Sabır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: TDV yayınları, 2008.
- Çelik, İbrahim. "İmam Gazalînin İhya-u Ulûmî'd-Din Adlı Eserinde Tevbe Kavramına Yaklaşımı". *The Journal of Akademic Social Science Studies* 25/1 (2014), 445-459.
- Çetin, Osman. "Horasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/234-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî ed-. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433.
- Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*. thk. Saîd Besyûnî Zağlûl. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Dinler, Ferit. *Ebu'l-Leys es-Semerkandi ve Mukaddimetü's Salat İsimli Eserinin Tahkiki*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Doğan, Erdem. *İmam Gazzalî-Ebü'l-Leys es-Semerkandî Faziletler Kitabı*. İstanbul: Harf Yayınevi, 4. Baskı, 2015.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Niyet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/169-172. İstanbul: TDV yayınları, 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebû Dâvud*. thk. Şuayb Arnaûd-Muhammed Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- Ençakar, Orhan. "Bir Mezhebin Yitik Kültürü: Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü". *İslam Araştırmaları Dergisi* 44 (2020), 1-36.
- Erdoğan, Mehmet. "Hinduvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, TDV Yayınları, 1998.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Gökçe, Ferhat. "Tasavvuf Geleneğinde Sünnet ve Sünnete İttibâ". *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2018), 73-106.

- Gölcük, Şerafettin – Bebek, Adil. “el-Fıkhü’l-ekber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/544-547. İstanbul: TDV yayınları, 1995.
- Herevî, Abdullah Ensârî. *Kitâbu menâzilü’s-sâirîn*. Beyrut-Lübnan: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1408-1988.
- Heysemî, Ebü’l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-. *Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü kudsî, 1414/1994.
- <https://sorularlailamiyet.com/%E2%80%99Chakliyken-bile-cekismeye-girmeyen-sakadan-da-olsa-yalan-soylemeyen-ve-huyunu-guzellestiren-kimsey-0>
- Hücvîrî, Ebü’l-Hasan el-. *Keşfü’l-mahcûb*. nşr. İsmâ’ad Abdülhâdî Kindîl. 2 Cilt. Kahire: Meclis-i Ala Sekafeti, 2007.
- Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfü’l-mahcûb*. trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2018.
- İbn Acîbe, Ahmed el-Hasenî. *Sûfîlerin El Kitabı*. trc. Ahmet Murat Özel. İstanbul: Hayykitap, 2015.
- İbn Arrâk, Ebü’l-Hasen Nûrüdîn (Sa’düddîn) Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî ed-Dımaşkî. *Tenzîhü’s-şerî’ati’l-merfû’a ‘ani’l-ahbâri’s-şen’ati’l-mevzû’a*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf - Abdullah Muhammed es-Siddîk. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1399.
- İbn Ebü’d-Dünyâ, Ebü Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Zemmü’d-dünyâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. b.y.: Müessesetü’l-Kütübi’l-Sekâfiyye, 1414/1993.
- İbn Fûrek, Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî en-Nîsâbûrî. *el-İbâne ‘an turukî’l-kâsîdîn ve’l-keşf ‘an menâhici’s-sâlikîn ve’t-teveffür ilâ ‘ibâdeti rabbi’l-âlemîn (Tasavvuf İstılahları)*. çev. Ahmet Yıldırım-Abdülgaffar Aslan. İstanbul: Biltur Yayınları, 2014.
- İbn Hibbân, Ebü Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Şu’ayb el-Arnâvût 18 cilt. by.: Müessesetü’r-Risâle, ts.
- İbn Huzeyme, Ebü Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Nîsâbûrî. *Sahîhi İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A‘zamî. 2 Cilt. by.: Mektebetü’l-İslâmî, 3. Basım, 1424/2003.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnâvud vd. 5 Cilt. Dâru’r-risâleti’l-âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî. *Lisânü’l-Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru’l-Maârif, 1119.
- İbşîhî, Ebü’l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-Mahallî. el. *el-Müstetrafi külli fennin müstezraf*. Beyrut: Âlemi’l-Kütüb, 1419.

- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1394-1974.
- İsfahânî, Râğıb el-. *Müfradâtü el-fâzî'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk: Daru'l Kalem, 1430/2009.
- İsmâil Paşa, Bağdatlı. *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Avtuç. İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1955.
- Kaya, Halil. *Ebu'l-Leys es-Semerkandi'nin Bustânu'l-Arifîn adlı eserindeki Mevkuf Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Kaynaklarıyla İslâm Dini Sitesi. "Tefsir/Meâl". Erişim 29 Mart 2023. <http://www.islamilimleri.com/>
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim el-. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't tasavvuf*. nşr. Ahmed Şemseddîn. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993-1413.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-. *Müsnedü's-Şihâb*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1407/1986.
- Kur'ân Yolu Meâli*, hz. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kureşî, Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Hicr, 1413/1993.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Kuşeyrî Risâlesi*. trc. Diaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 12. Basım, 2016.
- Kuşeyrî, İmam Ebü'l Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. nşr. Halil Nâsık. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*. Bağdad: Mektebetü'l Müsennâ, 1962.
- Kutluer, İlhan. "İlim" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/109-114. İstanbul, TDV yayınları, 2000.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Ahmed Za'бі. Beyrut: Dârü'l Erkam, 1418/1998.
- Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebû Abdillâh Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut-Lübnan: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc el- Kureşî. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: Matbaatü Îsâ el-Bâbî el-Halebî Şurekâuhû, 1374/1955.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. nşr. Hasan Abdulmun'in Şelbî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref ed-Dımaşkî en-. *Riyâzu's-sâlihîn*. thk. Şuayb el-Arnaûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.
- Nevevi, Muhyiddin en-. *Riyâzü's -sâlihîn*. çev. M. Emin Özafşar ve Bünyamin Erul. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Öngören, Reşat. "Zikir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/409-412. İstanbul: TDV yayınları, 2013.
- Özen, Şükrü. "Te'sîsü'n-nezâir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/545-547. İstanbul: TDV yayınları, 2011.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Mâverâünnehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/177-180. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sakallı,Talat - Gültekin, Hediye. "Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tenbîhü'l-Gâfilîn Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/49 (Aralık 2022), 63-87.
- Sarıtaş, Ayşe. *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Mâturîdiyyedeki Yeri*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys. *Bostânü'l-Ârifîn Ebü'l-Leys Semerkandî'den Sohbetler*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2013.
- Semerkandî, Ebul Leys Semerkandî. *Kurret-il uyun Tercümesi*. trc. Mü'min Kamil Kılıç. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2008.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-. *Hizânetü'l fikh ve uyûnü'l-mesâ'il*. thk. Selâhaddin en-Nâhî. Bağdat: Dirâsetü'l-İslâmiyye, 1385.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-. *Tefsîru's-Semerkandî*. thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Zekeriyâ Abdülmecîd Nûtî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-. *Hizânetü'l fikh*. thk. Muhammed Abdüsselam Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.

- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-. *Bustânü'l-ârifîn*. thk. Şeyh Abdülvaris Muhammed Ali. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1439/2018.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-. *Tenbîhü'l-gâfilîn*. thk. Seyyid Arabî. Kahire: Mektebetü'l İmân, 1415/1994.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-. *Tenbîhü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1421/2000.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys. *Zühd ve Amelde Hûşu*. trc. Fuad Köprülü. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2018.
- Sezgin, Fuat. *Târihu't-türâsi'l-arabî*. thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî. by.: Mektebetü Süleyman Racihî'l-Hayriyye, 1411/1991.
- Sorularla İslamiyet. Erişim 3 Nisan 2023.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer. *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-maârif)*. trc. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 12. Basım, 2018.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-. *Avârifü'l-maârif*. nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sayîh ve Tevfik Ali Vehbe. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1427/2006.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *Dîvânü'l-İmâm eş-Şâfi'î ev el-Cevherü'n-nefis fi şî'ri'l-İmâm Muhammed b. İdrîs*. haz. Muhammed İbrâhim Selîm. Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-. *Mu'cemü'l-evsat*. thk. Ebu Muaz Târik b. İvazullah b. Muhammed- Ebû Fazl Abdulmuhsin b. İbrâhim el- Hüseyinî. 9 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995.
- Tek, Abdurrezzak. *Tasavvufî Mertebeler -Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği-*. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *el-Câmiu's-sahîh Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Topaloğlu, Bekir. “Nebe’ Süresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/470-471. İstanbul: TDV yayınları, 2006.
- Topaloğlu, Bekir. “Tövbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/279-283. İstanbul: TDV yayınları, 2012.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc et-. *el-Lüma'*. thk. Abdülhalîm Mahmûd-Abdübâki Surûr. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadîse. 1380/1960.

- Uludağ, Süleyman. “Dünya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/22-25. İstanbul: TDV yayınları, 1994.
- Uludağ, Süleyman. “Fakr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/132-134. İstanbul: TDV yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. “Rızâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/56-57. İstanbul: TDV yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. “Vera” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/49-50. İstanbul: TDV yayınları, 2013.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Usta, Aydın. “Sâmânîler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/64-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Uysal, Muhuttin. *Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilâflı Haberler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Yavuz, Yunuz Vehbi Yavuz. “el-Câmiu’s-sağîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/112. İstanbul: TDV yayınları, 1993.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Beyânü ‘akîdeti’l-usûl”. 6/32-33. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV yayınları, 1992.
- Yazıcı, İshak. “Ebü’l-Leys Semerkandî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/473-475. İstanbul: TDV yayınları, 2009.
- Yazıcı, İshak. *Ebu’l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1982.
- Yılmaz, Habibe Çelik. *Ebü’Leys es-Semerkandi’nin Tefsirinde İsrâiliyat*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yılmaz, Hasan Kâmil Yılmaz. “Bustânü’l-ârifin”. 6/475. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV yayınları, 1992.
- Yılmaz, Hasan Kamil. “Tevbe: Gunahtan Hakk’a Dönüş”. *Altınoluk Dergisi* 260 (Ekim 2007), 22.
- Yılmazgöz, Ayşe. *Ebu’l-Leys es-Semerkandi ve Muhtelifu’r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Yurt, Mehmet Emin. *Ebu’l-Leys Semerkandi’nin Tefsîru’l Kur’ân’ında Esbâb-ı Nüzûl*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1409/1989.

Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn ez-. *el-A'lâm-Kâmûsü terâcim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l melâyin, 2002.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Kübra Mıcık

Bildiği Yabancı Diller : Arapça

Aldığı Sertifikalar : Pedagojik Formasyon, Yaz Kur'an Kursu Öğrenim Belgesi

Uzmanlık Alanı : Tasavvuf

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	İlahiyat Fakültesi	Zonguldak BEÜ	2019
Y. Lisans	Temel İslam Bilimleri	Zonguldak BEÜ	2023

Eserler:

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

A1.

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

B1. Kübra Mıcık, “Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin Tenbîhü'l-Gâfilîn İsimli Eserinde Tevbe”, Ege 7th International Conference On Social Sciences, ed. Dr. Gültekin Gürçay ve Dr. Amaneh Manafıdızajı (İzmir, 24-25, December 2022), 2/2785.

B2. Kübra Mıcık, “Ahmed Haznevî'nin Mürîd ve Mürşide Dair Görüşleri”, Karadeniz 11th International Conference On Social Sciences, ed. Dr. Gültekin Gürçay ve Dr. Amaneh Manafıdızajı (Rize,17-18, December 2022), 1/329.C1. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar:

C1.1.

C2. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplardaki bölümler:

C2.1.

D. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

D1. Kübra Mıcık, “Tasavvuf'ta Fenâ ve Bekâ”, Mutalaa 2/2 (2022), 184-195.E. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan bildiriler:

E1.

F. Sanat ve tasarım etkinlikleri:

F1.

G. Diğer yayınlar: (Yukarıdaki maddelerde yer alan başlıklardaki kategorilere girmeyen ve belirtilmek istenen tüm eserler bu maddenin altında belirtilecektir.)

G1.